

FOLKBILDNING
& FORSKNING

Folkbildning för lokal, social hållbarhet

En forskarskrift om hur det
globala och lokala smälter samman
och ger folkbildningen
ett nytt uppdrag

HANS ABRAHAMSSON

Folkbildning för lokal, social hållbarhet

En forskarskrift om hur det
globala och lokala smälter samman
och ger folkbildningen
ett nytt uppdrag

HANS ABRAHAMSSON

ABF
GÖTEBORGS UNIVERSITET

FOLKBILDNING FÖR SOCIAL, LOKAL HÅLLBARHET

En forskarskrift om hur det globala och lokala smälter samman och ger folkbildningen ett nytt uppdrag.

Författare: Hans Abrahamsson

Sammanfattning: Olof Sand

ISBN: 978-91-85405-45-9

Serie: ABFs skriftserie Folkbildning och forskning

© 2019, ABF och författaren

Arbetarnas bildningsförbund

ABFs förbundsexpedition

Olof Palmes gata 9

101 30 Stockholm

Hemsida: abf.se/folkbildning

Institutionen för freds- och utvecklingsforskning

Göteborgs universitet

Grafisk form: Graffoto AB

Tryck: Strömberg Distribution i Sandviken AB

Artikelnummer: ABF 105 60

Innehåll

1. Förord	7
2. Författarens sammanfattning	8
Forskarskriftens syfte och upplägg.....	9
Forskarskriftens kunskapssyn och användning.....	10
3. Vår tids stora samhällsömdaning	12
4. Den sociala hållbarhetens innebörd	19
Ordning, frihet och rättvisa.....	21
Behovet av en utvidgad förhandlingsarena.....	24
Prekariatet – en klass i vardande.....	27
Vikten av att demokratisera demokratin.....	28
5. Den sociala hållbarhetens lokala förutsättningar	32
Den lokala säkerheten.....	33
Lokal utvecklingspolitik.....	37
Rätten till en rättvis stad.....	39
Den samhälleliga sammanhållningen utmanas.....	41
Det sociala kontraktet.....	44
Civilsamhällets organisationer och rörelser.....	47
Nya uppgifter och roller.....	50
Social tillit.....	53
6. Det politiska landskapets förändring	56
Vår tids ”interregnum”.....	56
Integrationspolitikens mytbildning.....	58
Integrationspolitikens effektivitet.....	58
Invandringens effekter för offentliga finanser.....	60
Invandringens effekter för svensk arbetsmarknad.....	62
Tilltagande högerpopulism.....	62
Högerpopulismens orsaker.....	66

7. Synvänder för en socialt hållbar utveckling	68
Sambanden mellan stad och land.....	73
Sambanden mellan ekonomisk tillväxt och välfärd.....	78
Sambanden mellan säkerhet och tillit.....	84
Sambanden mellan innanförskap och utanförskap.....	87
Sambanden mellan mänskliga rättigheter, medborgarskap och demokrati.....	89
Sambanden mellan kunskaps- och människosyn.....	91
8. Frågan om makt och manöverutrymme	96
Gyllene tillfälle till lokal förändring.....	96
Medborgarnas vilja och förmåga till medskapande.....	100
Medskapande och synen på maktutövning.....	104
9. Dialog och medskapande	105
Medskapande dialog vid värdegrundskonflikter.....	106
Maktindelning i praktiken.....	110
10. På spaning efter en folkbildning i vår tid	112
En positiv människosyn.....	114
En transdisciplinär och holistisk kunskapssyn.....	118
Ett Humboldtskt bildningsideal.....	120
Ett förhållningssätt med global utblick och globalt ansvarstagande.....	123
II. Nationella rådslag om lokala samhällskontrakt	126
Studiecirkel och dialog – vår tids diskursiva förändringskrafter.....	128

Förord

ABF satsat aktivt på folkbildning och forskning. Vårt syfte är främst att skapa en lärande organisation som kontinuerligt folkbildar om folkbildning. Under arbetet har begreppet folkbildningsforskning utvidgats att omfatta en tvärvetenskaplig disciplin. För oss innebär det att forskningen omfattar folkbildningen i ett brett samhällsperspektiv. Den historiska forskningen om folkbildning sätts ofta i samband med samhällsyn, människosyn och folk-rörelser. Där har folkbildningens pedagogik och metoder varit verksamma för att omfatta så många människor som möjligt. Folkbildningen är en möjlighet när olika grupper strävar efter att demokratisera demokratin i vardagslivet.

*

ABF har idéprogram och riktlinjer som ligger till grund för vårt arbete. Med dessa som utgångspunkter har vi tagit fram ABFs folkbildarlåda och en skriftserie med forskarrapporter.

Vi bjuder också in forskare för att fördjupa vårt arbete med att folkbilda om folkbildning.

En av dem är Hans Abrahamsson, freds- och utvecklingsforskare från Göteborgs universitet, som ger en bild av hur den lokala, sociala hållbarheten i vårt land kan utvecklas. Hans är som inbjuden forskare själv ansvarig för innehållet i texterna.

*

ABF kan bidra, om folkbildningen hittar sätt att stödja ett lokalt genomförande av FNs hållbarhetsmål, genom Agenda 2030. Den skrift som du har i handen, som är en sammanfattning, är tänkt att ge dig inspiration kring folkbildningens framtida möjligheter till ett reellt medskapande i vårt lokala utvecklingsarbete.

Vår förhoppning är att ABF tillsammans med våra medlemsorganisationer ska kunna utveckla förhållningsätt och metoder som ökar människors deltagande och medskapande.

*

Om du känner inspiration och vill fördjupa din kunskap ytterligare går du in på abf.se/folkbildning under fliken ”folkbilda om folkbildning”. Där finner du ytterligare material från Hans Abrahamsson som fördjupar dina kunskaper om en samhällsomdaning där det globala alltmer påverkar det lokala.

Monica Widman Lundmark
Förbundssekreterare
Arbetarnas bildningsförbund

Författarens sammanfattning

Denna forskarskrift, som tillkommit på uppdrag av ABF för att användas i deras folkbildande verksamhet, bygger på en större forskningsstudie som genomförts för räkning av Sveriges Kommuner och Landsting och deras Medborgardialogprojekt. Forskningsstudien finns, tillsammans med tillhörande videospelade föreläsningar, tillgängligt i sin helhet på www.omvarldskunskap.se

Sverige befinner sig i en helt ny situation. Pågående globalisering, migration och urbanisering har genom sin samverkan alltmer flätat ihop det lokala med det globala.

Samhällets mångfald har ökat och det politiska landskapet har förändrats. Samhällsodanings omfattning och konsekvenser är svåröverblickbara och ännu inte helt kända.

*

Likväl står det klart att den pågående samhällsodningen inte är något svensk fenomen, även om den i sitt svenska sammanhang tar sig speciella uttryck. Den präglar de flesta människors levnadsvillkor världen över. Många upplever det som allt svårare att politiskt påverka dessa villkor och tillvarata sina livschanser på önskvärt sätt.

Forskningslitteraturen visar samtidigt entydigt på ett de komplexa samhällsfrågor som följer i samhällsodningens spår ställer nya krav på en socialt hållbar samhällsutveckling. Politiska beslut handlar inte bara om åtgärder för att göra som tidigare, bara mer och bättre.

*

De samhällsproblem som kännetecknar vår tid kräver synvänder och ett annorlunda förhållningssätt. Denna forskarskrift redogör för drivkrafterna bakom utvecklingen och diskuterar manöverutrymme och tänkbara sociala bärare för en hållbar samhällsförändring.

En sådan förändring kräver inte bara ett aktivt ledarskap av ekonomiska och

politiska beslutsfattare. Den kräver också ett aktivt deltagande från det civila samhällets organisationer och sociala rörelser liksom från medborgarna och dess, många gånger relativt flyktiga, nätverk.

Folkbildningen har historiskt spelat en viktig roll för framväxten av det svenska välfärdssamhället. Forskarskriften visar på att det kan den också göra framöver. Förutsättningarna beror på dess förmåga att hantera nya innehållsmässiga och pedagogiska utmaningar.

Forskarskriftens syfte och upplägg

Syftet med föreliggande forskarskrift är att med hjälp av aktuell forskningslitteratur kortfattat redogöra för några av de drivkrafter som ligger bakom vår tids stora samhällsomdaning och det sätt på vilket den tar sig uttryck på lokal nivå, i olika kommuner, landsting och regioner runtom i landet.

Forskarskriften är tänkt att användas av ABF och deras medlemsorganisationer, som underlag i deras folkbildande verksamhet. Förhoppningen är att läsarens ökade kunskap om samspelet mellan den globala politiska ekonomin och utvecklingens nationella och lokala dynamik skall underlätta förståelsen av några av de olika, ibland helt obegripliga, fenomen som präglar de utmaningar som samhället ställts inför och som på ett eller annat sätt måste hanteras.

*

Forskarskriftens digitala version, som i sin helhet återfinns på ABF:s hemsida, är uppdelad i tre delar. Den första delen (Global samhällsstyrning i ett historiskt perspektiv) syftar till att redogöra för bakgrunden till och innehållet i pågående samhällsomdaning samt att sätta in omdaningen i sitt globala sammanhang.

Forskarskriftens andra del (Sverige i världen – samhällsutmaningar på nationell och lokal nivå) redogör för på vilket sätt den pågående samhällsomdaningen kommer till uttryck på nationell och lokal nivå, samt hur detta i sin tur påverkar förutsättningarna för att svara mot de krav som ställs när det gäller arbetet med att värna demokrati och social hållbarhet.

I den tredje och avslutande delen (Makt, medskapande och manöverutrymme) redogör forskarskriften för några av de synvänder som diskuteras runtom i landet och som anses nödvändiga för en socialt hållbar utveckling. Denna del diskuterar också kring det politiska landskapets förändring, det politiska manöverutrymmet och den roll som folkbildningen kan spela för att bidra till en demokratisering av demokratin och möjliggöra en socialt hållbar samhällsutveckling.

Forskarsskriftens analoga version presenterar ett urval av det forskningsunderlag som ger läsaren en sammanfattande bild av den samhällsordning som vi står mitt i under vår nuvarande livstid. Sammanfattningen, som landar i vikten av att bygga den sociala hållbarheten tillsammans med de människor som berörs, har genomförts av Olof Sand på ABF:s förbundsexpedition. Urvalet handlar främst om de aspekter som han ur ABFs framtida folkbildningsarbete bedömt viktiga att speciellt lyfta fram när det gäller den pågående samhällsförändringen. Speciellt betonas folkbildningens möjligheter när det gäller att bygga social tillit och hållbarhet i lokalsamhället.

Forskarsskriftens kunskapssyn och användning

De ökade krav på att förstå helheten, som den tilltagande komplexiteten i samhällsproblemen medför, har inte bara gjort det allt viktigare att analysera problemen utifrån olika vetenskapliga perspektiv. Det har också blivit allt viktigare att få med den erfarenhetsbaserade kunskapen.

Kunskapsproduktionen ställer större krav på medskapande och bottenar i en kunskapssyn präglad av vad Aristoteles kallade för *Fronesis* – den kunskap, klokhet och förtrogenhet som krävdes för att bygga det goda samhället.

*

Denna typ av kunskap är av demokratisk karaktär i den meningen att den inte förutsätter någon formell skolning. Praktiskt reflekterande och kloka människor kan man finna lite varstans och de utmärks främst genom att de bär på långvariga djupgående livserfarenheter. Denna kunskapsform (*Fronesis*) bygger på en syn på människan som utgår ifrån att hon är ett aktivt subjekt som är intresserad av och har en förmåga att delta i samhällsbygget liksom att ta ansvar för sina handlingar.

Den skiljer sig åt från en mer mekanistisk syn på kunskap (*Episteme* och *Téchne*) som präglade upplysningstiden, då man började se på samhällsutveckling som någonting som kunde planeras och styras med hjälp av god social ingenjörskonst. Denna sistnämnda kunskapssyn, som utgjorde basen för uppbyggnaden av det svenska välfärdssamhället under 1900-talets första hälft, innebar att människor sågs som passiva objekt. Under senare år har en sådan människosyn alltmer börjat ifrågasättas. Till skillnad från ett samhällsbygge uppifrån ”för” medborgarna lyfter *Fronesis* fram vikten av medskapande, att skapa ett samhälle ”med” medborgarna. Medskapande är också en fråga om gemensamt lärande. Som den brasilianske pedagogen Paulo Freire påvisade så handlar detta lärande om människors bemäktigande genom att kunna sätta ord på det man ser och förstå att andra upplever samma sak (Freire, 1972).

Arbetet med att tillgodogöra sig forskarskriftens innehåll bygger därför på aktiv samverkan med läsaren och på dennes komplettering av materialet utifrån personliga erfarenheter som tillägnats lokalt. Forskarskriftens medskapande ambitioner gör att materialet med fördel kan användas som underlag för självstudier i grupp och utgöra underlag för samtal med andra.

*

Kunskapsproduktion är en kollektiv process. Ett stort tack riktas till mina tidigare kollegor vid Institutionen för Freds- och utvecklingsforskning vid Göteborgs universitet, Institutionen för Globala Politiska Studier, vid Malmö universitet, forskningscentrat Mista Urban Futures och vid Medborgardialogprojektet vid Sveriges Kommuner och Landstings kansli i Stockholm.

Ett varmt tack riktas till mina samarbetspartners på ABF liksom till deltagarna på olika seminarier i ABFs regi för att kritiskt ha granskat forskningsstudien i sin helhet och därefter tagit fram urvalet till denna forskarskrift.

De har tillsammans med min egen samverkan med folkbildning, sociala rörelser och samhällsengagerade aktivister i övrigt utgjort den miljö som genom sina kunskapsproducerande samtal under åren gett näring åt de tankar som präglar denna skrift.

Jag bär själv ansvar för innehållet och de perspektiv som förmedlas i forskarskriften.

Lerum i februari 2019

Hans Abrahamsson

Vår tids stora samhällsomdanning

Vår tids samhällseliga utmaningar formas av hur en allt intensivare globalisering, migration och urbanisering genom sin samverkan flätar samman det lokala med det globala.

Nationalstatsprojektet med sina nationella produktionssystem håller gradvis på att utvecklas mot postnationella nätverkssamhällen där globala produktions- och förädlingskedjor spelar en alltmer framträdande roll.

Den Stora Omdanningen och dess dubbla rörelser

Framväxten av marknadsekonomi
och den moderna staten

Jordbrukssamhällets övergång
till industrisamhället

(Karl Polanyi, 1944)

Dialektiken mellan stat och marknad Mellan politik och ekonomi

Den första rörelsen

"Laissez-faire var planerad
utifrån politiska beslut
Kraven på planering var spontana"
(Polanyi 1944)

Den andra rörelsen

Motrörelser – sociala krav på politik och
Statlig intervention – återinbäddning

Marknadsekonomins expansion
– nedbrytning av lokala sociala relationer
Tron på den självreglerande marknaden

Statens roll förändras genom den nya ekonomiska geografin där städer och deras gränsöverskridande nätverk får stor betydelse för ekonomisk utveckling.

Den ökade mångfald och sociala polarisering som hör samhällsutvecklingen till utsätter samtidigt den sociala hållbarheten för svåra påfrestningar. Många kommuner, såväl dess tätorter som glesbygd, befinner sig i ett spänningsfält mellan att å ena sidan kunna utgöra en viktig nod och motor för en hållbar utveckling och å den andra sidan riskera att förvandlas till ett slagfält för sociala konflikter.

Den välrenommerade historikern och socialantropologen Karl Polanyi beskrev i sitt klassiska verk ”Den Stora Omdaning” industrisamhällets framväxt i Europa från mitten av 1700-talet till andra världskrigets utbrott 1939 (Polanyi, 1944). Polanyi beskrev övergången från jordbruks- till industrisamhällets i termer av en dubbel rörelse. Under den första bröt den expanderande marknadsekonomin gradvis ner jordbrukssamhällets sociala utbytesrelationer och ekonomin bäddades ut från sitt sociala sammanhang.

Utvecklingens resultat fördelades ojämnt. Vissa fick större möjligheter att tillvarata sina livschanser och förbättra sin levnadsstandard. Andra hamnade utanför och blev mer sårbara. Beslutsfattarnas tilltro till den självreglerande marknaden medförde med tiden en spontan social motkraft underifrån som krävde politikens återkomst och ett kollektivt beslutsfattande av samhällsresursernas fördelning. Ekonomins vassa kanter skulle vadderas och åter bäddas in i sitt sociala sammanhang.

Polanyi varnade för att denna andra rörelse inte nödvändigtvis huvudsakligen skulle utgöras av framåtsträvande krafter som strävade efter det goda samhälle som alla borde kunna få del av. Historien visade tvärtom på att rörelsen också, och ofta, framför allt drevs fram av främlingsfientliga och inåtvända befolkningsgrupper som varnade sina särintressen, sin egen grupp-tillhörighet och ville utestänga andra.

Den stora omdaning

Den ungerske socialantropologen och historikern Karl Polanyi beskrev i sitt klassiska verk ”Den Stora Omdaning” hur människors och samhällens försörjningssystem historiskt utgjorts av tre olika former; social ömsesidighet, politisk omfördelning och ekonomisk marknadslogik (Polanyi, 2001). Den ömsesidighet och samhörighet som präglade människors sociala relationer under jordbrukssamhället och dess självhus-

hållningssystem kom gradvis att brytas ner under industrialiseringen. Den kom istället att ersättas av en marknadsekonomi och en ny arbetsfördelning som byggde på att människor sålde sin arbetskraft för att genom lönearbete få inkomster, som kunde användas till att köpa de livsnödvändiga förnödenheter som de själv tidigare tillverkat. Även om arbetsfördelningen historiskt skulle visa sig medföra en avsevärt förbättrad effektivitet och produktionsresultat per arbetstimme, kom utvecklingen samtidigt att innebära ökad sårbarhet och svåra sociala umbäranden. Människor blev för sin överlevnad helt beroende av andra människor som de inte nödvändigtvis kände eller hade några sociala relationer med. Olika krav växte fram på att stärka den sociala tilliten och sammanhållningen genom att få till stånd en rättvisare fördelning av produktionsresultaten med hjälp av politiska beslut. Genomförandet av en politiskt beslutad omfördelning skulle över tid emellertid visa sig medföra förnyade krav på avreglering och ökad frihetsgrad för marknadens aktörer.

Polanyi beskrev denna dialektik mellan politik och ekonomi, mellan stat och marknad i form av en dubbel rörelse. Marknadens utbredning (urbäddning ur de sociala relationer som ursprungligen omgärdade den) utgjorde den första rörelsen som snart kom att möta på socialt motstånd i form av en andra rörelse som krävde ekonomins återreglering (inbäddning). Polanyi själv trodde aldrig på att den självreglerade marknaden på egen hand skulle vara förmögen att hantera de utmaningar som samhället ställdes inför. Han påpekade att medan den första rörelsens krav på "laissez-faire" var politiskt planerad av olika makthavare ovanifrån, utgjordes den andra rörelsen, som krävde planering och återreglering, av ett spontant och oorganiserat folkligt motstånd underifrån. Polanyi pekade på att det inte kunde tas för givet att den andra rörelsen skulle drivas fram av krav på ökad social rättvisa och en mer inkluderande utveckling, syftande till att förbättra livschanserna för alla människor. Polanyi varnade istället för att den självreglerande marknadens brister och de umbäranden som skulle följa i dess spår, tvärtom medförde risker för att den andra rörelsen skulle komma att domineras av mer främlingsfientliga och national chauvinistiska politiska mörkerkrafter.

Flera samhällsforskare menar att vi nu är på väg in i en andra stor omändring som förvisso inte längre handlar om industrisamhällets framväxt utan mer om hur vår tids globalisering alltmer flätar samman det lokala med det globala och skapar ett slags "glokaliserat" tillstånd. Utrymmet för den offentliga sektorn att i vår tid tillfredsställa människors livsnöd-

vändiga behov med hjälp av en aktiv fördelningspolitik har emellertid minskat som en följd av att staten alltmer drar sig tillbaka från det politiska rummet. På grund av marknadsekonomins tillkortakommande när det gäller att tillfredsställa människors basbehov, speciellt för utsatta befolkningsgrupper, har detta emellertid samtidigt inneburit att en gemensam sektor byggd på ömsesidighetens och samhörighetens principer och sociala relationer, håller på att växa fram också i vår tid.

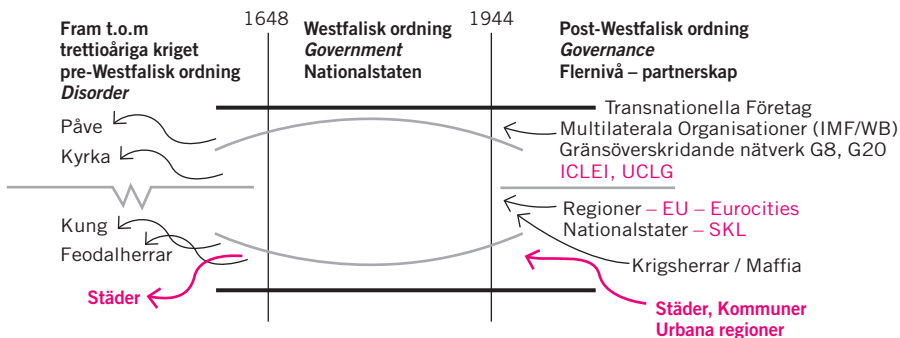
Flera forskare, däribland freds- och utvecklingsforskaren Björn Hettne, menar att vi nu rör oss in i en andra stor omdaning (Hettne, 2009). Skillnaden är att den dubbla rörelsen som präglar vår tid äger rum och drivs fram av krafter som många gånger sträcker sig bortom det nationsbyggande som stod i fokus för Polanyi.

I vår tids stora samhällsomdaning flätas det lokala samman med det globala och förstärker samhällsproblemens mångfald och komplexitet. Det som förenar de båda tidsepokenas samhällsomdaningar är det betydande inslaget av mer trångsynta och främlingsfientliga motkrafter (Abrahamsson, 2018).

Nationalstaternas roll förändras och samhällsutvecklingen formas alltmer av det marknadsdrivna och företagsstyrda framväxande nätverkssamhället som med sin globala expansion utgör vår tids första rörelse.

Globalisering, det politiska rummet och nationalstatens förändrade roll

Den stora omdaning i ett historiskt perspektiv

När staten drar sig tillbaka från det politiska rummet tar urbana regioner över som tillväxtmotor. I den Nya Ekonomiska Geografin sker ekonomisk förnyelse och tillväxt i storstadsregioner på grund av stordriftsfördelar. © Hans Abrahamsson, utifrån Hettne, 2009

Samtidigt ökar människors oro för att deras vardagsliv ska påverkas av omständigheter som de inte längre kan råda över. Den politiska utvecklingen i USA är ett av många uttryck för detta. EU-kommissionen varnade för några år sedan för att de välfärdsminskningar som följt i den finansiella krisens spår riskerar att i våra dagar skapa en motsvarande motrörelse i form av främlingsfientliga krafter också i Europa. Storbritanniens något överraskande beslut att lämna EU (Brexit) visar på att farhågorna var berättigade.

Den politiska utvecklingen i Sverige under det senaste årtiondet visade på att deras farhågor var berättigade också för svenskt vidkommande. Utvecklingen på globalnivå, inte minst med tanke på hindunationalismens (höger-nationalism) framväxt i Indien, länge ansedd som världens största demokrati, utgör också skrämmande illustrationer på att Polanyis analys och beskrivning av hans tids dubbla rörelse är aktuell också för att förstå den omdaning som inte bara präglar västvärlden utan också övriga delar av världen.

Samhällsutvecklingen påverkas naturligtvis av en rad olika förändringsprocesser.

Det handlar bland annat om globalisering, migration och urbanisering som tillsammans genom denna samverkan formar produktionssystemens utveckling och därmed människans försörjningsmöjligheter och levnadsförhållanden. De avgör vad som skall produceras, av vem och var och dessa tre processer får därmed ett avgörande inflytande på människors sociala relationer och samhällets sammanhållning (Kennedy 2010).

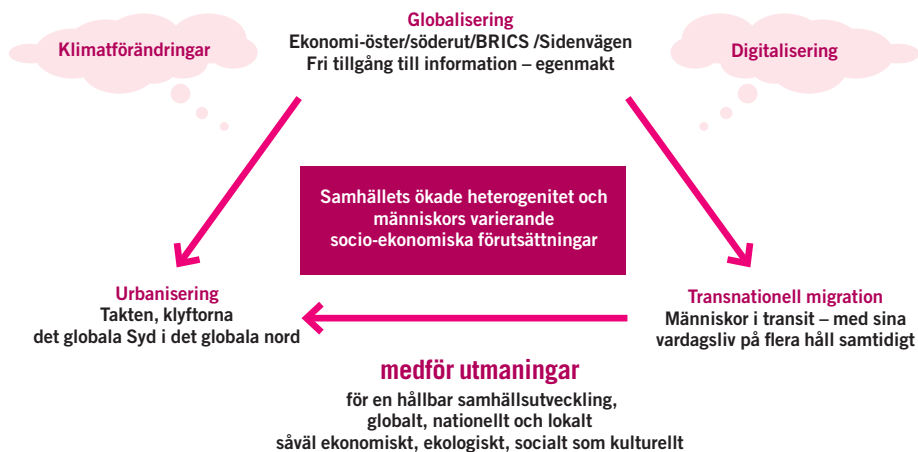
De läsare som är intresserade av en fördjupning av detta avsnitt hänvisas till Hans Abrahamssons inspelade föreläsning 1 – *Det världsekonomiska systemets framväxt – i teorin och i praktiken*
Videoklipp på YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=wmwV_U39zec

Digitalisering är en fjärde process som härvidlag förväntas få en mycket stor inverkan på samhällsutvecklingen, inte minst genom att forma hur produktionen av människors livsförnödenheter kommer att ske (Brynjolfsson & McAfee, 2015).

Effekterna av digitaliseringen är ännu svårbedömda. De forskningsresultat som föreligger är fortfarande alltför osäkra för att slutsatsen om framtida effekter skall bli mer än gissningar och spekulationer. Vad forskningen pekar på är att hälften av de arbetsuppgifter som idag präglar arbetsmarknaden sannolikt kommer att rationaliseras bort inom en tjuugoårs period genom robotisering och automatisering. Samtidigt är det, å den andra sidan, omöjligt att

Vår tids stora Omdaning

Tre processer i samverkan som flätar ihop det lokala med det globala

såväl bedöma vilka vinster inom välfärden som en digitalisering kan tänkas medföra när det gäller möjligheter att ställa diagnoser och minska behandlings- och vårdtider som att bedöma vilka nya typer av arbete och hur många sysselsättningstillfällen som kommer att kunna komma att bli aktuella istället (Fölster, 2015).

Därtill kommer att det är än svårare att bedöma de politiska förutsättningarna för att jämnt fördela det välstånd som den nya tekniken förväntas generera. Alltfler författare varnar för hur digitaliseringen och den andra maskinåldern kommer att medföra en tudelning av arbetskraften med en allt skevare inkomstfördelning och ojämlig utveckling som följd.

Några väletablerade forskare varnar för framväxten av en ny samhällsklass (Prekariatet) som drabbats av produktionssystemens krav på ökad flexibilitet och visar på vikten av att införa någon form av medborgarlön (Basic Income) för att göra det möjligt för befolkningen att leva anständiga liv när deras arbete rationaliserats bort genom robotisering (Standing, 2014).

Forskarskriftens betoning på demokratiutveckling och den sociala hållbarheten förutsättningar gör också att en femte, och kanske den mest avgörande förändringsprocessen av alla, nämligen frågan om klimatförändringarna, inte

behandlas särskilt utförligt i detta kunskapsunderlag. Det handlar i detta fall inte om att föreliggande forskningsresultat är för osäkra för att säkra slutsatser skall kunna dras. Tvärtom, forskningen visar entydigt på nödvändigheten av att ställa om till ett fossilfritt samhälle inom en period av maximalt 30 år för att oöverskådliga klimat- och samhällsproblem skall kunna undvikas.

De läsare som är intresserade av att fördjupa sin kunskap om de pågående klimatförändringarna, dess effekter och vilka åtgärder som krävs för att hantera dem, rekommenderas att ta del av de publikationer som Stockholm Resilience Center fortlöpande publicerar på sid hemsida (<http://www.stockholm-resilience.org/>).

Som jag kommer att återkomma till i kommande kapitel utgör klimatförändringarna och dess effekter en viktig klangbotten för den diskussion som förs i anslutning till FN:s globala mål för en hållbar utveckling (Agenda 2030) och som löper som en röd tråd genom forskarskriftens olika delar.

De tre förändringsprocesserna, globalisering, migration och urbanisering som utgör forskarskriftens utgångspunkter och ramverk, är sammanvävda och kan inte rätt uppfattas genom att studeras var för sig. Globaliseringen, med sina globala produktionsnätverk, sina globala arbetsmarknader och sin teknologi för informationsspridning och kommunikation, har ett mycket stort inflytande över migrationsmönster och omfattningen av människors rörlighet (Borja & Castells, 1996). På samma sätt utgörs migration av flöden av människor som skapar nya mötesplatser, oftast i städer. Migration utgör därför en mycket viktig kraft bakom pågående urbanisering i Europa. Det märks inte minst i svenska storstadsregioner där utlandsfödda medborgare svarar för den största delen av befolkningsökningen.

Den sociala hållbarhetens innebörd

Dynamiken i den globala politiska ekonomin, där det lokala alltmer flätas samman med och påverkas av globala skeenden har medfört stora utmaningar för samhällets sociala sammanhållning.

Frågan om social hållbar utveckling har på senare tid kommit högt upp på den politiska dagordningen. Social hållbarhet är ett problematiskt och ett i grunden omtvistat begrepp eftersom det bara kan ha en specifik betydelse i en viss given kontext. Det samhälleliga tillstånd som begreppet försöker fånga kan bara ”förhandlas” fram genom dialog och medskapande utifrån den sociala situation i vilken människor befinner sig.

Social hållbarhet skall uppfattas som en dynamisk process och inte som ett statiskt tillstånd, som kan uppnås en gång för alla. Arbetet för en socialt hållbar utveckling handlar därför om ett ständigt pågående arbete för att bevara och förstärka hållbarheten.

*

Vår gemensamma framtid är titeln på den slutrapport från världskommissionen för miljö och utveckling som presenterades år 1987, och som utarbetats under ledning av Norges dåvarande statsminister Gro Harlem Brundtland (Brundtland, 1987). Rapporten blev avgörande för att begreppet hållbar utveckling skulle ta plats på den internationella agendan.

Begreppet hållbar utveckling är omstritt, inte minst på grund av att det väver ihop två motstridiga begrepp. Medan begreppet hållbarhet uttrycker en strävan efter att bevara, uttrycker begreppet utveckling en strävan efter förändring. Denna inneboende motsättning har präglat samtliga miljökonferenser sedan Stockholmsmötet 1972.

Brundtlandrapporten visade på hur frågan om fattigdom skapade, och ska-

pades av, globala miljöproblem och hur utvecklings- och miljöfrågor därmed hör intimt samman. För att bryta den onda cirkeln krävs en mer jämlik global resursfördelning liksom en ny form av ekonomisk tillväxt som också är ekologiskt och socialt hållbar.

Rapporten visade på hur de ekonomiska, ekologiska och sociala dimensionerna av hållbarhetens krav bildar en oskiljaktig enhet och kommissionen pläderade för vikten av, ökad rättvisa såväl mellan länder som mellan generationer. Rapporten definierar hållbar utveckling som *”en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov.”*

Frågan om en hållbar utveckling har sedan RIO-konferensen utvecklats till ett dynamiskt politikområde som kan förstås som ett idékomplex vars innebörd varit, och fortfarande är, föremål för en ständig politisk förhandling mellan en rad olika aktörer inte minst inom det civila samhället.

*

Ekologisk hållbarhet brukar ofta beskrivas som att den sätter *ramarna* eller ligger till grund för de två andra hållbarhetsaspekterna (social och ekonomisk hållbarhet). Den handlar om jordens ekosystem och att långsiktigt behålla dess önskade funktioner, till exempel produktion av mat och energi, tillhandahållande av rent vatten etcetera.

Innebörden av ekonomisk hållbarhet uttolkades ursprungligen som förutsättningar för fortsatt ekonomisk tillväxt. Under senare år har det blivit mer vanligt att se på ekonomin som ett *medel* för att uppnå ekologisk och social hållbarhet utan att påverka dessa aspekter negativt. Det har inneburit allt större uppmärksamhet på förutsättningarna för ”grön tillväxt” och ”grön ekonomi” som medger en ekonomi med låga kolutsläpp, effektivt resursutnyttjande och som är socialt inkluderande.

Enligt denna uttolkning av de ekologiska, ekonomiska och sociala hållbarhetsaspekterna utgör den sociala utvecklingen det *övergripande målet*. Diskussionen handlar mycket om samhällets tillit och sammanhållning liksom om individers livsbetingelser och välbefinnande.

*

Social hållbarhet är också ett problematiskt och ett i grunden omtvistat begrepp eftersom det bara kan ha en specifik betydelse i en viss given kontext. Det är vad som på akademiskt fikonspråk kallas för en flytande signifikant. Eftersom dess abstraktionsnivå är så hög blir det väldigt lätt att alla kommer överens om vikten av social hållbarhet utan att någon egentligen förstår vad som avses vilket medför risk för att alla talar om olika saker.

Med samhällelig utveckling förstår vi rent intuitivt, någon form av socialt

kvalitativ förändring till det bättre. Problemet med att definiera denna kvalitativa förändring har att göra med att den inte är socialt neutral. Social förändring medför nya intressekonflikter och motsättningar där vissa befolkningsgrupper tjänar på utvecklingen medan andra upplever sig förlora. Genom de maktförskjutningar den medför är utveckling därför en konfliktfylld process.

En grundläggande förutsättning för en socialt hållbar utveckling är att de konfliktmönster som präglar samhället kan hanteras på ett för befolkningen rättvist och legitimt sätt så att konflikterna inte blir våldsamma och utvecklas till säkerhetsproblem. En god början i arbetet med att försöka sig på att definiera begreppet är att ur ett idéhistoriskt perspektiv härleda det sätt på vilket människor försökt att undvika oro och sociala spänningar.

Människors strävanden efter ordning (säkerhet och trygghet) frihet (utveckling, utbildning och hälsa) samt rättvisa (rättigheter och jämlik fördelning av resurser), visar sig då utgöra centrala värdegrunder som ansetts viktiga för hennes välbefinnande och för att undvika sociala konflikter (Hettne 2009). Dessa värdegrunder har kännetecknat det politiska rummets ideologier och varit pådrivande för samhällsutvecklingen i modern tid. En socialt hållbar samhällsutveckling är således nära förbunden med frågan om rättvisa och säkerhet och kan bara meningsfullt diskuteras i relation till dessa begrepp vars innebörd varierar i tid och rum.

Ordning, frihet och rättvisa

Förutsättningarna för de tre värdegrunderna ordning, frihet och rättvisa och de möjligheter de erbjuder till mänsklig värdighet varierar för olika situationer och kulturella sammanhang, inte minst när det gäller socialt hänsynstagande och tillhörande individuella och kollektiva rättigheter och skyldigheter. Innehållet i begreppen kan bara ”förhandlas” fram genom dialog och medskapande utifrån den sociala situation i vilken människor befinner sig.

I den moderna historien har innehållet i den politiska ekonomin som präglat samhällsutvecklingen, ofta förhandlats fram under ett s.k. politiskt positionskrig mellan de dominerande ideologierna, realism, liberalism och socialism som var och en representerar dessa begrepp och värdegrunder.

Begreppet ordning har därmed varit kopplat till frågan om människors behov av säkerhet och trygghet. Frihet har handlat om att ha kontroll över sitt eget liv och förmågan att kunna tillvarata sina livschanser. Som den indiske nobelpristagaren och nationalekonomen Amartya Sen understryker ökar denna förmåga i ett socialt sammanhang som ger möjlighet till utbildning och

hälsa. Frihet innebär således också att ta socialt ansvar. Frihet är därmed såväl ett medel för som ett mål med utveckling (Sen, 1999). Rättvisa slutligen har idéhistoriskt handlat om människors rättigheter och om en jämlik fördelning av resurser.

De inbördes relationer och den ömsesidighet som råder mellan de förhållanden som begreppen försöker fånga är av stor vikt att uppmärksamma. Ordning anses idéhistoriskt vara en förutsättning för människors frihet som i sin tur är ett villkor för rättvisa. Samtidigt innebär rättvisa en möjlighet till ordning och frihet.

*

Åtgärder som syftar till att förstärka en av värdegrunderna har därför också en positiv effekt på de andra värdegrunderna (Sen, 1999). Dessa ömsesidiga samband utesluter inte att det ofta förekommer målkonflikter mellan dessa värdegrunder. Upprätthållandet av stark ordning kan innebära ett förtryck som reducerar människors frihet och möjligheter till rättvisa. En ensidig betoning på människors frihet kan ske på bekostnad av ordning och andra människors säkerhet och trygghet.

Rådande politiska styrkeförhållanden och förekommande särintressen har avgjort det sätt på vilket liknande målkonflikter som oftast döljer sig mellan begreppen kan hanteras. Styrkeförhållandena avgör definitionspunktens placering och om huruvida den sociala hållbarheten blir stark eller svag eller inte alls förekommande.

Statens förmåga att utifrån en sådan definitionspunkt identifiera åtgärder och också genomföra dem för att samtidigt svara mot invånarnas behov av säkerhet, utveckling och rättvisa, blev således avgörande för styrkan i det sociala kontraktet och för statens legitimitet.

Fördelen med att definiera den sociala hållbarheten med hjälp av dessa historiska värdegrunder är också att begreppet social hållbarhet blir praktisk användbart som mätinstrument på de lokala förhållanden som råder.

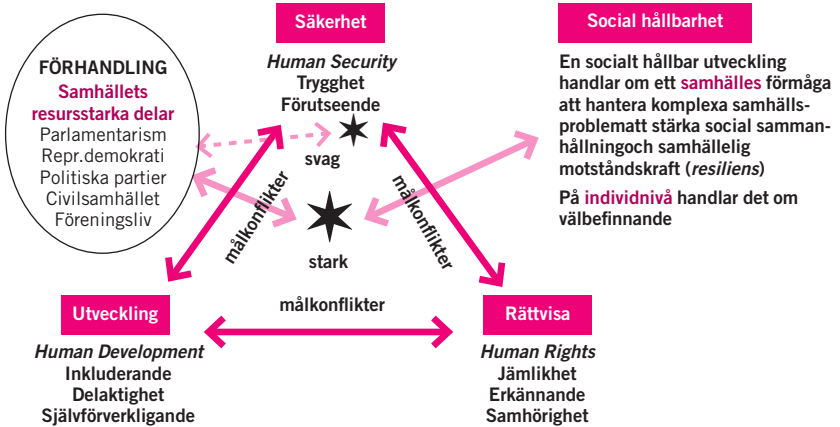
*

Den statistik som SCB och de flestas kommuner samlar in i samband med sina traditionella välfärdsredovisningar tillhandahåller information som gör det möjligt att över tid följa effekterna av de åtgärder som vidtas för att stärka människors säkerhet och trygghet, utbildningsnivå och hälsa, inkomstfördelning och möjlighet till politisk delaktighet.

Förhandlingen och det politiska positionskriget har i modern tid utkämpats på en politisk arena som i västerländska demokratier formas av parlamentarism, representativ demokrati och allmänna val. Människors behov har tillgodosetts av såväl politiska partier som av det civila samhällets folk rörelser.

Samhällsutvecklingens värdegrunder i ett idé historiskt perspektiv

Tre flytande signifikanter

De förhandlingar som ägt rum har mest inkluderat och omfattat de mer resursstarka befolkningsgrupperna, i den bemärkelsen att de varit del av en folkrörelse eller intresseorganisation som haft möjlighet att göra deras röst hörd och i en inte obetydligt utsträckning kunnat tillgodose deras intressen.

När det gäller de olika typer av konflikter som den parlamentariska demokratin haft till uppgift att hantera skiljer litteraturen inom freds- och utvecklingsforskningen på intressen, värden och grundläggande behov vars konfliktmönster ser lite olika ut och som på olika sätt präglar det politiska positionskriget (Burton 1990a).

*

Till skillnad från vad som inom konfliktforskningen uppfattas som mer förhandlingsbara intressekonflikter (materiella ting, anställningsvillkor, personliga relationer) handlar värdekonflikter många gånger om situationer då en av parterna upplever sig utsatt för någon form av brist på respekt, diskriminering och förtryck som hotar mer djupt liggande behov och värdegrunder.

Dessa värden är mer trögföränderliga och inte lika förhandlingsbara (trosuppfattning, identitet, grupptillhörighet, språk) (Burton, 1990b). Man ser helt enkelt världen med olika ögon och de värdegrundskonflikter som uppstår kräver för att kunna hanteras ett mer kritiskt förhållningssätt som inte bara sätter fokus på individerna utan också på maktordningar och dess begränsande strukturer.

Liknande behov och värdegrunder kan förändras men det tar ofta lång tid och kräver att den som känner sig utsatt blir en integrerad del av samhället, på ett sätt som inte bara medger frånvaro av diskriminering utan också medger möjligheter till behovstillfredsställelse och utveckling.

Den pågående samhällsomdaningen har medfört att olika värdegrundskonflikter förstärkts. Globaliseringen och statens förändrade roll har kommit att ändra på de förhållanden som begreppen säkerhet, utveckling och rättvisa försöker fånga och därmed gett dem en ny innebörd.

Säkerhet handlar inte längre på samma sätt som tidigare, om statens uppgift att skydda sin befolkning mot militära hot. Säkerhet har i det framväxande nätverkssamhället och ökad global konkurrensutsatthet alltmer kommit att handla om trygghet, om jobb och om förutsägbarhet. Vi har gått från en form av statlig säkerhet till en mer individbaserad mänsklig säkerhet.

*

På samma sätt handlar inte frågan om utveckling längre främst om ekonomisk tillväxt. Människor värdesätter alltmer andra faktorer som ökar livskvaliteten i form av hälsa, utbildning och möjlighet till olika kulturella och sinnliga upplevelser.

Utvecklingsfrågan har därmed alltmer övergått från att handla om ett samhälles resursmobilisering till att handla om frågan om mänsklig utveckling och välbefinnande.

Frågan om rättvisa slutligen handlar inte på samma sätt som tidigare om främst materiella fördelningsfrågor utan alltmer också om rättigheter och att människor skall ha likvärdiga möjligheter till livschanser och social rörlighet.

Som redogjorts för har globaliseringen därtill inte bara ändrat på de förhållanden som begreppen försöker fånga, utan också medfört att begreppen flätats samman och blivit ömsesidigt beroende och förstärkande. Ökad osäkerhet och upplevd otrygghet påverkar direkt människors förmåga att tillvarata sina egna utvecklingsmöjligheter och förmågan att känna empati och solidaritet med medmänniskors grundläggande behov. Samtidigt har utvecklingen medfört att de målkonflikter som alltid funnits mellan dessa värdegrunder ytterligare förstärkts.

Behovet av en utvidgad förhandlingsarena

Den pågående samhällsomdaningen med sin ökade mångfald och sociala heterogenitet har medfört att den traditionella arenan för förhandling om värdegrunderns innehåll och förhållande till varandra blivit alltför exkluderande.

Problemet härvidlag är, inte bara att samhällets ökade heterogenitet och sociala polarisering medfört nya värdegrundskonflikter och komplexa samhällsproblem. Ökade globala kontaktytor och influenser skapar nya kulturella möten och en tilltagande urbanisering formar nya livsstilar och levnadsvanor.

Problemet är också att den pågående samhällsomdaningen med sin tilltagande individualisering bidragit till att det politiska landskapet som sådant förändrats.

Speciellt när det gäller hur det civila samhället omformats, luckrats upp och börjat delas upp i mer resursstarka respektive resurssvaga delar. Denna utveckling har påverkat möjligheterna att på traditionellt sätt förhandla fram innehållet i värdegrunderna och därmed den sociala hållbarhetens grundpelare och mening.

*

De förändrade rollerna för staten och för det civila samhället, förklaras inte enbart av förändringen av den svenska modellen och omfattningen och utförandet av olika välfärdstjänster i det generella välfärdssystemet. De förändrade rollerna kan också förklaras av förändringen av produktionssystemen och av det politiska landskapet i stort.

Framväxten av det nationalstatliga industriella projektet liksom den svenska modellen byggde på en kollektiv identitet, mycket utifrån människors yrkestillhörighet. Människor trodde på modernismens stora berättelse om framsteget och de versioner av detta som olika partipolitiska program präglades av. Den ekonomiska och politiska makten var synlig.

Ägaren av produktionsmedlen befann sig i närhet av arbetarna och kunde direkt utsättas för kollektiva aktioner av olika slag. Den politiska makten fanns hos kommunfullmäktige eller i riksdagen och gick att påverka genom den representativa demokratin. Vår tids stora samhällsomdaning har gradvis kommit att förändra dessa förhållanden.

*

Övergången från industrisamhället med sina produktionssystem (det nationalstatliga projektet) till någon form av global nätverksproduktion (det postnationella samhällsbygget) har medfört behov av mer flexibel produktion, och därmed ökade visstids- och projektanställningar som tenderar att luckra upp människors identitet. Det finns tecken på att vi rör oss från en mer kollektiv identitet, där stora berättelser och politiska partier spelade stor roll till mer flytande identiteter, med en mångfald av små och olika berättelser.

Därtill kommer att formerna för maktutövning har förändrats. Makten har flyttat bort från såväl fabriken som från den representativa demokratin mö-

teslokaler. Den har övergått från att främst vara ekonomisk eller politisk, till att alltmer forma dominerande tankestrukturer. (makten över tanken, så kallad diskursiv makt). I en sådan situation börjar partiprogrammen upplevas som alltför abstrakta och uppifrån styrda. Intresset för traditionella politiska partier avtar och engagemanget i mer nätverksbaserade och sociala rörelser utan hierarki och tydlig ledning ökar. Denna utveckling blir speciellt tydlig för olika ungdomsgrupperingar.

*

Demokratins ställs här inför ett dilemma inte minst till följd av svårigheter att hitta former för ansvarsutkrävning utanför det parlamentariska systemets ramar. Samtidigt uppvisar sociala rörelser problem med sin representativitet och legitimitet. Sammantaget innebär detta en ökad osäkerhet hos den lokala förvaltningen och de politiska beslutsfattarna. Osäkerheten gäller såväl relationerna till det civila samhället i sig som vilka samarbetsformer som det går att utveckla utan att hamna i målkonflikter med den representativa demokratin på vilken beslutsfattarnas maktutövning ytterst vilar.

Demokratins uttrycksätt

Demokrati kommer från grekiskans demos som betyder folket och kratos som betyder styre, och avser någon form av folkstyre. Forskningslitteraturen talar härvidlag i termer av valdemokrati, deltagardemokrati och deliberativ demokrati (Pateman, 2012, Olofsson, 2015). Valdemokrati utgör grundstenen i den representativa demokratin och kännetecknas av regelbundna och återkommande val. Direkt demokrati utgör en form av valdemokrati där människor tar ställning till och framför sin röst direkt utan mellanhänder och representanter. Det är en vanlig form vid folkomröstningar. Begreppet direktdemokrati används också av mer radikala aktivistgrupper, ofta inspirerade av anarkismen, som genom sina olika typer av direkta aktioner, ibland präglade av civil olydnad, gör anspråk på att återerövra demokratins innehåll som de anser gått förlorad. Deltagardemokrati syftar till att öka medborgarnas faktiska inflytande över de politiska beslut som fattas mellan valen. Förhoppningen är att medborgarna genom att aktivt delta i dessa beslutsprocesser skolas i demokrati, får större självförtroende, blir mer handlingskraftiga och ansvarskännande, vilket i sin tur är tänkt att leda fram till ett än större deltagande (Oscarsson 2003, Englund 2003). Den deliberativa demokratin betonar

argumentationens och samtalets fundamentala betydelse för demokratin och bygger på förekomsten av offentliga arenor där olika uppfattningar kan debatteras och ifrågasättas och opinioner bildas (SOU 2000:1).

Det svenska valdeltagandet (cirka 85 %) är högt med internationella mått. Valdeltagandet varierar dock med stora skillnader mellan landets 6000 valdistrikt. I vissa kommuner med så mycket som 40-50 %. Det demokratiska utanförskapet har en geografisk dimension. Särskilt tydligt är detta i områden med socioekonomiska utmaningar såväl kring som i våra större städer som i vissa gles- och landsbygder där avståndet till det politiska beslutsfattandet upplevs som stort. Utbildningsnivå spelar en särskild roll för benägenhetens att rösta. Det gäller också inkomstnivåer. Högutbildade höginkomsttagare har hög röst benägenhet. Personer som står utanför arbetsmarknaden liksom personer med utländsk bakgrund har låg röstbenägenhet. Skillnader i tron på den egna förmågan att delta i demokratin skiljer sig kraftigt åt mellan personer med olika utbildningsbakgrund. Större andel kvinnor än män saknar tilltro till sin egen förmåga. Bland personer med högst grundskoleutbildning anser var femte att det politiska systemet inte ger utrymme att påverka. Personer med hög utbildningsnivå och med höga inkomster är överrepresenterade bland förtroendevalda. (Regeringen, 2018).

Prekariatet – en klass i vardande

Diskussionen kring hur det civila samhället ska uppfattas återspeglar de förändringar i människors vardag som följer i samhällsomdaningens spår. Den senare tidens utveckling uppvisar exempel på hur statens tillbakadragande från det politiska rummet, tillsammans med det minskande utrymmet för tillhandahållandet av offentliga välfärdstjänster på lokal nivå, inte bara medfört att det sociala kontraktet börjat luckras upp. Människors minskade tillit till samhällets institutioner riskerar på sikt att också minska tilliten till varandra liksom viljan att aktivt delta i aktiviteter där sådan tillit skapas (Rothstein 2003). Det sker en polarisering i samhället mellan å ena sidan en marginalisering av individer och grupper och å den andra sidan individer och grupper med mer gynnsamma förutsättningar.

Samhällsforskningen har härvidlag observerat, hur förändrade produktionssystem med sina allt högre krav på flexibilitet och anpassningsförmåga till den globala efterfrågans konjunkturcykler, gradvis medfört framväxten av

en ny social klass och gruppidentitet som skär igenom traditionella socioekonomiska grupperingar (Standing 2011).

Företagens jakt på kostnadsminskningar har medfört en strävan att hålla den fasta arbetskraftens storlek på så låg nivå som möjligt. Detta genom att möta de produktionsökningar som konjunkturuppgångar kan medge genom tillfälliga projektanställningar eller inhyrd arbetskraft från bemanningsföretag.

*

Resultatet har blivit framväxten av vad som i litteraturen kallas för Prekariatet vilket kan uppfattas som en kombination av att befinna sig i en prekär situation och att tillhöra någon form av en speciellt utsatt och resurssvag social kategori, ett proletariat för att prata med Karl Marx språkbruk.

Begreppet är emellertid inte helt oproblematiskt eftersom själva poängen är att denna nya sociala kategori, som växer fram också införlivar många människor i medelklassens olika skikt. Till de senaste exemplen på detta hör den strejk som flera pilotförbund inledde under våren 2015 som en reaktion på att den typ av osäkerhet och otrygghet som tidigare präglat arbetarna inom varuproduktionen nu också når tjänstesektorn och då också mer välbeställda och högavlönade löntagargrupper.

Denna nya sociala kategori kännetecknas av avsaknaden av ekonomisk säkerhet och trygghet, svag yrkesidentitet och sämre utsikter till yrkesmässig karriär. Denna utveckling har förstärkts genom finansmarknadernas avregleringar som i sin tur medfört att ett stor antal så kallade riskkapital- företag vuxit fram som går in i och köper upp olika företag och verksamheter för att kortsiktigt förbättra lönsamheten med det enda syftet att sedan sälja ut företagen och skapa en så hög vinst som möjligt. Vinsten delas ut till aktieägarna och återinvesteras inte i produkt- eller produktionsutveckling.

Kostnadsjakten inom den privata sektorn känns också igen inom den offentliga sektorn. Införandet av new public management som styrningsform och strävan efter förbättrad kostnadseffektivitet har på motsvarande sätt dramatiskt minskat sysselsättningstillfällena och försämrat arbetsförhållanden också för de offentligt anställda (inte minst inom vård och omsorg).

Vikten av att demokratisera demokratin

Litteraturen benämner det framväxande prekariatet som en farlig klass. Framväxten sker samtidigt som välfärdssystemen förändras och det sociala kontraktet luckras upp vilket sammantaget gör prekariatet sårbart för att såväl sugas upp av olika populistiska strömningar som att börja bekämpa varandra inbördes.

Detta märks inte minst inom och mellan olika invandrargrupper utifrån hur länge man vistats i Sverige. Olika forskare varnar härvidlag för att samhället gradvis är på väg in i vad några valt att kalla för en s.k. ”organisk kris” (Gramsci 1971) medan andra ser på den ökande konkurrensen och dess försämrade arbetsförhållanden som ett uttryck för mänsklighetens tilltagande barbari (Amin 2011). Den ökande internationella konkurrensen som följer i globaliseringsens spår, inte minst till följd av de asiatiska ländernas ekonomiska utveckling, förväntas förstärka tendenserna till att den sociala sammanhållningen ytterligare försvagas och till att också det civila samhället fortsätter att tudelas mellan olika samhällsgrupper.

De delar av det civila samhället, som består av mer välutbildade befolkningsskikt förväntas kunna finna sin plats i den pågående samhällsomdaningen och fortsätta att värna om det sociala kontraktet. Det handlar inte minst om de sociala grupper som historiskt alltid har sett till värdet av en fungerande välfärdsstat, inte minst för att själv få större individuell frihet.

Historikern Lars Trädgårds forskning kring vad som kommit att kallas för ”statsindividualismen” visar på hur också resursstarka medborgare genom välfärdsstaten och ett fungerande civilsamhälle kunnat befrias från ett antal sociala förpliktelser när det gäller såväl att ta hand om sina egna barn som sina egna föräldrar på deras ålder höst och därmed kunnat förstärka sin egen frihetsgrad (Berggren & Trädgårdh, 2006).

Dessa befolkningsgrupper, tillhör det som i denna forskarskrift kallas för innanförskapet och utgör en viktig del av det etablerade föreningslivet. Den politiska förhandlingen om värdegrundernas innebörd och inbördes relationer som vi tidigare redogjort för har hittills huvudsakligen skett mellan ekonomiska och politiska eliter och sådana relativt välbärgade representanter från civilsamhällets väletablerade föreningsliv.

*

Parallellt med denna utveckling är det alltfler befolkningsgrupper som känner sig övergivna av den moderna statens institutioner och konkret upplever hur skolsystem och tillgången till vård och omsorg försämrats, hur sjukpenning och arbetslöshetsersättning minskar och hur välfärdssamhället avvecklas.

Vår tids stora samhällsomdaning har således inte bara medfört att värdegrunderna förändrats och medfört nya värdegrundskonflikter utan har också medfört starka tendenser till att det civila samhället tudelas, mellan å ena sidan de mer välbärgade som utgör innanförskapet och å den andra sidan de allt fler som känner sig utestängda och inte lyssnade på.

För många som känner sig avskärmade från samhällsutvecklingen finns inte deltagandet i ett aktivt föreningsliv på den mentala kartan. De är oftast inte

intresserade av att låta sig representeras av någon annan. De känner sig vanligtvis bekväma med att själva medverka i sociala rörelser eller nätverk som avstått från att bygga upp hierarkiska organisationer med tydliga ledningsfunktioner och möjlighet till ansvarutkrävning för att istället bygga upp plat- ta organisationsformer där allas röst kommer till tals och är värda lika mycket.

Ofta har de som deltar i nätverket eller i den sociala rörelsen, lättare för att komma överens om vad man är emot än vad man är för och hur de olika åtgär- derna bäst skall se ut. Många tror inte på en sanning utan ser mer att mångfal- den i sig är en styrka (Abrahamsson 2006).

Andra sjunker ner i politisk apati och känner likgiltighet inför det offentliga politiska samtalet. De deltar mindre ofta i vare sig de politiska partiernas ar- bete eller i flyktiga nätverken och sociala rörelser. Den sociala tilliten är svag och misstron mot beslutsfattare och myndigheter är mycket stor.

*

Det politiska landskapets förändring har därmed luckrat upp och försvagat det civila samhällets sammanhållning och normativa styrka. Detta har mins- kat förutsättningarna för att det förhandlingsresultat om den sociala hållbar- hets och värdegrundernas innebörd som uppnås genom traditionella politis- ka kanaler skall upplevas som tillräckligt legitim. Det är denna utveckling som gör det aktuellt att inte bara utvidga demokratin genom att kvantitativt utöka antalet partimedlemmar eller deltagare i allmänna val.

Demokratin måste också kvalitativt fördjupas på ett sätt så att alltfler får sin röst hörd och kan påverka de beslut som berör och formar deras egna livsvill- kor. Detta gäller inte minst de mer resurssvaga i samhället som riskerar att inte komma till tals och som känner sig utestängda.

Den pågående samhällsomdaningen med sina komplexa samhällsfrågor har med andra ord kommit att medföra behov av att utvidga den arena som an- vänds för förhandling om innehållet i den sociala hållbarheten och de krav som en sådan definition ställer. Flera aktörer upplever sig alltmer utestängda från att kunna påverka samhällsutvecklingen i stort liksom de beslut som be- rör deras vardag och börjar därmed tappa tilltro till det politiska systemets legitimitet och makthavarnas förmåga till demokratisk samhällsstyrning. Dessa invånargrupper behöver inkluderas och finna sin plats i de förhandling- ar som pågår när det gäller hur de värdegrunder skall definieras och formule- ras på vilken den sociala hållbarheten vilar.

*

De ekonomiska och politiska beslutsfattarnas kontaktytor med det civila sam- hället skall därför inte begränsas till det mer väletablerade föreningslivets or- ganisationer. Det civila samhället består alltmer också av samhällsengagera-

de medborgare, flyktiga nätverk och sociala rörelser som många gånger fångar upp de personer som känner en större tillhörighet med människor i samhällets ytterkanter. Utmaningen vi står inför härvidlag handlar om att riva innanförskapets murar och hitta former för en förstärkt ”interkulturell” samverkan med sådana samhällsengagerade medborgare och deras nätverk som tillåter tillräckligt många olika perspektiv på den sociala hållbarhetens och den samhälleliga tillitens innebörd för att denna skall upplevas som legitim.

*

De överenskommelser som under senare år ingåtts mellan kommuner och det civila samhället med syfte att förstärka det idéburna och offentliga partnerskapet (IOP) när det gäller utförandet av vissa välfärdstjänster riskerar härvidlag, sannolikt tvärtemot sina avsikter, att förstärka att det civila samhället tudelas. Genomförda studier visar på hur de kommunala förvaltningarna tenderar att ingå partnerskap med de delar av föreningslivet som de känner till och som förväntas kunna bli till nytta medan de hyser stor misstänksamhet till olika sociala rörelser och olika nätverk. Eftersom de senare många gånger upplevs som såväl okunniga och oförmögna, och ibland rentav oansvariga, har de betydligt svårare för att få uppskattning och stöd för sin strävan efter att bidra till välfärd och social hållbarhet (Widehammar 2015).

Den sociala hållbarhetens lokala förutsättningar

Den stora utmaningen som de flesta svenska städer och kommuner står inför handlar om förmågan att hantera de komplexa samhällsfrågor som följer i samhällsomdaningens spår när det lokala alltmer flätas samman med det globala.

Flera städer befinner sig i ett spänningsfält där den sociala tilliten och social oro utgör varandras motpoler mellan vilka samhället ständigt rör sig. Förmågan att hantera komplexa samhällsproblem avgör rörelsens riktning. Hitills har de flesta av landets kommuner och regioner huvudsakligen använt sig av två strategier för att hantera det tilltagande utanförskapet och den bristande sociala sammanhållningen i sina försök att svara mot de krav som den sociala hållbarheten ställer.

Den första är långsiktig och handlar om tilltron till kommunernas innovationskraft och möjligheter att bli till en attraktiv investeringsort för utländskt kapital. Sådana möjligheter anses vara en förutsättning för den sysselsättning och ekonomiska tillväxt som krävs för att komma tillrätta med utanförskapet. Den andra strategin är kortsiktig och handlar om att med hjälp av polisiära åtgärder öka kontrollen och övervakningen av bostadsområden präglad av utanförskap och härigenom försöka komma tillrätta med den sociala oro och de eventuella våldsamer som följer i utanförskapets spår.

Flera forskare visar på behovet av att omdefiniera problemet och menar på att det inte är utanförskapet som är problemet utan snarare innanförskapet (Stigendal 2012). Det är främlingsfienden inom oss eller vad vi mer allmänt kallar för vardagsrasism, dvs. våra egna mentala strukturer som skapar mu-

rar, bygger stängsel och stänger människor ute från möjligheten att delta i samhällslivet (SOU 2012:74). Liknande mentala strukturer kommer vi inte tillrätta med genom att sträva efter ökad sysselsättning och ekonomisk tillväxt hur angeläget detta än är. Social oro kommer man inte heller tillrätta med genom att hantera politiska problem med polisiära åtgärder.

I det följande avsnittet skall vi återknyta till vår diskussion om den sociala hållbarhetens förutsättningar och diskutera kring villkoren för en socialt hållbar utveckling på lokal nivå. Vi utgår från den innebörd som dess tre grundpelare säkerhet, utveckling och rättvisa kan tänkas få i ett lokalt sammanhang och börjar med att ta oss an frågan om säkerhet.

Den lokala säkerheten

Som tidigare diskuterats har begreppet säkerhet i vår globaliserande tidsålder alltmer kommit att handla om mänsklig säkerhet och om trygghet. Trygghet handlar inte bara om att slippa rädslan för att utsättas för fysiskt våld eller annan skada. Trygghet betyder också förutsägbarhet, tillhörighet, respekt och erkännande. Trygghet handlar om möjligheter till jobb och utveckling, om värdighet om bemötande och om att inte bli diskriminerad.

Jobb handlar inte bara om inkomster som kan minska bidragsberoende och få människor att känna att de står på egna ben. Jobb innebär också att kunna betala skatt och att känna att man gör rätt för sig genom att kunna bidra till det gemensamma. Det handlar om att få anledning att bry sig, att känna ett sammanhang och att kunna bryta känslan av likgiltighet.

En tolerant och trygg miljö gynnar en demokratisk utveckling. Människor som känner sig trygga har lättare för att ta kontakt med andra människor och säga vad de tycker. Så ökar den sociala interaktionen och med den, den sociala tilliten. Delar av det våld och den skadegörelse vi möter i vår vardag (och som ökar ropan på säkerhet) beror på att människor många gånger saknar socialt sammanhang, känner sig utanför, diskriminerade och blir frustrerade. De erbjuds inte de möjligheter och villkor som de anser att ett anständigt liv kräver och som de ser att andra runt omkring har tillgång till, och ibland rentav i överflöd.

*

Den sociala oro som under de senaste årens från och till präglat en del svenska städers förorter har medfört att Myndigheten för Samhällsskydd och Beredskap tillsammans med Länsstyrelserna i Stockholm, Västra Götalandsregionen och Stockholm inlett ett forskningssamarbete med Malmö Högskola kring orsaker till och hantering av sociala risker. Sociala risker definieras här som

önskade händelser som hotar det som är skyddsvärt. En av forskningsfrågorna gällde möjligheten till och lämpligheten av att inkludera frågor om sociala risker i det normala kommunala arbetet med risk- och sårbarhetsanalyser.

Forskningsarbetet visade rätt snart på att sociala risker som uppstår till följd av social oro skiljer sig åt från olyckor, katastrofer och bränder till följd av att de har sina rötter i människors livsvillkor och levnadsförhållanden. Många gånger beror dessa förhållanden på samhällliga strukturer som ligger bortanför människans omedelbara möjlighet att kunna påverka.

För att inte riskera att förvandla de problem som i grunden är sociala och därmed politiska problem till polisiära problem blir det emellertid viktigt att sätta fokus på tillit och strukturer och samhällliga förhållanden, istället för på risker och individer.

*

I den vägledning till att inkludera social hållbarhet inom krisberedskap som Länsstyrelserna i Stockholm, Västra Götaland och Skåne tagit fram (2015) konstateras att det skyddsvärda handlar om samhälllig tillit och att det som hotar denna tillit är försämrade livsvillkor. Vidare konstaterar vägledningen att "åtgärder bör förstärka livsvillkoren. Fokus flyttas från de konsekvenser enstaka individer orsakar till de livsvillkor som vi människor behöver få tillgodosedda av det samhälle vi lever i" (Rapport 2015:31). Formuleringen pekar i samma riktning som de resultat som producerats under åren inom freds- och utvecklingsforskningen när det gäller vikten av att hantera sociala risker med främst främjande och förebyggande åtgärder istället för enbart genom ökad kontroll och bestraffning av individers beteende.

Tankegångarna kan förtydligas med hjälp av Johan Galtung, grundaren till den skandinaviska freds forskningstraditionen. Galtung skilde på direkt och strukturellt våld. Medan han med det förra framför allt syftade till militära aktioner förstod han med strukturellt våld det regelverk och de samhällliga strukturer som berövade människor möjligheter att utnyttja sin fulla potential och ibland också berövade dem livet i sig. Avsaknaden av direkt våld kallade Galtung för negativ fred (att bli skyddad mot någonting) medan avsaknaden av det strukturella våldet var nödvändigt för en positiv fred (att ha rätt till någonting). För övergången från negativ fred till en positiv fred krävdes således såväl en hållbar utveckling som social rättvisa (Galtung, 1966).

På samma sätt kan vi föreställa oss negativ och positiv säkerhet. Genom att bygga upp övervaknings- och kontrollsystem och stänga in sig bakom murar försöker människor skydda sig mot kriminalitet (negativ säkerhet). Med hjälp av åtgärder för att öka människors deltagande i det politiska livet, sociala erkännande och tillhörighet skapas en social tillit som ökar hennes trygghet och

möjliggör en positiv säkerhet (Lidskog 2006, Sahlin 2010). Den riktning i vilken städer rör sig i det spänningsfält de befinner sig i beror ytterst på dess förmåga att skapa social hållbarhet, d.v.s. hur den urbana miljön klarar av att inte bara skapa negativ säkerhet för sina invånare utan framför allt en positiv säkerhet.

*

Det är naturligt att människor reagerar instinktivt och med ryggmärgen på upplevda hot mot sin fysiska säkerhet och ropar på hjälp av polisiära insatser. Samtidigt visar erfarenheterna entydigt på att trygghet och säkerhet inte enbart kan skapas genom ökad övervakning, kontroll och stängsel, d.v.s. åtgärder som inom fredsforskningen kallas för defensiv (negativ) säkerhet. Forskningen visar på paradoxen att ju mer åtgärder för att öka säkerheten desto otryggare känner människor sig. Förstärkt övervakning leder till större misstänksamhet och känsla av otrygghet (Monahan 2010).

Även senare års polisforskning visar på att social oro också måste förebyggas genom en rad olika förebyggande och främjande åtgärder och vad som inom fredsforskningen kallar för ”proventiv” och positiv säkerhet (Myhill & Quinton 2011). Polisforskningen visar på den stora betydelse som det sätt på vilket befolkningen upplever sig bemötta av polisen spelar för poliskårens legitimitet. Polisforskningen visar också på de vinster som kan uppnås (inte minst vad gäller kostnadseffektivitet) genom en polisiär strategi som av allmänheten upplevs som respektfull och rättvis (Skogan & Frydl 2004).

*

En sådan strategi ökar medborgarnas vilja till samverkan, att respektera lagar och begå ett mindre antal spontana lagöverträdelser (policing by consent) (Newburn, 2008). Ett respektfullt bemötande anses vara speciellt viktigt i resurssvaga och utsatta områden där många människor redan känner sig diskriminerade och bär på stor misstänksamhet mot myndigheter och polis. Det handlar om att bygga social tillit underifrån där fritidsgården, trygghetsvandringen och stödjande nätverkssamtal har sin givna plats framför regelbunden visitering och ”bekymringssamtal” som oftast upplevs kränkande.

En sådan kombination av främjande och förebyggande åtgärder kräver såväl finansiella resurser som mod att pröva nya arbetsformer. Sociala förebyggande insatser skall inte uppfattas som en kostnad som sker på bekostnad av den ekonomiska tillväxten utan som en långsiktig investering. På samma sätt som den ekonomiska hållbarheten behövs för att finansiera välfärd och social hållbarhet har den sociala hållbarheten blivit en förutsättning för den ekonomiska. Lika viktigt som det är att mobilisera ekonomiska resurser för att genomföra de fysiska investeringar i infrastruktur som de globala produktions-

nätverken ställer krav på lika viktigt är det därför med en brottsförebyggande social investeringspolitik som kan fungera som en stötdämpare, fånga upp och neutralisera några av globaliseringens negativa effekter.

Genom liknande sociala skyddsnet kan också människors förändringsbenägenhet och anpassningsförmåga efter arbetsmarknadens utveckling understödjas. Det är dessa ömsesidiga samband som gör det svårt att i praktiken se den ekonomiska och den sociala hållbarheten som två olika och separata hållbarhetsdimensioner. I själva verket är de beroende av varandra och inte utbytbara. Svårigheten med att genomföra en sådan förebyggande och långsiktig social investeringspolitik i praktiken återfinns i våra organisationsstrukturers stuprörstänkande. Den enhet inom förvaltningen som svarar för finansieringen av de förebyggande insatserna är många gånger inte den enhet som tillgodosör sig vinsterna från de kostnadsbesparingar som insatserna på lång sikt är tänkta att ge upphov till. Därtill kommer ett visst risktagande eftersom det inte alltid går att säkerställa att de förväntade resultatet inställer sig som tänkt.

*

Synen på och tilliten till människors förmåga och vilja till ansvarstagande, påverkar möjligheterna till att i praktiken komplettera den negativa säkerheten med åtgärder som kan skapa positiv säkerhet. Som ett resultat av den svenska modellens framgångsrika sociala ingenjörskonst finns det fortfarande en tendens hos myndigheter, kommunala förvaltningar och politiska beslutsfattare att se människor som objekt istället för som subjekt.

Denna upplevelse kan förstärkas av den självbild som flera sociala rörelser och nätverk byggt upp och som format en identitet som bygger på utestängning och att inte bli lyssnad på. Som vi skall få anledning att återkomma till i senare avsnitt får vikten av att se på medborgarna som subjekt istället för som objekt också en helt avgörande betydelse för medborgardialogens innebörd och utformning. Först skall vi ägna oss något mer åt frågan om positiv säkerhet genom att belysa den ur ett utvecklingsteoretiskt perspektiv och den konkreta betydelse som ett sådant förhållningssätt får för stadspolitikens utformning.

De läsare som är intresserade av en fördjupning av detta avsnitt hänvisas till Hans Abrahamssons inspelade föreläsning Videoklipp: *Föreläsning II:7 – Social Hållbarhet – frågan om positiv och negativ säkerhet.*

<https://www.youtube.com/watch?v=E9fG2r1fIH0>

Lokal utvecklingspolitik

Ett samhälles sociala hållbarhet kännetecknas av dess förmåga att hantera komplexa samhällsproblem. Denna förmåga ökar genom förstärkt social tillit. Människors känsla av samhörighet och delaktighet förstärker förmågan att ta ett utökat kollektivt ansvar för samhällsutveckling och medborgarnas väl och ve. Det är här som frågan om positiv säkerhet blir så viktig.

Samtidigt som den bidrar till förstärkt social tillit kan positiv säkerhet inte enbart skapas uppifrån genom väl fungerande institutioner och ett bemötande av myndigheter som av allmänheten upplevs som respektfullt (Rothstein, 2003). Den samhälleliga tilliten kräver också ett folkligt deltagande underifrån. För att bryta risken för en nedåtgående spiral (där minskad social tillit ökar behoven av negativ säkerhet vilket ytterligare minskar den sociala tilliten) och istället skapa en uppåtgående spiral krävs emellertid politiska beslut och stimulansåtgärder.

*

Det är i denna bemärkelse som införande av en social investeringspolitik blir så viktig.

Samtidigt handlar det inte bara om finansiella resurser.

Möjligheter till delaktighet i samhället spelar en stor roll. Genom människors ökade förmåga till delaktighet och möjlighet att påverka faktorer med inflytande över deras vardagsliv ökar samhällets folkhälsonivå. Människors förmåga till kollektivt samhälleligt ansvar ökar när de själva inte bara fått sina mest grundläggande behov tillfredsställda utan också känner en samhällelig tillhörighet.

Så här formulerades detta av Länsstyrelsen i Skånes slutrapporter (2015) från deras arbete med att förebygga sociala risker:

”I ett hållbart samhälle är medborgarna delaktiga och kan påverka utvecklingen. Genom delaktighet skapas tillit, trygghet, stolthet för det egna bostadsområdet och för samhället i övrigt. Ett samhälle som går i fel riktning, där det finns stora skillnader i välfärden, kan däremot innebära en för stor risk”

Källa: Länsstyrelsen i Skåne, 2015

Det är därför som de tre värdegrunderna säkerhet, utveckling och rättvisa, med vars hjälp vi försökte fixera det annars så flytande begreppet social hållbarhet, är ömsesidigt beroende av och förstärker varandra.

Det faktum att positiv säkerhet inte kan skapas uppifrån utan kräver ett folkligt deltagande underifrån för oss över till frågan om utvecklingsbegreppets innebörd och villkoren för att tillgodose människors grundläggande behov (Beall & Fox, 2009). Medan trygghet kräver deltagande i ett socialt samman-

hang tenderar såväl globalisering som urbanisering att exkludera vissa människogrupper som därmed förvägras att delta i samhällsutvecklingen som fullvärdiga medborgare. De nya sociala risker som detta medför, inte bara i urbana miljöer, utan också på landsbygden, har aktualiserat utvecklingsdebatten och ställt utvecklingsteorin inför sin pånyttfödelse (Abrahamsson, 2012a).

*

Utvecklingsforskningen brukar skilja på ett funktionellt och ett territoriellt förhållningssätt (Friedmann & Weaver, 1979; Friedmann, 1992). Det funktionella förhållningssättet innebär att man ser utveckling som en fråga om ekonomisk tillväxt och som man därtill mäter i sammanlagda termer på aggregerad nivå. Kunskapsstaden organiseras exempelvis funktionellt för att bli till en nod i det globala nätverk där kortsiktig ekonomisk tillväxt prioriteras (Harvey, 2003). För att upprätthålla sin externa legitimitet hos globala aktörer har staten samtidigt tvingats avhända sig stora delar av sin förmåga att omfördela de resurser som den funktionella och vertikala produktionsprocessen skapar. Problemet är att när statens omfördelningsförmåga upphör så tenderar den funktionella utvecklingsstrategin att bli exkluderande. Förklaringen till detta är, som tidigare redogjorts för, nödvändigheten av att använda den funktionella strategins överskott till fortsatta investeringar för bibehållen konkurrens- och attraktionskraft istället för till investeringar för social hållbarhet (Harvey, 2006). Därmed fördjupas den ojämna utvecklingen.

Ett territoriellt förhållningssätt strävar efter en inkluderande utveckling – där land och stad hänger ihop på ett helt annat sätt. Den handlar inte bara om integration utan mer om förutsättningar för människor att kunna känna samhällelig tillhörighet. En inkluderande landsbygd och en inkluderande stad måste bli mer territoriellt inriktad vilket kräver en mer lokalt förankrad och horisontellt integrerad produktionsprocess. Det handlar med andra ord om att skapa lokala förutsättningar som möjliggör en ökad lokal behovstillfredsställelse.

Sådana lokalt baserade försörjningssystem, kan kräva en annan syn på ekonomisk effektivitet där också hänsyn tas till värdet av social tillit och de kostnader som social oro medför. Det handlar om att utforma politiska åtgärder för att bryta med den ojämna utveckling som kännetecknar såväl förhållandet mellan stad och land som inom städer mellan dess olika stadsdelar.

Det handlar om allt från att identifiera former för en ny välfärdsregim i en globaliserad tidsålder till att utforma en bostadspolitik som medger tillgång till bostäder med större variation eller att förbättra infrastruktur så att kommunens olika geografiska delar knyts närmare till varandra och på så sätt underlättar förmågan att känna social tillhörighet.

Social tillhörighet handlar också om att skapa lika möjligheter för alla kulturer och grupptillhörigheter att mötas av erkännande och respekt. Ett territoriellt förhållningssätt innebär att man ser till kommunen i sin helhet, att alla bostadsområden utvecklas och får samma möjligheter liksom att alla befolkningsgrupper får rätt till kommunens olika rum.

En inkluderande stad kräver också starka relationer till sitt omland och sin omkringliggande landsbygd. I den Nya Ekonomiska Geografin med dess förändrade produktionssystem behöver staden sin landsbygd precis lika mycket som landsbygden behöver sin stad. Den fråga som en territoriell utvecklingsstrategi idag ställs inför handlar således inte bara om en hållbar urban utveckling eller den klassiska frågan om resursmobilisering på landsbygden för att bekämpa fattigdom.

En territoriell utvecklingsstrategi i vår tid handlar om att bygga ihop stad och land och att skapa ett samhälle inte bara utifrån människans likheter utan också utifrån människans olika erfarenheter och grundläggande behov.

Rätten till en rättvis stad

Länsstyrelsens forskningsprojekt kring sociala risker som vi tidigare redogjorde för konstaterar i en av sina publikationer att:

”En hållbar stad är en rättvis stad. En stad som tar hänsyn till alla invånare och som ser stadsbornas behov och önskemål. En rättvis stad arbetar för det allmännas bästa och lyssnar på sina invånare och låter alla få engagera sig i stadsutvecklingen”.

Källa: Länsstyrelsen Skåne, 2015

Denna definition av en hållbar stad knyter an till frågan om ”rätten till staden” som sedan länge präglat sociala rörelser (Fainstein, 2010, Harvey, 2012) och numera också FN-systemet och dess Världsförbund för Stadsutveckling.

Kraven på rätten till staden har fått ny aktualitet genom FN:s globala mål för en hållbar utveckling (Agenda 2030). Det elfte målet handlar bland annat om rätten att delta i beslutsfattandet kring skapandet av själva stadsrummet liksom om rätten att till fullo utnyttja detta stadsrum. De diskussioner som litteraturen för om vad ett urbant medborgarskap skulle kunna tänkas innebära är intressant i en svensk kontext. Både Sveriges Kommuner och Landsting som Göteborgs stad använder sig av en bred definition av begreppet medborgare som innefattar alla människor som bor, verkar, vistas i eller har långvariga kontakter med staden.

Detta för oss in på den tredje förutsättningen, för en lokalt socialt hållbar utveckling, nämligen frågan om rättvisa. De förhållanden som rättvisebegrepp-

pet försöker fånga spelar en stor betydelse för den sociala hållbarheten. Detta återspeglas också av den vikt som polisforskningen lägger vid polisens förmåga att uppträda respektfullt och rättvist, och som jag tidigare redogjorde för i samband med att jag diskuterade kring den positiva säkerhetens och den sociala tillitens förutsättningar. Rättvisa är samtidigt ett analytiskt svårgripbart begrepp och mest användbart som ett normgivande sådant.

*

I en idéhistorisk bemärkelse fokuserade rättvisebegreppet på frågan om materiell resursfördelning. Men frågan om rättvisa handlar inte längre bara om ekonomisk omfördelning och om olika bidragssystem. Rättvisa handlar alltså också om fördelning av politisk makt, d.v.s. om deltagande och demokrati, liksom om kulturellt och socialt erkännande. Ytterst handlar rättvisa om människors rättigheter, om att alla människor har lika värde och om vår allas rätt till att känna värdighet. Den samhälleliga tillhörigheten kräver ju att en känner att en bidrar till samhälle en lever i. Det är vikten av erkännande och att inte utsättas för någon form av strukturell diskriminering som knyter samman frågan om mänskliga rättigheter och rättvisa.

Speciellt oroande är den ihållande vardagsrasismen som tar sig konkreta uttryck i strukturell diskriminering inte bara på bostads- och på arbetsmarknaden utan också inom utbildningssektorn, sjukvården och rättsväsendet (Guevara, 2015b).

*

Inom OECD-området är Sverige det land som har högst andel utrikesfödda bland sin arbetslösa befolkning. Det anmärkningsvärda med detta förhållande är landets demografiska utveckling med tillhörande stor framtida arbetskraftsbrist som borde kunna skapa ett egenintresse av att alldeles omgående skapa förutsättningar för människor att bidra till samhällsutvecklingen i stället för att stänga dem ute.

Förhållningssättet blir speciellt tydligt när det gäller det sätt på vilket Sverige tar emot nyanlända flyktingar. Av humanitära skäl bedriver Sverige en av den mest generösa flyktingpolitiken i Europa. Men istället för att försöka diskutera hur landet bäst skall kunna tillvarata de personliga kvaliteter som ligger bakom att människor klarar av de umbäranden som det innebär att ta sig över hav och genom Europa ända upp till ett avlägset Sverige och se nyanlända flyktingar som närande resurser väljer många att se dem som tärande offer.

I en tid som inte bara präglas av stora humanitära behov men också av framtida arbetskraftsbrist, och där dessutom det ekonomiska tillståndet för närvarande medfört att räntan för de närmaste åren beräknas bli noll eller rentav fortsatt negativ, blir det svårt att förstå hur flyktingfrågan så fort kunna bli till

en fråga om de umbäranden som måste till för att täcka flyktingmottagningens kostnader. Utifrån såväl en humanitär som strikt ekonomisk logik borde diskussionen istället handla om hur man med hjälp av en temporär skuldsättning och keynesiansk expansiv finanspolitik kan arbeta för att snabbast möjligt kunna integrera flyktingarna som den arbetskraft de är och se flyktingmottagningen om en viktig investering inför framtiden.

Det är svårt att uppfatta detta på ett annat sätt än att många svenskar lever med uppfattningen att välfärden är en oföränderlig konstant faktor och att utländsk arbetskraft kommer hit och tar ifrån oss den välfärd som vi uppfattar, inte som vår allas rättighet, utan som våra egna tillfälliga privilegier.

I ett allt mer globaliserat samhällstillstånd blir ett inkluderande samhälle, där människor oavsett sitt ursprung kan känna samhällelig tillhörighet, en förutsättning för den sociala hållbarheten. För att gradvis komma tillrätta med de mentala strukturer som förhindrar framväxten av ett icke-diskriminerande och inkluderande samhälle krävs att existerande former för diskriminering synliggörs och debatteras.

Den samhälleliga sammanhållningen utmanas

Produktionssystemens förändring, nationalstatens minskade och storstadsregionernas ökade roll, har präglat svensk ekonomisk politik under flera decennier (Gunnarsson, 1980). Marknadsstyrningens ökade betydelse, på den omfördelande regionalpolitikens bekostnad, har förstärkt den ojämna utvecklingen. Detta har synliggjort sårbarheten med den nyliberala skolbildningens tilltro till den självreglerande marknaden.

Enligt teoribildningen kring den Nya Ekonomiska Geografin var det tänkt att produktionsnätverkens samhällsekonomiska bidrag skulle utgöras av förstärkta samband mellan stad och land. På samma sätt som de globala produktionssystemen behövde sin stad skulle de enligt teorin också behöva sin landsbygd. Såväl den lokala avsättningsmarknaden som arbetsmarknaden var beroende av en viss storlek, vilket gjorde pendlingsavstånd avgörande för städernas attraktivitet som investeringsort. Landsbygden uppfattades som en viktig leverantör av råvaror, livsmedel och energi.

*

Teoribildningen visade på att en levande landsbygd framför allt behövdes för människors livskvalitet. Människan har alltid haft en speciell relation till jorden. Den hade möjliggjort hennes överlevnad och format hennes kulturer. Vår tids nätverkssamhälle, med sina globala förgreningar och möjligheter till vardagsliv på olika platser, förstärkte människors behov av natur, rekreation

och lokal förankring. På samma sätt påvisade teoribildningen att landsbygden behövde sina kärnstäder och dess kollektiva nyttigheter i form av arbetstillfällena och institutioner för utbildning, hälsovård och kultur. Det fanns alltså ett ömsesidigt beroende och samband mellan landsbygd och stad som teoribildningen ansåg det viktigt att uppmärksamma.

*

I verkligheten har den marknadsstyrda utvecklingen medfört att stad och landsbygd alltmer kommit att glida isär. Den stagnerande utvecklingen på landsbygden har medfört att Sverige numera är det land i Europa som har lägst nationell självförsörjningsgrad när det gäller baslivsmedel. Även om statistiken är bristfällig visar beräkningar från Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) och Lantmännens Riksförbund (LRF) att omkring 50 % av de livsmedel som för närvarande konsumeras i landet importerats från utlandet. Därtill kommer att den övervägande delen av den livsmedelsproduktion som äger rum i landet är helt beroende av fossila bränslen genom användningen av bekämpnings- och gödningsmedel samt drivmedel för jordbruksmaskiner. Transportarbetets negativa miljöpåverkan och den framtida bristen på fossila bränslen i form av olja, gör att detta förhållande vare sig är långsiktigt ekonomiskt eller ekologiskt hållbart.

Jordbrukets minskande betydelse utgör en viktig förklaring till att mer än hälften av landets kommuner idag har en mindre befolkning än vid kommunsammanslagningarna på 1970-talet. Så många som 48 av landets 290 kommuner har färre än 8000 invånare. Det innebär som regel en åldrande befolkning med ökade behov av välfärd parallellt med mindre skatteintäkter.

*

Som tidigare diskuterats medför inte avfolkningen av landsbygden en urbanisering i traditionell mening där folk sökte sig in till större städer. Avfolkningen medför främst att folk söker sig till arbetstillfällena som ligger i urbana regioner och närmare städer. Många människor vill ha tillgång till vad de större städerna kan erbjuda, men samtidigt gärna bo kvar på landsbygden. Det faktum att också städer drabbas av minskade skatteintäkter beroende på att människor föredrar att bosätta sig i grannkommuner understryker behovet av att reformera det kommunala skatteutjämnningssystemet. Med tanke på nationalstatens förändrade roll förefaller det inte sannolikt att lösningen ligger i en statlig skatt som fördelas nationellt utifrån kommunala socioekonomiska kriterier (Nilsson & Nyström, 2012). Lösningen ligger snarare i en regional skatt om än med motsvarande kriterier för regional skatteutjämnning och kommunal fördelning.

Landsbygdsutredningen

Parallellt med regionutredningen tillsattes en utredning för att lämna förslag till inriktningen på och utformningen av en sammanhållen politik för en långsiktig hållbar landsbygdsutveckling (2015:73). Regeringen påminner i sina direktiv om det faktum att en tredjedel av Sveriges befolkning (enligt Statens Jordbruksverks definition) bor i landsbygdskommuner och påpekar att Sveriges landsbygder och de människor som bor där är en resurs och tillgång för hela landet (2015:73). Stad och landsbygd har ett ömsesidigt utbyte och är beroende av varandra. ”En förnyad politik för landsbygden behöver vara inkluderande och tydligare uppmärksamma landsbygdsbornas delaktighet i samhällsutvecklingen. Det lokala engagemang som många gånger är avgörande för utvecklingskraften på landsbygden måste värnas och stärkas” (2015:73 sid 3). Utredningen, som presenterade sina resultat i januari 2017, delade den uppfattning som kom till uttryck i direktiven, nämligen risken för att den nuvarande utvecklingen medför att landet glider isär och att detta kan få långtgående konsekvenser för människors förtroende för samhället och för demokratin (2017:1). Utredningen visar på att såväl klimatkris som urbanisering kommer att öka landsbygdens roll för såväl energisom livsmedelsförsörjning. Utredningen presenterade 75 olika förslag till åtgärder för att skapa likvärdiga förutsättningar för människor att bo och leva på landsbygden, liksom för att öka landsbygdens möjligheter att bidra till en positiv samhällsutveckling i stort.

Vår tids stora samhällsmdaning medför samtidigt inte bara påfrestningar på den sociala hållbarheten på landsbygden. De senaste decenniernas utveckling har också inneburit att alltfler städer håller på att tudelas och glida isär. Många forskare pekar på hur en tilltagande migration och strävan efter att hantera den accelererande globaliseringen med neoliberala reformer håller på att rycka undan mattan på det nationalstatliga välfärdssamhället (Trädgårdh 2013).

Produktionssystemens samtidiga behov av såväl hög- som lågutbildad arbetskraft förstärker skillnader i levnadsvillkor och livserfarenhet också inom städer, mellan olika stadsdelar och bostadsområden. Statistiskt märks det i växande inkomst- och hälsoklyftor (Elding 2015). Den ojämna utvecklingen

har medfört att det i samma stad växer fram ett globalt syd sida vid sida med ett globalt nord utan territoriella gränser däremellan. Samhällsutvecklingen ställer den sociala sammanhållningen och den sociala hållbarheten inför stora prövningar.

Människor har genom historien alltid strävat efter att uppnå största möjliga säkerhet och trygghet. Det gäller också behoven av frihet och utveckling liksom av rättvisa. Under industrisamhället etablerades i de nordiska länderna successivt ett socialt kontrakt där invånarna frivilligt underordnade sig de beslut som fattades av riksdag och regering och blev laglydiga medborgare i utbyte mot att statens institutioner tillgodosåg dessa behov (Rothstein, 2003, Trägårdh et al 2013).

Statens legitimitet och den sociala hållbarheten grundades på denna förmåga till behovstillfredsställelse. När statens roll förändras, och en ansträngd ekonomi tvingar fram nedskärningar i välfärdssystemen som minskar människors möjligheter att tillgodose sina behov, luckras det sociala kontrakt upp som utgjort det sociala kittet och medgett social stabilitet.

Det sociala kontraktet

Människor har genom historien alltid strävat efter att uppnå största möjliga säkerhet och trygghet. Det gäller även behoven av frihet och utveckling liksom behovet av rättvisa och möjlighet att påverka de beslut som inverkar på vardags- och familjelivet och på möjligheten att tillvarata sina livschanser i stort.

Det sociala kontraktet

Föreställningen om ett samhällskontrakt bygger på idén att människor ingår avtal med varandra om att respektera de rättigheter och skyldigheter i samhällslivet som beslutats politiskt. Det handlar om att människor ger avkall på sin frihet i utbyte mot att staten – som fått i uppdrag att med sitt våldsmonopol se till att överenskomna lagar och förordningar efterföljs - garanterar människors säkerhet och trygghet samt tillhandahåller välfärdstjänster i form av sjukvård och utbildning. Teoribildning kring det sociala kontraktet har långa anor och kom tidigt att bli ett viktigt inslag i den politiska moralfilosofin.

Upplysningsfilosoferna Thomas Hobbes (1588–1679) och John Locke (1632–1704) var tidiga företrädare. Utifrån sina erfarenheter från det engelska inbördeskriget 1642–1651 såg Hobbes människor som egoister,

styrda av sina egna intressen och där det ”naturliga tillståndet” bestod i ett ”allas krig mot alla” som gjorde livet ”vidrigt, brutalt och kort” (Hobbes, 1968). Detta tillstånd kunde bara undvikas genom att människor frivilligt ingick ett samhällskontrakt med staten, som i sin kapacitet som suverän och auktoritär enväldshärskare (Leviathan) och med sin obarmhärtiga maktutövning, skyddade deras liv och egendom i utbyte mot att de följde den goda lag som de gemensamt själva hade stiftat.

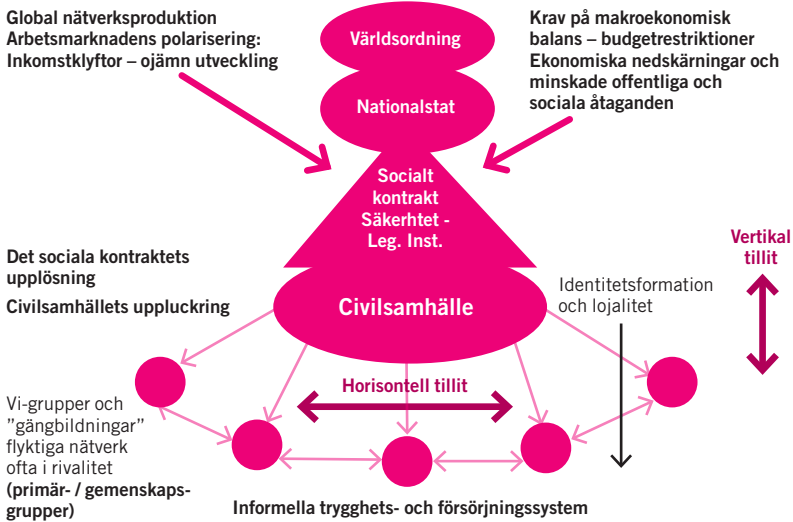
Den auktoritära enväldshärskaren Leviathans maktutövning upplevdes som legitim så länge som samhällstjänsterna på vilka det sociala kontraktet vilade kunde tillhandahållas. Om inte så blev fallet föreställde sig Hobbes att Leviathan kunde avsättas. Till skillnad från Hobbes menade John Locke att människor inte behövde någon auktoritär stat som upprätthöll lag och ordning utan att de utifrån sina likartade behov med förnufts hjälp kunde resonera sig fram till vad som var rätt och vad som behövde göras (Locke, 1993). Medan Hobbes tankar kan tolkas som en föregångare till vår tids välfärdsstat, blev Locke över tid ansedd som liberalismens fader och föregångare till vad som senare uppfattades som den ”minimala staten” med begränsade uppgifter att endast svara för rikets inre och yttre säkerhet så att människor kunde sova tryggt om natten (nattvåktarstaten).

Statens legitimitet och den sociala hållbarheten grundades på förmågan att tillgodose dessa krav. När statens moderna institutioner inte längre når ut till befolkningen, när barnvårdscentraler och bibliotek läggs ner och närbutiker och bankautomater försvinner visar forskning på hur människor, liksom tidigare under historien, istället ser sig tvingade att tillsammans med släkt och vänner eller utifrån andra gruppstillhörigheter bygga upp informella trygghets- och försörjningssystem i grannskapet. Människor börjar använda sina sociala kontaktytor och nätverk till att byta tjänster med varandra i större utsträckning än tidigare. Inom antropologin talas det härvidlag i termer av primärgrupper, när människor organiserar sitt vardagsliv med hjälp av mindre och närmare stående ”vi-grupper” (Hettne 2003).

*

De informella försörjnings- och trygghetssystem som börjar växa fram inom det civila samhället tar sig olika uttryck. Många av dem bygger på traditioner och sociala värderingar i samhällen där antingen staten har varit frånvarande eller där det har utvecklats en stark misstro mot myndigheter och offentliga

Statens förändrade roll
från filter till kraftöverföringsband utmanar
Stadens sociala sammanhållning

institutioner. De informella systemens gemensamma drag är emellertid att de oftast skiljer sig från marknadsekonomins mer formella utbyten genom att bygga på en helt annan social logik där de personliga relationerna blir mer avgörande än förhållandet mellan utbud och efterfrågan. För tilliten till de informella försörjnings- och trygghetssystemen är det viktigt att känna till den person som man ingår utbyte med. Överenskommelserna är oftast muntliga och bygger på förtroende. Hedern är garanten för den ömsesidiga tilliten. Tjänster och gentjänster är en annan garant. En hjälpande hand idag kan förväntas ge ett utbyte imorgon. Utbytet bygger således på ett långsiktigt förhållande mellan parterna. Många bygger upp sin tillvaro på medverkan i dessa informella system inte bara för att de saknar tillträde till den offentliga sektorns försörjnings- och trygghetssystem. I den miljö människor vistas förväntas också en lojalitet mot systemet som sådant.

*

De informella systemen täcker en rad olika områden. Till de mest vanliga hör informella bank- och creditsystem. De gör det möjligt för människor att utan materiell säkerhet få tillgång till krediter utifrån ett rotationssystem där samtliga deltagare på olika sätt förväntas medverka så att kassan regelbundet fylls

på. Ett annat har att göra med det informella systemets tillhandahållande av säkerhet och medborgarförsvär.

*

Men det är inte bara den informella ekonomin som tilltar utan så gör också betydelsen av den illegala och den svarta ekonomin. Gängbildningar blir allt vanligare och drar i ökad utsträckning till sig unga arbetslösa män med hopp om att såväl skaffa sig ”snabba cash” som att möta en ökad respekt från omgivningen. Speciellt utsatta blir ungdomar. Bristen på sysselsättning och känsla av sammanhang gör att de inte hittat andra sätt för att tillfredsställa sina grundläggande behov, bli erkända som reellt existerande varelser, känna självrespekt och mening med tillvaron (Stigendal, 2012). Behovet av att känna att en ”blir någon” och bli bemött med respekt gör många gånger att en är beredd att gå långt utanför lagens rāmärken (Forkby och Liljeholm 2011).

Under samtal med ungdomar som visar intresse för att ge sig iväg till Syrien och ge sitt stöd till Islamiska staten motiveras intresset för resan genom motfrågan ”vem vill leva och dö som ett problem, ett önskat liv”?

Forskning vid Malmö Högskola (Hallin, 2011, Ek, 2015) visar samtidigt också på hur olika, för en utomstående ofta helt dolda, maktordningar växer fram som reglerar tillgängligheten av och tillgången till dessa informella trygghets- och försörjningssystem. Ofta utvecklar liknande grupper ett misstroende mot dem som inte är medlemmar i gemenskapen (Harding, 2012; Hettne, 2009). De olika grupperna utvecklar också en viss inbördes konkurrens om medborgarnas gunst och lojalitet. Det förekommer, inte helt sällan, att sådan rivalitet mellan grupper tar sig våldsamma uttryck.

De läsare som är intresserad av att lyssna på en muntlig framställning som knyter an till nationalstatens förändrade roll och den sociala sammanhållningens förutsättningar rekommenderas att följa nedanstående länk

Videoklipp: **Föreläsning – forts. Nationalstatens förändrade roll**

<https://www.youtube.com/watch?v=-vg4caOvqoM>

Civilsamhällets organisationer och rörelser

En vanlig syn på det civila samhället är att det består av ett antal föreningar inom den idéburna sektorn som verkar utan kommersiella intressen och vars verksamhet är skilda från statens. På engelska talar man i termer om non-profit and non-governmental organisations (NGO).

Stora delar av samhällsvetenskapen uppfattar emellertid det civila samhället som någonting mer än summan av enskilda (frivilliga) organisationer och föreningar. Med det civila samhället syftar forskningen mer på människors kollektiva förmåga att förhålla sig till de olika politiska och ekonomiska handlingar som staten respektive marknaden utför och som påverkar människors liv och livschanser. Det civila samhället ska därför mer uppfattas som någon slags politisk arena, vars framväxt och funktion bara kan förstås genom dess relation till statens offentliga och marknadens privata aktörer (Ravenhill, 2004).

*

I en europeisk kontext, och inte minst i de nordiska länderna, ska det civila samhället uppfattas som en del av välfärdsstatens framväxt. På samma sätt som staten varit beroende av stöd från det civila samhället för en legitim maktutövning, har det civila samhällets framväxt inte bara varit beroende av statens skydd i form av organisations- och yttrandefrihet utan också i form av ekonomiskt stöd och medfinansiering av olika typer av utåtriktad verksamhet.

Samtidigt som forskningen har svårt för att tillhandahålla någon entydig definition på hur det civila samhället ska uppfattas är det uppenbart att det inte enbart består av väl etablerade föreningar med medlemsregister, stadgar och protokollförda möten. Även om det är detta som normalt krävs för att svensk lagstiftning skall uppfatta föreningen som en juridisk person och därmed möjlighet till att erhålla ekonomiska bidrag från stat och kommun växer det i vår tid fram en rad rörelser och organisationer i form av spontana nätverk och gruppgemenskaper utan en traditionell organisationsform.

Till följd av statens förändrade roll och dess gradvisa tillbakadragande från det politiska rummet som följer med globaliseringens nya former för samhällsstyrning. Samtidigt har behoven av och också utrymmet för andra privata och ideella aktörers politiska och samhälleliga delaktighet ökat. Därtill kommer utvecklingen inom informationsteknologin som inte bara bidragit till en ökad individualisering utan också stimulerat enskilda samhällsmedborgare att på egen hand förstärka sitt deltagande i samhällslivet och på den arena som civilsamhället utgör.

Samhällets ökade individualisering

Forskningslitteraturen har under flera decennier uppmärksammat samhällets allt ökade individualisering och ser den som en naturlig följd på den samhällsomdaning som pågår, inte minst genom ökad tillgång till in-

formation och digitaliseringens förstärkta möjligheter till politiskt engagemang och självständiga opinionsyttringar (Bjereld & Demker 2016, SOU 2016:85). Denna utveckling blivit tydlig i samband med de värdegrundsundersökningar som utförts i regi av World Value Survey (<https://www.iffs.se/world-values-survey/>)

Det är i detta sammanhang viktigt att skilja på begreppet individualism och begreppet individualisering. Begreppet individualism för tankarna till egoism och människans sätt att främst tänka på sig själv (Sörbom, 2002). Det är också så som media ofta tolkar resultatet av de mätningar som utförs av World Value Survey (exempelvis Forskning och Framsteg 30.1.2015).

Som uppmärksammades i den statliga utredningen om ungdomars stress och psykiska ohälsa (SOU 2006:77) handlar den individualisering som World Value Survey undersöker om någonting helt annat än av förekomsten av en starkare individualism. Undersökningen handlar mer om hur den enskilde individen ser på olika värden som oberoende, självförverkligande, och individuella rättigheter i förhållande till mer kollektiva värden som nation, familj, religion och traditioner. Det handlar således om hur ökad tillgång till information och kunskap har förstärkt människors självkänsla och tilltro till sin egen förmåga. Detta har gjort dem mindre påverkbara av och mindre bundna av auktoriteter. De förhållanden som begreppet individualisering försöker fånga knyter därmed också an till och människors vetskap om och anspråk på rätten till mänskliga rättigheter.

De människor som tidigare upplevde sig avvika från normen, vars existens samhällets institutioner och myndigheter inte ägnade någon uppmärksamhet åt, snarare tvärtom, kräver nu genom den tilltagande individualiseringen en ökad acceptans för den person till vilken man är född och ämnad att vara. I den bemärkelsen råder det en bred samstämmighet i Sverige om att den senaste tidens samhällsutveckling med sin ökade tolerans och respekt för mänskliga rättigheter är mycket positiv och viktig att värna om.

Denna innebörd av begreppet individualisering och de delar av olika trender i samhällsutveckling som det försöker fånga gör emellertid inte denna utveckling helt problematisk, speciellt inte när det gäller den mellanmänskliga tilliten, samhällskontraktets grunder och den sociala sammanhållningen. Delar av de orsaker som förklarar den ökande individualiseringen bottnar i vårt postpolitiska tillstånd och i den frånvaro

av framtidsvisioner som präglar det partipolitiska systemet vilket medfört att många medborgare samtidigt tappat tilltron till människors kollektiva förmåga. (Ek, 2015). Den världsberömde polsk-brittiske sociologen Zygmunt Bauman har i en rad böcker utvecklat Polanyis perspektiv på vad som utmärker ett samhälle och uttrycker härvidlag sin stora oro för de sociala effekterna av den tilltagande individualiseringen och av människors ökade krav på valfrihet, när det gäller såväl den privata konsumtionen som när det gäller innehållet i olika välfärdstjänster (Bauman 2002, 2008).

Nya uppgifter och roller

Det allt snävare statliga budgetutrymmet har medfört att det civila samhällets föreningar, idéburna organisationer och sociala rörelser kommit att spela en allt större roll för att tillhandahålla olika typer av välfärdstjänster som den offentliga sektorn tidigare tillhandahållit ("service providers"). Det gäller också dess roll som röstbärare åt befolkningsgrupper där skyddet för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter är svagt ("voice providers").

Erfarenheterna från många års biståndsarbete i olika samarbetsländer med att genom olika typer av biståndsprojekt tillhandahålla olika typer av välfärdstjänster i resurssvaga områden blir viktiga att uppmärksamma när olika frivilligorganisationer går in med motsvarande uppgifter i en rad svenska bostadsområden i olika kommuner runt om i landet. Det finns ett antal fällor som den enskilda hjälporganisationen riskerar att hamna i, inte minst i förhållande till staten och myndigheter på lokal nivå, som gör att man istället för att göra det goda som avses istället gör skada och förvärrar situationen för redan utsatta människor (Anderson, 1999).

*

För svenska förhållanden i våra förorter blir det inte minst viktigt att reda ut organisationens legitimitet i de bostadsområden de verkar, och för den befolkning de säger sig "representera". Därtill kommer risken för att det specifika projektet går in och slår sönder informella men reellt existerande och fungerande trygghets- och försörjningssystem. Det är att underskatta människors egen kraft att tro att de förblir passiva när statens moderna institutioner inte når fram. Som diskuterats i tidigare avsnitt medför ofta en minskad tilltro till offentlig verksamhet att boenden och bekantskapskretsen tar initiativ till uppbyggnaden av mer informella (och många gånger mer osynliga) trygghets- och försörjningssystem. Erfarenheterna pekar på risken med att bygga upp

parallella strukturer (gentemot statliga myndigheter) och dra bort underlaget från de mer officiella strukturer som finns (skolor, barnomsorg etcetera).

Den långsiktiga hållbarheten är härvidlag viktig att beakta. Olika former av tidsbegränsade projekt kan fylla ett verkligt behov men skapar samtidigt nya behov. Frågan om hur dessa kan tillgodoses när projektet avslutas är viktig att reda ut innan insatsen påbörjas. Det gäller också frågan om ägandeskap. Projekttrötthet hos den tänkta målgruppen är vanligt förekommande och många projekt genomförs mer för att givaren kommit på en bra idé att skapa kontaktytor med en viss medborgarkategori än reellt existerande behov. Det är därför viktigt att reda ut vem som har tolkningsföreträde och vem som har tagit sig rätten att svara för såväl problemformulering som behovsidentifiering.

*

Även som röstbärare finns det anledning för det civila samhällets rörelser och organisationer att se upp. Erfarenheterna visar hur nära till hands det ligger att ta över och driva andras frågor och därmed, många gånger mot sin egen vilja, passivisera och beröva invånarna deras eget agentskap, delaktighet och ansvar. Bristen på makt och lågt självförtroende gör att många av de invånare som är utsatta i resurssvaga områden tenderar att skuldbelägga sig själva för den situation de befinner sig i och inte riktigt ser de övergripande strukturer som begränsar deras utrymme, kapacitet och förmåga.

Många gånger som berörda invånare ser och är medvetna om de begränsande strukturer saknar de kraft till kollektiv organisering och handling. I de fall de har gått samman med boende i samma område och skapat gräsrotsorganisationer eller sociala rörelser, kan problemet visa sig vara att de som engagerat sig själva saknar kontakter och effektiva politiska kanaler för att driva ett påverkansarbete. Väletablerade, och många gånger välansedda frivilliga organisationer, blir därmed ofta ombedda att föra den utsatta och resurssvaga befolkningsgruppens talan gentemot statliga myndigheter på såväl central som lokal nivå. Bakom denna önskan ligger ofta en egen självnedvärdering – ”ingen lyssnar på mig – ni som etablerad organisation inger ett större förtroende”.

Ett vanligt förhållningssätt är då att frivilligorganisationen genast tar egna kontakter och agerar som ombud som för fram problemet och föreslår lösningar. Risker blir att man då tar över ägandeskapet bara utifrån det faktum att man känner sig tillräckligt bemäktigad för att röra sig med viss säkerhet i maktens korridorer. Det är då lätt att tappa fokus på behoven hos dem man representerar och istället föra fram och driva olika frågor utifrån sin egen tolkning av behoven och hur de bäst skall anpassas till vad som man tror är möjligt ur givarnas/myndigheternas perspektiv.

Globala influenser

Den globala rättviserörelsen är en tydlig illustration av den svenske rörelseforskaren Håkan Thörns iakttagelse att det civila samhällets sociala rörelser syns och blir till först genom sitt handlande (Globala Dimensioner 2012). Efter ett oerhört stort medialt genomslag under 2000-talets första hälft dog rörelsen sakta ut. Men samhällsengagemanget för många av dess nätverksaktivister fanns kvar och tog sig olika uttryck. Det blev inte minst tydligt i USA efter den finansiella krisen 2009 då många återstrålade samman inom den sk Occupy-rörelsen. Inspirerade av den arabiska våren och under parollerna "We are the 99 %" och "America needs its own Tharir" försökte man under några månader senhösten 2011 med hjälp av social media ockupera Zuccutti Park på Manhattan i New York för att såväl göra omvärldens uppmärksammas på landets orättvisa ekonomiska utveckling som att inrikespolitiskt kräva inkomstfördelningspolitikens återkomst (Graeber, 2013). Med hjälp av digital teknik besparades initiativtagarna det tålmodiga arbete som tidigare under historien krävts av framväxande medborgarrättsrörelser när det gällde att trycka stenciler samt bygga organisations- och ledningsstrukturer för att mobilisera människor att delta i gatuprotesterna. Liksom för den globala rättviserörelsen visade sig denna möjlighet till besparing efter en tid emellertid vändas till en ödesdiger belastning. Detsamma gällde den direktdemokrati som rörelserna byggdes upp kring, där en platt organisation utan ledning skulle medge alla att få sin röst hörd och på lika villkor. När tårgasen lagt sig och vardagens bekymmer gjort sig påminda, vittrade rörelserna snabbt bort till följd av bristen på den organisation som någon aldrig bemödat sig om att bygga upp. Det fanns således ingen lednings- och infrastruktur som höll verksamheten vid liv när resultaten från gatuprotesterna uteblev och medias uppmärksamhet försvunnit. De olika initiativ som tas runt om i världen till att genom olika digitala verktyg och plattformar underlätta politisk mobilisering och erbjuda människor tillgång till omgående politiskt inflytande med hjälp av någon slags direktdemokrati riskerar att gå samma öde till mötes. Redan Hegel på sin tid upplevde att det civila samhället kunde spela en viktig roll, men endast under förutsättning att det kunde etablera sig i form av en social institution med en tillräcklig administrativ kapacitet som kunde säkerställa en kontinuitet (Ravenhill, 2004).

Social tillit

Erfarenheterna av de senaste decenniernas utveckling visar att många befolkningsgrupper i en allt större utsträckning upplever en minskad social trygghet och samhällelig tillhörighet till följd av välfärdsstatens tillbakadragande. Det handlar om situationer där staten och den offentliga sektorn inte längre förmår att förse befolkningen med vare sig säkerhet eller välfärd.

Ungdomar som inte går ut skolan med godkända gymnasiebetyg är särskilt utsatta. Oftast kommer de då inte heller in på arbetsmarknaden. Har de inte arbetat under sex månader med minst 80 timmar per månad under den senaste tolv månadsperioden förlorar de rätten till arbetslöshetsförsäkring. Därmed förlorar de som regel även möjligheter att hyra sig en egen bostad. Bor de kvar hemma hos sina föräldrar räcker det i många fall med att en förälder har en fast månadsinkomst för att de skall gå miste om försörjningsstöd. Frågan som inställer sig är naturligtvis hur man som 23-åring klarar av att då tillfredsställa sina grundläggande behov och leva ett liv som för dem känns som anständigt under liknande omständigheter?

Flera ungdomar uppger att de upplever att de själva utgör problemet men har svårt att riktigt förstå varför (Abrahamsson et al., 2016). De har uppfostrats i tron att de själva är sin egen lyckas smed, att de kan lyckas i livet bara de anstränger sig. Efter oräkneliga ansökningar ger de upp – de kallas inte ens till någon anställningsintervju. Den skuld de känner för att ha misslyckats beskriver forskningen som oartikulerad skam. De har svårt att sätta ord på varför de misslyckats. Gradvis byggs det upp en vrede som inte sällan utlöses i ett våldsam beteende (Retzinger & Scheff, 2001, Gilligan, 2001).

*

Spontana och oorganiserade olika typer av våldsamma upplopp uppstår allt oftare i olika områden, ibland byggd på oartikulerad frustration och inte sällan som en reaktion på upplevd diskriminering av polismyndigheten (de los Reyes & Hörnqvist, 2016). I några bostadsområden tillskansar sig kriminella grupper en allt större social kontroll och invånarna känner sig, för sin egen och sin familjs trygghet och säkerhet, allt mer beroende av att följa de nya informella samhällsregler som uppstår. Flera städer utvecklats till ett spänningsfält där den sociala tilliten och social oro utgör varandras motpoler mellan vilka samhället rör sig i en ständig rörelse (Abrahamsson, 2012; Lidskog, 2006).

Forskning från Malmö högskola, visar på den sociala tillitens betydelse för samhällets kollektiva förmåga att hantera komplexa samhällsproblem. En låg kollektiv förmåga ökar social oro, skadegörelse, brända bilar och kriminalitet. Forskningsresultaten visar också att ”bostadsområden med stor andel låginkomsttagare tenderar att ha lägre sammanhållning, svagare sociala nätverk,

sämre socialt stöd mellan grannar och en lägre kollektiv förmåga” (Gerell 2015, sid 105 i Ek et.al 2015). Tillgång till platser och olika arenor som medger möten mellan människor och som ger möjlighet till inflytande och politiska delaktighet ökar i betydelse.

För att använda den amerikanska statsvetarprofessorn Robert Putnamns språkbruk, som påvisat betydelsen av socialt kapital, blir det viktigt att förstärka såväl det sammanbindande kapitalet för starka horisontella relationer mellan olika befolkningsgrupper, som det överbyggande kapitalet för att också medge starka vertikala relationer mellan beslutsfattare och invånare (Putnam, 1996).

De vanligt förekommande lokala effekterna av övergripande målkonflikter mellan tillväxtens kortsiktiga lönsamhetskrav och hållbarhetens mer långsiktiga behov, måste kunna identifieras och hanteras på ett sätt som skapar framtidstro och social tillit. Forskning visar också på folkhälsans betydelse för social tillit. En politik som medför att människor mår bättre och ökar förmågan att tillvarata sina egna livschanser medför också medför en större förmåga till att ta ett större kollektivt ansvar för samhällets väl och ve (Kristensson 2015).

*

Olika forskningsresultat visar på att människors strävan efter tillit ytterst är en fråga om att kunna tillfredsställa sina grundläggande behov, det vill säga att förbättra sina livsvillkor (Abrahamsson et al., 2016)). Forskningen observerar här hur människors oförmåga att tillfredsställa dessa, och att kunna tillvarata sina livschanser för att leva anständiga liv, ofta resulterar i stor frustration. Speciellt gäller detta i situationer där människor upplever att de förvägras möjligheten till att tillvarata sina livschanser beroende på olika former av diskriminering (relative deprivation) som ökar de sociala spänningarna och samhällens konfliktbenägenhet (Nilsson, 1999, Fanon, 2016, Gurr, 1970, Oberschall, 1973, Gilligan, 2001).

Definitionen av basbehov är flytande och bestäms ofta utifrån de sammanhang där människor befinner sig. Som social varelse har de flesta människor behov av att kunna leva på motsvarande sätt som sina vänner och närmaste grannar och också bli bemötta med respekt. För någon innebär detta behov tillgång till gympakläder för att som klasskamraterna kunna delta i den schemalagda gymnastiken. För många ungdomar är mobiltelefon en absolut nödvändighet för att kunna få delta i det sociala livet.

*

En kategori ungdomar som far speciellt illa handlar om unga män som blir kvar på landsbygden. Flera av deras tjejkompisar har dragit iväg in till tätorter som erbjuder tillgång till högre studier. Traktens grabbar blir kvar ”oönskade av arbetsmarknaden och oälskade av tjejerna”. Det är också i dessa

grupper som den sociala oron blir stor och tar sig tydliga uttryck. Behoven av att bli behövd och av att känna sig respekterad ökar risken för att några låter sig rekryteras av olika gängbildningar och bli hantlangare åt kriminella grupper eller politiska motståndsrörelser som bägge använder sig av våldsamma metoder (Gilligan, 2001, Forkby & Liljeholm 2011).

I sammanhanget bör det, dessvärre, betonas att det inte bara är unga män som känner sig obehövda och frustrerade. Enligt Folkhälsoinstitutets undersökningar utgörs Sveriges stora folkhälsoproblem främst av det höga antalet unga kvinnor, som ofta till följd av högt ställda prestationskrav, känner en stark ångest och visar tecken på en allt mer försämrad psykisk hälsa. Det handlar om så många som var tredje ung kvinna mellan 16–24 år (Folkhälsomyndigheten, 2018).

Strukturell diskriminering

Forskningslitteraturen ger ingen enhetlig bild av vad begreppet strukturell diskriminering innebär. Enligt gällande lagtexten för diskrimineringsförbud och de sju diskrimineringsgrunderna handlar strukturell diskriminering om:

Regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder som förhindrar vissa samhällsgrupper utifrån kön, etnicitet, funktionshinder, ålder, religion eller sexuell läggning att uppnå lika rättigheter och möjligheter som majoriteten av befolkningen har (SOU 2005:56);

Sådan diskriminering kan vara synlig eller dold och den kan ske avsiktligt eller oavsiktligt. Forskning kring förekomsten av diskriminering i svensk förvaltning och myndighetsutövning uppmärksammar hur människor av historiska skäl bär på ett antal fördomar och närmast rasistiska uttryckssätt om andra människor från främmande länder som de tar med sig in på arbetsplatsen och in i organisationerna där de snart får ett eget liv. Det blir därför viktigt för organisationerna att hela tiden medvetet arbeta för att motverka framväxten av diskriminerande mentala strukturer.

Forskningen visar också hur olika diskriminerande strukturer ofta samverkar och förstärker varandra. Diskriminering i skolan innebär större risk för att utsättas för diskriminering på arbetsmarknaden, som i sin tur än mer ökar risken för att utsättas för diskriminering på bostadsmarknaden. Till följd av den försämrade hälsa som detta vanligen medför ökar risken att också utsättas för den diskriminering som präglar sjukvården.

Det politiska landskapets förändring

Det är inte bara ungdomar som känner sig frustrerade till följd av bristande samhällelig tillhörighet och minskad framtidstro. Även om Sverige, rent ekonomiskt, förhållandevis väl klarat av att surfa med på globaliseringsvågen och de flesta människors levnadsstandard kunnat förbättras, känner många människor oro över att inte riktigt kunna känna igen sig i det omkringliggande samhället.

Ett nytt mer heterogent och polariserat Sverige börjar växa fram där de ekonomiska klyftorna ökar och människors livschanser alltmer skiljer sig åt (Therborn, 2018). Det svenska samhällskontraktet har börjat luckras upp till följd av att många människor känner sig exkluderade från samhällsutvecklingen och oförmögna att påverka de politiska beslut som inverkar på deras vardagsliv.

Den sociala tilliten minskar i olika delar av landet liksom tilltron till det partipolitiska systemet. Det allt hårdare samhällsklimatet visar sig såväl i minskad solidaritet med olika medborgargrupper i landet som i öppenhet mot omvärlden. Främlingsfientlighet och högerpopulism tilltar.

Vår tids ”interregnum”

Framväxten av högerpopulistiska strömningar i Sverige, präglad av ökande främlingsfientlighet utgör en illustration av att landet befinner sig i en helt ny situation. Samhällsvetenskaplig forskning visar nämligen att Sverige under efterkrigstiden har haft en betydligt mer öppen och tolerant syn på omvärlden

och på invandring än i övriga Europa (Demker 2014). Tre huvudsakliga förklaringar brukar anges till detta. De hänger ihop med den svenska modellen och utformningen av vårt generella och skattefinansierade välfärdssystem.

Den första utgörs av identitet och synen på svenskhet. Den självbild som vuxit fram under efterkrigstiden till följd av den förda välfärdspolitikens framgångar har inneburit en viss stolthet över politisk jämlikhet, demokrati och värnandet av medborgerliga rättigheter. Den andra förklaringen står att finna i att denna svenska modell, med sitt omvittnade framgångsrika generella välfärdssystem, har byggt på en exportinriktad och tillväxtfrämjande ekonomisk politik som skapat ett starkt beroende av omvärlden med stora krav på öppenhet och tolerans. Inte minst har arbetskraftsinvandring historiskt spelat en stor roll för uppbyggnaden och utnyttjandet av den svenska industrins konkurrenskraftiga produktionskapacitet. Den tredje faktorn beror på den svenska modellens grundpelare, nämligen den solidariska lönepolitiken och tillhörande omfördelningspolitik som medgav stor jämlikhet och små inkomstskillnader. Det kollektivavtal som hörde den svenska modellen till gav arbetarklassen den trygghet och förutsägbarhet som toleransen och öppenheten mot omvärlden ytterst vilar på.

*

Som diskuterats i tidigare kapitel har vår tids samhällsodaning, där det lokala alltmer flätas samman med det globala och ökat exponeringen för skeenden i den globala politiska ekonomin, ändrat på förutsättningarna för den svenska modellen. Statens roll har förändrats. Dess behov av intern legitimitet, grundad i en aktiv omfördelningspolitik med förmåga att fånga upp och neutralisera omvärldens inflytande och värna om välfärds- och trygghetssystem, har bytts ut mot behov av extern legitimitet för att dra till sig de internationella finansmarknadernas intresse av att göra tillräckliga investeringar för att upprätthålla sysselsättningsnivån (Tham, 2013, Gustavsson & Lindberg, 2015).

Samtidigt är människors nationella tillhörighet många gånger en förutsättning för tillgång till de sociala skyddsnetten. Mänskliga rättigheter är i praktiken helt underordnade medborgerliga rättigheter och starkt kopplade till nationalstaten och medborgarskapet.

Detta förklaras av att nationen är den enda beprövade form vi känner till, med förmåga att i tillräcklig omfattning kunna mobilisera och samla in resurser för att finansiera skyddsnetten. Behovet av sådana skyddsnet ökar i tider av social omdaning då förutsägbarheten avtar och osäkerheten ökar.

Integrationspolitikens mytbildning

Sveriges invandringsspolitik ingår tillsammans med vår flyktingpolitik i det övergripande politikområdet migrationspolitik. Invandrings- och flyktingpolitiken handlar om landets förhållningssätt till människor som är på väg hit eller som anlant och som söker asyl och/eller uppehållstillstånd.

Integrationspolitik å sin sida handlar om hur de människor som befinner sig här och fått uppehållstillstånd skall få möjlighet att tillvarata de resurser som de är bärare av, etablera sig i landet, och bidra till den svenska samhällsutvecklingen. Det finns nära samband mellan dessa politikområden. Av stor betydelse för attityden till invandring är människors uppfattning om integrationspolitikens effektivitet och det sätt på vilken invandringen återspeglar sig såväl i de offentliga finanserna som i arbetsmarknadsstatistiken.

Begreppet integration är till sin innebörd omtvistat beroende på otydlighet när det gäller vad som krävs för att en invandrare skall anses integrerad. Delar av samhällsforskningen (exempelvis sociologin) skiljer på systemintegration och social integration (Stigendal, 2016). Den förstnämnda avser faktisk delaktighet i det svenska samhällssystemet exempelvis i det svenska skolsystemet eller på arbetsmarknaden medan den senare, social integration, avser känslan av integration – det vill säga upplevd samhällelig tillhörighet.

Fredsforskningen ser på frågan om integration som en fråga om inkludering och betonar vikten av samhällelig tillhörighet och social tillit (Abrahamsson et al., 2016). En mer normativ och politisk definition beskriver integration som en process där människor som flyttar till ett land med tiden närmar sig den infödda befolkningens inkomstnivå och levnadsstandard (Pelling & Strinäs, 2016).

Den svenska invandringskritiska debatten har senaste år präglats av tre ofta framförda argument att (1) integrationspolitiken misslyckats, att (2) invandrare överutnyttjar det svenska välfärdssystemet på bekostnad av inhemsk befolkning och att (3) invandringen medför ökad arbetslöshet för inhemskt födda. En närmare skärskådning av dessa argument visar att de beror på en starkt förekommande mytbildning.

Integrationspolitikens effektivitet

När det för det första gäller integrationspolitikens effektivitet avses i den offentliga debatten vanligen systemintegration och då närmare bestämt när invandraren kommit in och kunnat etablera sig på den svenska arbetsmarknaden. Det är inte så konstigt. Tillgång till arbete är en viktig del av människors självkänsla och välmående. Det handlar om behovet att kunna betala skatt

och känna att man gör rätt för sig och bidra till samhällsutvecklingen.

Forskningen visar också på hur etablering på arbetsmarknaden skapar sociala kontakter och underlättar såväl social integration som språkinläring. Som en följd har emellertid begreppet utanförskap med åren något olyckligt kommit att bli entydigt med sysselsättning och aktivt deltagande på arbetsmarknaden.

Det är en allmänt utbredd uppfattning att integrationspolitiken härvidlag misslyckats. Denna uppfattning grundar sig ofta på olika tolkningar av arbetsmarknadsstatistik som presenterats av OECD och som visar på att skillnaderna i sysselsättningsgrad mellan inhemskt födda (83,1%) och utrikesfödda (68,7 %) är större i Sverige än i många andra länder. Anledningen till detta står emellertid att finna i att Svensk sysselsättningsgrad för inrikes födda är osedvanligt hög (83,1 %) vilket medför att sysselsättningsgraden i genomsnitt för hela befolkningen (74,9) ligger betydligt högre än det Europeiska genomsnittet (64,9).

Ingen uppmärksamhet ägnas heller åt det faktum att sysselsättningsgraden i Sverige för utrikesfödda av denna anledning faktiskt ligger över den genomsnittliga sysselsättningsgraden i Europa för hela befolkningen. I jämförelse med övriga länder i Europa är det därför rimligare att påstå att Sverige bedriver en mycket framgångsrik integrationspolitik om vi ser till den faktiska systemintegrationen.

Länsstyrelsen i Stockholms län påpekar i detta sammanhang att arbetslösheten bland inrikes födda män i de delar av landet som hamnat i utvecklingens bakvatten är avsevärt högre än bland utrikesfödda män i storstäderna (Länsstyrelsen, 2015).

*

Mer omfattande studier, bland annat utförda av Migrant Integration Policy Index, pekar i samma riktning. De jämför 38 länder med hjälp av 167 olika indikatorer inom en rad policy områden (arbetsmarknad, utbildning, hälsa, politiskt deltagande etcetera) och finner att Sverige sammantaget utgör det bästa exemplet på integration (Mipex, 2015).

Många svenska politiker, såväl företrädare för regeringen som för oppositionen, delar inte denna uppfattning utan menar att tidsåtgången för att komma in på arbetsmarknaden är alltför lång. I genomsnitt tar det 7-10 år för en nyanländ att etablera sig på den svenska arbetsmarknaden. Därtill kommer förekommande diskriminering som gör att invandrare oftast rekryteras till lågavlönat arbete vars utbildningskrav inte motsvarar deras kompetens (SVT Forum, 2018).

De får stöd av samhällsforskningen som visar på olika vägar att förbättra

integrationspolitiken genom att peka på välfärdens betydelse för social tillit och ekonomisk tillväxt, vikten av skolans kompensatoriska ansvar liksom på bostadspolitikens roll för att bryta segregation och trångboddhet (Salonen, 2015, Abrahamsson, et al., 2016, Gerin, 2017, Pellnäs & Strinäs, 2016).

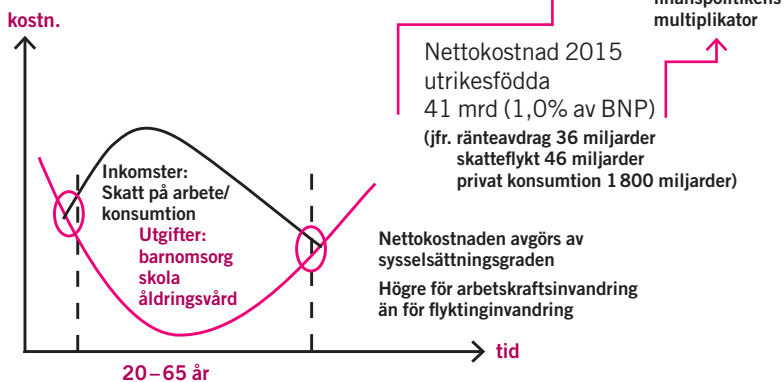
Invandringens effekter för offentliga finanser

Den andra missuppfattningen gäller invandringens effekter för de offentliga finanserna. Som framgår av nedanstående figur tjänar rent generellt samhällsekonomi i sin helhet på invandring under förutsättning att invandrare är sysselsatta till villkor som motsvarar de kollektivavtal som präglar den svenska arbetsmarknaden (Andersson, 2014).

Invandring – en kostnad eller en investering?

Invandring innebär en föryngning av Sveriges befolkning. 12 % av de som invandrat de senaste tre åren äldre än 45 år, 50 % är mellan 15 och 34 år gamla (jfr. 45 % respektive 25 % för inrikes födda).

Välfärdens kostnader utslagna på livscykeln

Det positiva tillskottet till de offentliga finanserna beror på att invandringens demografi, det vill säga att de flesta invandrare huvudsakligen vistas i Sverige under sin yrkesverksamma tid (20–65 år) och under denna vistelse inte belastar svenska offentliga finanser mer än marginellt för kostnader för barnomsorg, skolgång eller för äldreomsorg. Senare år har emellertid flyktinginvandringen ökat vilket ändrat på dessa förutsättningar något. Flyktingar har svårare för att komma in på arbetsmarknaden, de får oftare arbeten i låglöneyr-

ken och uppvisar därmed en lägre skatteinbetalningsförmåga än arbetskraftsinvandringen. Men även här råder det oklarheter vid försök till exakt beräkning av de faktiska kostnaderna.

*

I en aktuell rapport till Expertgruppen för studier i svensk ekonomi (våren 2018) presenteras beräkningar som visar på att nettoomfördelningen via de offentliga finanserna (invandringens genererade kostnader i förhållande till intäkter) uppgår till omkring 41 miljarder kronor per år vilket ungefär motsvarar 1 % av BNP (Ruist, 2018).

Anledning till det finansiella gapet beror inte främst på låg sysselsättningsgrad utan på låga inkomstnivåer och därmed skatteinbetalning. Många nyanlända svenskar har svårt för att få användning av de yrkeserfarenheter och kompetens som de är bärare av utan ser sig tvingade att ta olika låglönearbete för att överhuvudtaget komma in på arbetsmarknaden.

I dessa kostnader ligger då emellertid också ett schablonbelopp per invånare för gemensamma samhällsliga kostnader i form av försvar, infrastruktur, rättssystem etcetera. Utredarna bortser härvidlag från det faktum att dessa kostnader är att betrakta som fasta kostnader som skulle belastat svenska invånare alldeles oavsett invandring. Om vi drar bort dessa kostnader visar utredningens beräkningar att även kostnaderna för flyktingmottagning i princip balanseras av flyktingarnas inbetalda löneskatter.

Lägger vi därtill de extra vinster som företagen gör på grund av flyktingarnas lägre löner medför även flyktinginvandringen med stor sannolikhet ett samhällsekonomiskt bidrag (Andersson, 2014). Därtill kommer att någon hänsyn inte har tagits till den så kallade multiplikatoreffekten (ett begrepp som främst förknippas med keynesiansk kontracyklisk finanspolitik). Genom att offentliga medel tillförs ekonomin ökar konsumtionen vilket skapar arbetstillfällen och som i sin tur leder till ytterligare konsumtion och att fler investeringar ökar vilket på lite längre sikt innebär att samhällets samlade efterfrågan och den ekonomiska tillväxten tilltar.

*

Det råder emellertid samtidigt stor oenighet bland nationalekonomer om hur stor denna multiplikatoreffekt är. Inte minst spelar skattepolitiken in. Ofta finansieras de ökade offentliga utgifterna genom beskattning vilket urholkar effekterna. En sänkt skattenivå i kombination med ökade utgifter kommer att generera en högre effekt. Olika beräkningar visar på att även om flyktinginvandring har en lägre sysselsättningsgrad så blir omfördelningskostnaderna försumbar. Argumentet får stöd av utredningar från OECD som menar att den totala nettokostnaden sällan överstiger 0,5 av mottagarländernas BNP.

Invandringens effekter för svensk arbetsmarknad

Den tredje missuppfattningen handlar om att invandring ökar konkurrensen på arbetsmarknaden om tillgängliga arbetstillfällen. Ett argument för att begränsa invandring som med eftertryck framförts av regeringen under sommaren 2018 har nämligen att göra med att det är ”orimligt att det kommer tusentals personer till Sverige varje år för att göra jobb som arbetslösa i Sverige kan utföra”. (Stefan Löfvens officiella Facebook sida, 9 april 2018). Rädslan för arbetarrörelsen handlar inte bara om att lågutbildade svenskfödda arbetare skall trängas undan på arbetsmarknaden. Rädslan är främst att arbetskraftsinvandring i sig ökar konkurrensen om lågavlönade jobb som förhindrar lågutbildade asylinvandrare att komma in på arbetsmarknaden.

Oron för arbetskraftsinvandringens effekter är sannolikt obefogad. Med tanke på svenska demografiska förhållanden med stora pensionsavgångar visar beräkningar från olika konsultföretag och Sveriges Kommuner och Lands-ting på ett behov av nytillskott av arbetskraften inom de närmaste tio åren som uppgår till hela 1,5 miljoner människor. Sannolikheten är därför tvärtom stor för att den arbetskraftsbrist som Arbetsförmedlingen det senaste året allt starkare varnat för kommer att bli en realitet. Det gäller åtminstone på kort- och medellång sikt.

När det gäller arbetsmarknadens effekter på längre sikt är den svårbedömd beroende på digitaliseringens effekter. Förväntad automatisering och robotisering kan å ena sidan medföra sådana rationaliseringsvinster, såväl när det gäller den privata som den offentliga sektorn, att varningarna för arbetskraftsbrist visar sig obefogade. Samtidigt vet vi å den andra sidan inte hur många nya arbetstillfällen som den digitala utvecklingen kommer att visa sig medföra.

Som tidigare redogjorts för finns det heller ingenting som förnärvarande tyder på att arbetskraftsinvandringen, som uppgår till knappt 0,3 % av den totala sysselsättningen pressar ner lönenivån på arbetsmarknaden. I den offentliga debatten menar därför många att kostnader för invandring skulle kunna ses som en långsiktig investering och istället finansieras genom upplåning och ökad skuldsättning, speciellt i tider då statens finanser är goda och det internationella ränteläget är extremt lågt.

Tilltagande högerpopulism

Hur skall vi mot denna bakgrund då förstå den framväxande främlingsfientligheten och den tilltagande högerpopulismen som många menar hotar den representativa liberala demokratin?

Betänkandet av den offentliga utredningen om ett effektivare arbete mot

vardagsrasism och främlingsfientlighet under ledning av Bengt Wästerberg, och som presenterades några år innan ”flyktingkrisen” 2015, erbjuder tänkvärd vägledning. Utredningen ger med hjälp av flera forskningsrapporter olika exempel på hur ”främlingsfienden” inom oss, som de flesta svenskar i form av mentala strukturer och fördomar tycks vara bärare av, medvetet eller omedvetet, skapat murar, byggt stängsel och stängt människor ute från möjligheten att delta i samhällslivet (SOU, 2012:74, Hedström, Müller, Valdez & Wennberg, 2014).

Studier inom ramarna för Stockholmskommissionens arbete för förbättrad social hållbarhet visar hur starkt denna form av (omedveten) diskriminering präglar Stockholms Stads förvaltning (Löfvenius, 2017). Forskningen finner belägg för att denna form av ”vardagsrasism” ytterst bottnar i det rasistiska koloniala arv som Sverige delar med många övriga länder i Europa (Guevara, 2015b).

Detta koloniala arv tog sig för svenskt vidkommande, genom det svenska rasbiologiska institutets forskningsarbete, tydliga uttryck fram till efterkrigstiden. Effekterna av vårt koloniala arv och dess rasistiska fördomar blev tydliga i samband med de argument som på sin tid presenterades för att motivera den restriktiva flyktingmottagningen av utsatta judar under andra världskriget. Argumenten känns väl igen från utformningen av dagens flyktingpolitik 60 år senare. ”Ökad generositet när det gäller invandring medför risk för ökad främlingsfientlighet” (Åsbrink, 2011).

*

Flera forskningsstudier menar mot denna bakgrund att orsakerna till den framväxande främlingsfientligheten till viss del kan förklaras av den underliggande rasistiska resonansbotten som alltsedan kolonialismens dagar fortfarande präglar svensk människosyn och samhällsutveckling (de los Reyes & Wingborg, 2002, Mohtadi & Mavi, 2014, Hedström et al., 2014, Guevara, 2015b).

Förekomsten av en främlingsfientlig resonansbotten får därför inte underskattas, utan måste uppmärksammas och hanteras som ett värdegrundsproblem i sig. Denna resonansbotten har under de sista två årtionden därtill kunnat fångas upp och utgöra såväl grogrund som rekryteringsunderlag för den framväxande högerpopulismen.

Högerpopulism som ett socialt fenomen skall i sig emellertid snarare uppfattas som ett resultat av det sätt på vilket såväl socioekonomiska förhållanden (det vill säga människors materiella levnadsvillkor) som sociokulturella förändringar (människors samhällstillhörighet och upplevda brist på politisk representation) utvecklats och påverkat människors vardagsliv.

Högerpopulismens framgång med mobilisering av främlingsfientliga strömningar kan därför också delvis uppfattas som ett resultat av de ojämlika socio-

ekonomiska effekter som invandringen haft för olika samhällsgrupper, inte minst på grund av den nuvarande utformningen av svensk skatt- och fördelningsspolitik.

Olika studier visar på hur mångfaldens fördelningseffekter ofta slår olika för olika medborgargrupper (Andersson, 2014, National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2017). Medan socioekonomiskt mer välbärgade grupper tillägnar sig stora vinster bär socioekonomiskt resurssvaga grupper på en oproportionellt stor del av mångfaldens ekonomiska bördor. Mångfaldsvinster tillägnas resursstarka befolkningsgrupper - det handlar om de som finner arbetskraft till lägre kostnader eller som kan köpa välfärdstjänster till sänkta priser och därtill med RUT-avdrag. Det förefaller därför rimligt att de samhällsgrupper som drar störst fördel av invandringen, genom en riktigt utformad skattepolitik, är med att lätta på bördan för de mer resurssvaga grupperna. Ur ett freds- och utvecklingsperspektiv är det problematiskt att ställa olika samhällsgrupper mot varandra.

Begreppet populism är ett i grunden omtvistat begrepp. I den svenska allmänna debatten har begreppet en negativ klang. Det uppfattas i folkmun som att vända kappan efter vinden och att presentera förenklade lösningar på komplexa samhällsproblem. Populistiska ledare uppfattas som demagoger med tillräcklig karisma för att kunna utnyttja folkets okunnighet för egna politiska syften.

En av de mer framstående samhällsforskarna, den argentinska politiska filosofen Ernesto Laclau, uppmärksammar frågan om politisk grupp-tillhörighet och beskriver hur kollektiva identiteter som formas utifrån olika politiska anspråk, formulerade på en hög abstraktionsnivå och på ett slagkraftigt sätt, under vissa förhållanden kan mobilisera ett tillräckligt starkt politiskt stöd med förmåga att ifrågasätta det politiska etablissemangets legitimitet och rubba etablerade maktordningar.

De politiska anspråk som populismen försöker artikulera är i regel grundade i människors arbetslivs- och vardagserfarenhet. Vi (folket) ställs mot Dom (makthavarna, eliten, etablissemanget). Anspråken är ofta en kombination av folkliga och småborgerliga krav. Populismen kan således anta såväl reaktionära som progressiva framträdelseformer. Den kan alltså vara såväl vänster, som center och högerpopulistisk. Medan högerpopulismen främst angriper stat och offentlig sektor och förhåller sig sympatisk till marknadsekonomin och den privata sektorn (så länge

den är nationellt rotad) råder det motsatta förhållandet för vänsterpopulismen (Moffitt & Tormey, 2014).

Samhällsforskningen skiljer vanligen på extrem högerpopulism och radikal högerpopulism (Rydgren, 2007). Den förra arbetar utomparlamentariskt – tar avstånd från det demokratiska systemet medan den senare arbetar inom det parlamentariska systemet och vill förändra det sätt på vilket demokratin fungerar.

*

Sverigedemokraterna är idag den partipolitiska kraft som samlar upp och formar det sätt på vilket den radikala högerpopulismen kommer till uttryck i ett svensk sammanhang. Partiets politiska agenda präglas av värdekonserveratism och nationalism. Sociokulturella frågor är mer framträdande än socioekonomiska. De driver en mycket restriktiv invandrarpolitik och oroas också av pågående förändringar när det gäller andra maktordningar såsom frågan om jämställdhet och sexuell läggning. Deras väljare återfinns såväl till vänster som höger och som tidigare främst har röstat på socialdemokraterna och moderaterna. De flesta av deras väljare söker sig till partiet på grund av upplevd ekonomisk otrygghet och känslan av samhälleligt utanförskap (Archeimer 2015). Även om de inte uppger att de fått det sämre präglas Sverigedemokraternas sympatisörer av en betydligt mindre framtidstro och av ett större politikerförakt än väljare i övriga riksdagspartier (Jylhä, Rydgren & Strimling 2018). SOM-institutets undersökning 2016 visar på att partiet har sitt starkaste stöd bland män i arbetarklassen, och stödet är starkare på landsbygden och i de små tätorterna är i de större städerna (Sannerstedt, 2016). Sverigedemokraternas senare års framväxt kan delvis förklaras av att deras kärnfrågor kommit att få ett större utrymme i den politiska debatten och också präglade övriga partiers politiska riktlinje. Någoting som inte minst uppmärksammats medialt och som stärker partiets legitimitet hos väljarna (Rydgren, 2018).

*

Högerpopulism hämtar sitt idégodis från etno-nationalismen, det vill säga föreställningen om att nationell identitet bygger på folks ursprung och är oföränderlig (essentiell, primordial). För att bli medlem av en nation krävs att man delar blod och härkomst med den. För etno-nationalismens förespråkare framstår det som problematiskt, om inte omöjligt, att försöka få utomstående att över tid assimileras in i denna form av gemenskap. Generellt sett kan högerpopulismens anhängare istället tänka sig någon form av etno-pluralism – vilket innebär att olika folkgrupper

lever sida vid sida men separerade från varandra.

Den radikala högerpopulismen kännetecknas av att den bygger på en etno-nationalistiskt rotad främlingsfientlighet och en anti-etablissemangsbaserad populism. Migration hotar nationell identitet och etablissemangen (inhemska eliter) bidrar till detta genom att offra nationella partikulära värden och ersätta dem med mer internationellt legitima och universalistiska värdegrunder. Den radikala högerpopulismen strävar efter ultranationell folklig renhet samt lag och ordning vilket placerar dem nära fascismen och nazismen. Till skillnad från de extrema utomparlamentariskt arbetande högerpopulisterna uppvisar den radikala högerpopulismen emellertid inte samma antidemokratiska drag. Den uppvisar inte heller samma rasism och tro på ett folks överlägsenhet som nazismen (mest renodlad genom sin antisemitism, någonting som i sin tur skiljer nazismen från fascismen som var något mer tolerant gentemot det mångkulturella samhället).

Högerpopulismens orsaker

Den traditionella tolkningen när det gäller orsakerna till högerpopulism är att det handlar om lågkonjunktur, ökad arbetslöshet och försämrade arbets- och livsvillkor. Konflikten uppfattas stå mellan vänster och höger och gäller förekomsten av och styrkan i ekonomisk omfördelningspolitik – ökade resurser till välfärd eller fler jobbskatteavdrag. Forskningen har exempelvis uppmärksammat betydelsen av arbetslinjens minskade ersättningsnivåer och den finansiella krisens effekter på sysselsättningsnivå under 00-talets första hälft (Folke, Persson & Rickne, 2018).

Med hjälp av Karl Polanyi kan högerpopulismen också beskrivas som en motrörelse och en reaktion mot de effekter som tron på den självreglerande marknaden visat sig medföra inte minst när det gäller människors värderingar, samhällstillhörighet och sociala trygghet (Polanyi, 1944).

Under senare tid har det också blivit allt tydligare att den socioekonomiska konfliktlinjen mellan vänster och höger har kompletterats med en ny mer sociokulturell konfliktlinje mellan det nationella och det globala till följd av en ökad kamp mellan olika värderingar. Den traditionella klasskampsbaserade konflikten utifrån människors klasstillhörighet har kompletterats med en mer renodlad identitetspolitik utifrån människors kulturella grupptillhörighet.

Högerpopulismen har förstärkts, inte bara på grund av det politikerförakt som uppstår genom vår tids interregnum och politisk handlingsförklamation. Föraktet spås också på genom känslan av att ha blivit övergiven av arbetarrörelsens ledarskap och de värdegrunder på vilka den svenska välfärdsmoellen och dess omfördelningspolitik byggde. När regeringsinnehavet medförde ett ökat behov av extern legitimitet på bekostnad av den interna legitimiteten började också förutsättningarna för fortsatt traditionell finansiering av en av den svenska modellen grundpelare – vikten av att upprätthålla nationell solidaritet – att försvinna.

För landsbygdsbefolkningen spelar här såväl kommunsammanslagningarna i början på 1970-talet samt övergången från en omfördelnde regionpolitik till en mer tillväxtfrämjande regionalutvecklingspolitik 20 år senare en viktig roll.

Framväxten av denna nya konfliktlinje mellan socioekonomisk och socio-kulturell ojämlikhet har förstärkts av senare års invandring och tar sig särskilt uttryck i diskussionen kring mänskliga och medborgarliga rättigheter och ställer frågan om nationalstaten, medborgarskapet och tillgången till de svenska välfärdssystemen på sin spets. Så länge frågan om mänskliga rättigheter hör nationalstaten och medborgarskapet till omfattas inte invandrare fullt ut av vare sig de medborgarliga och politiska eller de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna om de inte har uppehållstillstånd. De kan inte göra några juridiska anspråk på att omfattas av det svenska välfärdssystemet.

*

För socialdemokratin har nationalstaten varit viktig. Att behärska staten har varit nödvändigt för att driva igenom välfärdprojektet. Över tid har detta projekt emellertid visat sig vara mycket exklusivt och icke inkluderande.

Med hjälp av en paternalistisk stat och god social ingenjörskonst har en välfärdstat byggts upp för arbetande och skattebetalande medborgare istället för med de människor som bor, vistas, arbetar eller har andra långvariga relationer med landet. Den mellanmänskliga tilliten ansågs kunna skapas uppifrån genom välfungerande och icke korrupta statliga institutioner (Rothstein, 2011).

Många människor har inte känt sig inkluderade i samhällsutvecklingen. I kombination med kraven på mer flexibla arbetsförhållanden har människor i en allt mindre utsträckning kommit att basera sin identitet på yrkestillhörighet utan alltmer på territoriell förankring (vilket medfört att platsens betydelse har ökat). Exkluderingen gör att vikten av sociala relationer (informella trygghets- och försörjningssystem) förstärks.

Det uppstår en ny form samhörighetsekonomi och bygdegemenskap (gemeinschaft) med kommunitära och främlingsfientliga drag. Diskussionen kring begrepp som nation och folk har fått förnyad aktualitet.

Synvänder för en socialt hållbar utveckling

Den samhällsordning som präglar vår tid, där det lokala flätas samman med det globala har medfört att vi befinner oss i en helt ny situation. Många av de samhällsutmaningar vi står inför är komplexa. För att nå upp till FN:s globala mål för en hållbar utveckling krävs nya förhållningssätt och ett förändrat utvecklingstänkande. Vår tids stora samhällsordning skapar behov av synvänder när det gäller hur vi för närvarande tänker och förhåller oss till frågan om samhällets utveckling och medborgarnas välbefinnande. Samhällsbygget kan inte längre på samma sätt som tidigare ske med hjälp av social ingenjörskonst. Det ställer krav på ökad tillit till människors vilja och förmåga att aktivt delta i samhällsutvecklingen som subjekt och inte enbart att bli betraktade som objekt. De nödvändiga strukturella förändringar som en hållbar samhällsutveckling kräver kan bara identifieras tillsammans med de medborgare som berörs utifrån de specifika förhållanden som råder lokalt.

Den enda vägens politik, som präglat det politiska beslutsfattandet under flera decennier, har gjort att den politiska frågan om varför saker och ting skall göras fått begränsat utrymme. Det gäller också frågan om vad som bör göras för att möta de krav som den hållbara utvecklingen ställer. För Sverige, med sitt osedvanligt stora exportberoende, har det främst handlat om att underlätta för marknadens aktörer att surfa vidare på globaliseringens vågor.

För stora befolkningsgrupper har vi hittills klarat detta förvånansvärt bra. Samtidigt har vi emellertid avhänt oss förmågan att se till hela befolkningens väl och ve och till hela landets behov – inkomstklyftorna växer och landet håller på att glida isär. De utmaningar som vår tids utvecklingstänkande har att möta handlar inte längre bara om hur landets ekonomi skall anpassas efter

den globala politiska ekonomin dynamik, om att undanröja hinder i produktionsledet och stimulera utbudet. Det handlar om att öka jämlikheten och skapa ett mer inkluderande samhälle och det handlar om att genomföra en klimatomställning som säkerställer utvecklingens hållbarhet.

Vi befinner oss således i en helt ny situation. Övergången mellan det nationalstatliga projektet och det globala nätverkssamhället har gjort att vi hamnat i det som den italienske politiske filosofen Antonio Gramsci utifrån tidigare historiska erfarenheter kallar för ett Interregnum med mycket begränsade förutsättningar för politiskt ledarskap (Gramsci, 1971).

”The crisis consists precisely in the fact that **the old is dying and the new cannot be born**; in this interregnum a great variety of morbid symptoms appear.”

Antonio Gramsci (1971)
Prison Notebooks

Många av de samhällsutmaningar vi står inför är komplexa samhällsfrågor. En del av dem som vi har att hantera i framtiden har vi inte ens kunnat föreställa oss skulle kunna hända. Vi saknar beprövad erfarenhet av hur de skall hanteras. Det enda vi med säkerhet vet om är att vi inte längre kan göra som vi alltid har gjort, om än mer och bättre. Vi måste helt enkelt göra på ett annat sätt.

Den sociala ingenjörskonsten gick med John Maynard Keynes ur tiden. Samhället måste skapas med människor och inte för människor, utifrån de specifika förhållanden som råder lokalt. Det är därför som det inte längre går att på samma sätt som tidigare ta fram nationella handlingsplaner. Statens roll har förändrats – det finns inte längre några stora berättelser som fungerade som stigfinnare. Vi saknar motsvarighet till de gemensamma visioner med vilka vi under efterkrigstiden kunde bygga upp det svenska välfärdssamhället.

Utvecklingstankens pånyttfödelse

De utmaningar som vår tids utvecklingstänkande har att möta handlar om att säkerställa den hållbara utvecklingens olika dimensioner (UNDP, 2016). Dessa uppgifter kan inte överlämnas till marknadens aktörer eftersom deras mandat bygger på kortsiktig lönsamhet utifrån existerande köpkraft och efterfrågan. Det är också därför som tillväxtens vinster inte sipprar ned och kommer alla till del. Marknadens aktörer är väl skickade för att se till människors individuella behovstillfredsställelse. Det är inte deras huvudsakliga uppgift att se till samhällsnyttan, även om frågan om företagens sociala ansvar kommit att ta en allt större plats på dagordningen under senare år (Magnusson & Norén, 2003, Chandler & Mazlish, 2005).

Vår tids stora samhällsomdaning, där det lokala alltmer flätas samman med det globala och de nya utmaningar som följer i dess spår, ställer utvecklingstänkandet inför behovet av pånyttfödelse. Ett utvecklingstänkande i tiden måste baseras på insikten om att den sociala ingenjörskonstens tid är förbi och på en förändrad människosyn. Människan måste uppfattas som ett aktivt subjekt, med förmåga att ta ansvar och fatta kloka beslut. Utmaningarna måste hanteras och det framtida samhället behöver byggas tillsammans med människor. Människan skall inte uppfattas som en rationell konsument, som en kund som främst ser till sin individuella behovstillfredsställelse. Människan är framför allt en social varelse med behov av relationer och hon är medborgare med förmåga att se till långsiktiga intressen och att värdesätta samhällsnyttan.

För att hantera vår tids samhällsutmaningar krävs en politisk vision som kan mobilisera tillräcklig kollektiv framtidstro som gör det möjligt att ta oss förbi det Interregnum i vilket vi befinner oss. För att komma tillrätta med föreliggande ojämlikheter - såväl socioekonomiska som sociokulturella - betonar FN:s organ för utveckling (UNDP) vikten av att en sådan politisk vision bygger på en inkluderande utveckling.

I den bemärkelsen står vi inför ett akut behov av utvecklingsstrategins pånyttfödelse (Schurman, 1993, Rist, 1997, Abrahamsson, 2012).

Det handlar om behovet av en ny utvecklingsdiskurs, en sjätte diskurs för att tala med freds- och utvecklingsforskaren Björn Hettne (2009), inte bara om en diskurs i singularis utan om flera diskurser, var och en utformad för att

kunna svara mot de förhållanden som råder lokalt runt om på vår jord.

FN:s globala mål för hållbar utveckling och Agenda 2030 hjälper oss att ringa in färdriktningen.

Vår tids globala utmaningar

Hur man upplever de globala utmaningar som världen står inför beror på vem man är och var någonstans på jorden som man befinner sig. Tar vi fasta på de olika FN-rapporter som årligen presenteras och på hur samtalerna går mellan världens ekonomiska och politiska eliter på olika internationella toppmöten är det speciellt tre utmaningar som bekymrar makthavarna.

Den första handlar om den ojämna utvecklingen och dess växande inkomst- och hälsoklyftor mellan olika befolkningsgrupper såväl inom som mellan länder. Olika undersökningar visar på att över 80 % av världens samlade värdeökning de senaste åren kommit den rikaste procenten av världens invånare till del (Oxfam, 2018). Speciellt oroande är det sätt på vilket den ojämna utvecklingen förstärkts sedan 1980-talets början. En motsvarande utveckling märks också för att land som Sverige där inkomstskillnaderna de senaste fem åren tillhör de snabbast växande i hela OECD-området.

Det finns mycket forskning som visar på sambanden mellan fattigdom, social oro, väpnade konflikter och krig. När människor inte längre kan överleva på de platser där de har sina rötter tvingas de flytta på sig. Ökande migration skapar samtidigt sociala spänningar på de platser och i de länder dit migranterna söker sig. Det leder i sin tur till den andra globala utmaningen som hotar internationellt utbyte och den ekonomiska hållbarheten nämligen den framväxande nationella populismen med sin tillhörande främlingsfientlighet. Det gäller inte bara utvecklingen i västvärlden, där den ungerske premiärministern Viktor Orban, det brittiska utträdet ur Europeiska Unionen (Brexit) tillsammans med den amerikanske presidenten Donald Trump kommit att stå som symboler. En motsvarande utveckling står att finna i världen över från länder som Indien i Asien till Brasilien i Sydamerika.

Den tredje stora utmaningen som världssamfundet har att hantera gäller frågan om miljön och pågående klimatförändringar. Den omställning som krävs till en fossilfri energi för att stoppa den globala uppvärmning-

en utgör en av mänsklighetens absolut största utmaningar. Den svenska regeringen motiverar sin beslutsamhet att vidta de åtgärder som omställningen kräver på följande sätt:

Bakom beslutet ligger insikten om att vi idag är den första generationen som kan utrota fattigdomen, och sannolikt den sista som kan stoppa klimatförändringarna. Det finns också bred uppslutning om att ekonomisk, social och miljömässig hållbarhet är beroende av varandra. Det finns ingen möjlighet att rädda klimatet till priset av ökad ojämlikhet och växande sociala spänningar. (<https://www.regeringen.se/debattartiklar/2018/06/agenda-2030- visar-vagen-till-en-hallbar-varld/>)

Det är mot denna bakgrund vi skall förstå de globala mål för en hållbar utveckling som enhälligt antogs av FN:s generalförsamling med sina 193 medlemsländer i slutet av september 2015 (Agenda 2030). De uppställda målen bygger på medvetenheten om att trots att klimatförändringens orsaker såväl skapas som får effekter lokalt så kan problemen bara hanteras genom global samverkan.

Det som skiljer Agenda 2030 från de övriga, relativt verkninglösa, deklamationer som antagits av FN:s generalförsamling under åren är agendans universalitet. Till skillnad från tidigare deklamationer är det inte bara låginkomstländer som skall råda bot på fattigdomens problem. De 17 mål för en hållbar utveckling som satts upp är universella i den bemärkelsen att de också gäller för medel- och höginkomstländer som förbundet sig att genom egen anpassning underlätta den globala omställning som krävs. Det sätt på vilket de olika målen hänger ihop och är odelbara medför också att Agendan kommit att utgöra den brygga mellan det lokala och det globala som krävs för att underlätta samarbetet mellan aktörer på olika samhällsnivåer (såväl lokalt, nationellt, regionalt som globalt).

Exakt vart vi skall, och på vilket sätt vi skall tas oss dit, varierar utifrån de lokala förhållanden som råder. För att hantera framtidens utmaningar krävs ett medskapande med dem som berörs. Det går som sagt inte längre att på samma sätt som tidigare förlita sig på nationella handlingsplaner. Många forskare pekar på att komplexa samhällsfrågor bara kan hanteras med hjälp av en

De läsare som är intresserade av att stifta bekantskap med FN:s globala mål för en hållbar utveckling kan ta del av denna videospelning:

Föreläsning Del 1 – FN:s Agenda 2030, <https://www.youtube.com/watch?v=N8K9wPycgJ8>

lokalt förankrad ”transdisciplinär fantasi” (Brown, Harris & Russel, 2010).

Det är därför som jag valt att prata om åtgärder och handlingsprogram i termer av synvänder.

Begreppet synvända är myntat av Elisabeth Hermodsson för att förmedla att vår tids världsbild inte längre är adekvat för att förstå vår tids problem. Hon menar att vi måste ändra världsbild för att hantera de utmaningar vi står inför. Den bild vi gör oss av världen påverkar våra förutsättningar (Hermodsson, 1975, 2008). Detsamma gäller hur vi ser på frågan om utveckling. Vårt sätt att tänka om utveckling påverkar i högsta grad den hållbara utvecklingens förutsättningar.

Staten och dess myndigheter får liksom kommunala förvaltningar runt om i landet en viktig uppgift att på central nivå utarbeta olika stödjande strukturer som underlättar den praktiska utformningen och genomförandet av sådana synvänder.

Jag skall inleda detta kapitel i forskarskriften, med att redogöra för några av de synvänder som är viktiga för ökad socioekonomisk jämlikhet. Det gäller inte minst att ompröva sambanden mellan stad och land, mellan tillväxt och välfärd liksom det sätt på vilket vi arbetar med att öka säkerhet och trygghet.

Därefter skall jag ta upp behovet av synvänder för att komma tillrätta med den sociokulturella ojämlikheten. Jag kommer härvidlag att begränsa mig till sambanden mellan integration och inkludering och mellan mänskliga rättigheter, medborgarskap och demokrati.

Sambanden mellan stad och land

Städer och deras gränsöverskridande nätverk har kommit att spela en allt viktigare roll som motorer för ekonomisk tillväxt genom att de tagit över delar av nationalstatens inflytande över den ekonomiska utvecklingen. De påfrestningar, inte minst socialt, som de flesta städer ställts inför som en följd av den allt snabbare marknadsstyrda urbaniseringstakten har medfört att FN:s globala mål för en hållbar utveckling (Agenda 2030) inkluderar ett speciellt hållbarhetsmål för städer (nr 11).

Teoribildning har vuxit fram kring den Nya Ekonomiska Geografin, som visat på hur och förklarar varför företagets investeringar och förnyelse sker i storstadsregioner. Eftersom kommuner i olika delar av landet har olika förutsättningar till den konkurrenskraft som krävs, har detta inneburit att över-

gången, från en efterfrågestyrd regional omfördelningspolitik - som inleddes under 1980-talet - till den mer utbudsstyrda och tillväxtfrämjande regional utvecklingspolitik som sedan 1990-talet präglar den nuvarande politiska inriktningen, medfört en ojämn regional utveckling (Mitander, 2013). Det gäller inte minst tillgängligheten av och kvaliteten på olika välfärdstjänster.

Städer befinner sig i spänningsfält när det lokala möter det globala

Statens förändrade roll

När staten drar sig tillbaka från det politiska rummet ökar utrymmet för städer och deras nätverk

Urbaniseringens utmaningar

Urbaniserings- och tillväxttakt, finansieringsgap, låg- och högutbildad arbetskraft sida vid sida, inkomst- och hälsoklyftor, globala nord/syd

Rörelseriktningen är politiskt påverkbar! Utmaningen ligger i samhällsproblemens komplexitet.

Men det är inte bara landets olika regionala delar som håller på att glida isär. Den nuvarande produktionsinriktningen, med sitt stora exportberoende, har kommit att skilja staden från landsbygden och gjort att också kommunens olika delar håller på att glida isär. Alltmer aktiviteter koncentreras till tätorter, det gäller såväl den privata som den offentliga sektorn. Det är i staden som människor söker det moderna livet, mötet med andra och möjligheten att förbättra sina livschanser (Florida, 2012).

Speciellt gäller detta för ungdomen och då speciellt för unga kvinnor med goda betyg och stora förutsättningar att ta sig in på arbetsmarknaden. Kvar på landsbygden blir den äldre generationen tillsammans med ett stigande antal unga män som vare sig känner sig behövda eller älskade. Staden bryter med alltfler av sina band till landsbygden och förlorar därmed de kontaktytor med sitt näraliggande omland som den nya ekonomiska geografien poängterar viken av att upprätthålla för att stadens utveckling skall bli hållbar.

Sedan inträdet i EU 1995 har den svenska livsmedelsproduktionen minskat med över 50 %. Sverige tillhör numera de länder i Europa som uppvisar lägst

självförsörjningsgrad på livsmedel. Över 50 % av det livsmedel som konsumeras är importerat från utlandet. Sommarens värmeböljor 2018, illustrerar sårbarheten när djurfodret tagit slut i ladorna och självförsörjningsgraden på livsmedel så kraftigt har minskat. Därtill kommer att över 80 % av de insatsvaror som denna livsmedelsproduktion kräver i form av gödnings- och bekämpningsmedel också importeras från utlandet.

Bortsett från den påfrestning på miljön som dessa transporter medför, kommer den framtida bristen på fossila bränslen att i längden göra detta ohållbart. Den lokala resursmobiliseringen liksom sambanden mellan stad och land måste förstärkas – en socialt hållbar utveckling kräver att hela Sverige får leva.

Landsbygden – urbana regioners livskraft

Växande städer är ofta utgångspunkten för de flesta kommunala och regionala framtidsplaner och visioner. De ses i många sammanhang som nyckeln till att lösa många av de stora samhällsutmaningarna. Stadsbefolkningen reser mer kollektivt och använder sig mindre av fossilt bränsle och mer av fjärrvärme för uppvärmning. Städer har traditionellt alltid spelat en stor roll som mötesplats, en marknad för försäljning av varor men också ett centrum för innovation och nytänkande. Staden fortsätter att stå som symbol för det viktiga och det riktiga. Stadslivet har blivit till norm för det goda livet som erbjuder människor störst utbud av samhällstjänster och därmed störst möjligheter att tillvarata sina livschanser, oavsett om det gäller hälsovård, utbildning, tillgång till arbete eller variation på kulturellt utbud.

I motsats till detta symboliserar landsbygden ofta en passiv tänande bygd i stagnation. Kommunens makthavare lägger ofta mer fokus på de ungdomar som vill flytta in till kommunens tätorter än de som vill stanna kvar i bygden. De anses tillhöra förlorarna. FN uppmärksammar, genom sina globala mål för en hållbar utveckling, att urbaniseringen har en baksida. Det handlar inte minst om växande sociala klyftor och det faktum att stadsbornas ekologiska fotavtryck fortfarande anses betydligt större än vad som kan betecknas som hållbart (Dawson, 2017, Florida, 2017). Ett särskilt mål har framtagits för att uppmärksamma vikten av hållbara städer och samhällen (mål 11).

Landsbygdsutredningen (se faktarutan) uppmärksammade att landsbygden är en omistlig del av urbana regioners livskraft. En livskraftig landsbygdsutveckling är också en omistlig del för att hantera pågående klimatförändringar.

Den förestående och nödvändiga omställningen till ett betydligt mindre fossilberoende samhälle förstärker vikten av en förändrad produktionsinriktning där den lokala resursmobiliseringens betydelse gradvis tillåts öka. Det handlar om att säkerställa framväxten av ett cirkulärt och biobaserat livsmedelssystem med förmåga att återskapa produkter och material - och att behålla dem i ekosystemet med så stort värde som möjligt. Inte minst handlar det om att komma tillrätta med dagens svinn som är förknippad med livsmedelskonsumtion, där över 33 % av livsmedlen förfärs och inte kommer till avsedd användning (Alterå, 2017). Den del av den cirkulära ekonomin som kallas för delningsekonomi, där människor istället för att äga saker hyr eller lånar av varandra, förväntas bli än viktigare då kommunala offentliga resurser minskar och behovet att mobilisera gemensamma resurser ökar.

Vikten av en ökad lokal resursmobilisering betonas av de globala megatrender som ligger till grund för FN:s globala mål för en hållbar utveckling. År 2050 beräknas jordens befolkning uppgå till 9,7 miljarder. Enligt prognoserna har fattigdomen då kunnat minska tillräckligt för att människors behov av många barn skall ha reducerats och befolkningsökningen avta. Men fattigdomsbekämpningen i kombination med befolkningsökningen fram till dess innebär samtidigt att efterfrågan på livsmedel kommer att fördubblas. Medelklassen ökar och med den förändras konsumtionsmönster och livsmedelsintag.

De skandinaviska jordarna tillhör världens bästa. De måste tillvaratas bättre både för att säkerställa inhemska behov och för att bidra till global livsmedelssäkerhet. För att säkra såväl urbana regioners som landsbygdens livskraft behöver arbetet med att hålla samman stad och land tydligare uppmärksammas. Det gäller inte minst att motverka trenden av försämrade samhällsservice på landsbygden.

Sådana lokalt baserade försörjningssystem kräver en annan syn på ekonomisk effektivitet, där hänsyn tas till värdet av social tillit och de kostnader som social oro medför. Utvecklingsteorin skiljer härvidlag på en funktionell och en territoriell utvecklingsstrategi (Friedmann & Weaver, 1979, Friedman, 1992). En funktionell utvecklingsstrategi strävar efter högsta möjliga tillväxt – den bygger på gamla tiders tillväxtpooler och de ekonomiska länkeffekter som var möjliga att etablera mellan dessa. En territoriell utvecklingsstrategi ser till hela områdets utveckling. Den bygger på ett mer långsiktigt tillväxttänkande och lägger stor vikt vid människors delaktighet och deltagande i samhällsutvecklingen.

En utvecklingsstrategi och vision för vår tid bör därför ta sin utgångspunkt i den vikt som sambanden mellan stad och land spelar för den sociala hållbarheten (Johansson et al., 2010, Pearson et al., 2015, Isenhour et al., 2015).

Möjligheterna till att skapa förutsättningar för en mer inkluderande utveckling handlar ytterst om produktionsinriktning och typ av varuproduktion. Förespråkarna för en mer inkluderande utveckling har därför kommit att ansluta sig till den kritik som i en ökad utsträckning kommit att riktas mot teoribildningen om fri handel och den klassiska handelsteorins axiom om komparativa kostnadsfördelar (de Vylder, 2013, Victor, 2008, Berg, 2013, Reinert et al., 2016).

Denna teoribildning hävdade att människor och näringsidkare tjänade på att specialisera sig på att producera det som gav störst fördelar i förhållande till övriga näringsidkare, jämfört med annan produktion de också skulle haft förutsättningar att ägna sig åt (O'Brien & Williams, 2016).

Kritiken menar att teoribildningen bortsåg ifrån maktaspekter och det faktum att även om de flesta tjänade på en sådan arbetsfördelning, och därmed samhällsekonomin i sig, var det långt ifrån säkert att alla tjänade lika mycket. Teorin om komparativa kostnadsfördelar bar därför också på fröet till en ojämn utveckling. Teoribildningen ansågs också alltför statisk i den bemärkelsen att den motiverade människor och näringsidkare att låsa fast sig vid den produktionsinriktning de för stunden, i jämförelse med andra, hade bäst förutsättningar till.

*

En för samhället betydligt mer gynnsam ekonomisk utveckling på lång sikt, skulle istället kunnat vara att med hjälp av olika ekonomiska stödåtgärder påbörja tillverkningen av en vara, även om den inledningsvis i förhållande till andra inte var lönsam. Ett sådant beslut skulle då kunna kopplats till ambitionen att gradvis bygga upp en tillverkning som över tid, genom fortsatt teknisk förnyelse och produktivitetsutveckling, skulle kunna förbättra lönsamheten (Gilpin, 2001).

Den första synvändan som det i detta sammanhang därför blir frågan om att göra handlar således om att komplettera den funktionalistiska synen på ekonomisk tillväxt genom att också anlägga ett mer territoriellt perspektiv, som i betydligt större utsträckning ser till den lokala resursmobiliseringens möjligheter (Raworth, 2017). Detta gäller inte minst för att möta kraven på klimatomställning och övergången till ett fossilfritt samhälle (Forsberg, 2007, Latouche, 2009).

Frågan som härvidlag ofta inställer sig, inte minst från politiskt håll, är vilka verktyg som står till buds för att få en sådan förändring av produktionsinriktningen till stånd. Hur skall svårigheterna undanröjas när det gäller att motivera

marknadens ekonomiska aktörer till ökade insatser, för att bättre tillvarata den lokala resursmobiliseringens möjligheter?

Svaret ligger delvis i en förändrad och mer aktiv roll för staten och den offentliga sektorn. Delar av dessa svårigheter torde nämligen kunna undanröjas genom en mer strategisk användning av offentlig upphandling. Under år 2017 uppgick denna till hela 626 miljarder kronor. Det motsvarar ungefär 50 % av Sveriges totala exportvärde under samma period.

Utöver en flexiblere tolkning av EU:s regler för upphandling kommer vikten av att ansöka om undantag för olika statliga stödåtgärder. För att göra det politiskt och ekonomiskt möjligt för landets befolkning att få likvärdiga förutsättningar för att tillvarata sina livschanser alldeles oavsett var de bor, är det nödvändigt att återgå till den tidigare regionala omfördelningspolitiken.

Det förslag som regeringen presenterade till ny kurs för landsbygdspolitik i mars 2018 (Regeringen, 2017/18:179) och som godtogs av riksdagen i juni (2018) anses av många bedömare vara ett nödvändigt men knappast tillräckligt steg i rätt riktning.

De förändringar i det kommunala skatteutjämnningssystemet som presenteras under hösten 2018 förväntas ge ytterligare möjligheter att röra sig i önskvärd riktning. Betydelsen av en sådan politik återspeglas också av de nya samband som produktionssystemens utveckling har medfört när det gäller relationen mellan ekonomisk tillväxt och välfärd. Samband som utgör föremål för ytterligare en nödvändig synvända.

Sambanden mellan ekonomisk tillväxt och välfärd

Frågan om villkoren för en mer inkluderande utveckling knyter an till den utvecklingsteoretiska diskussionen om sambanden mellan ekonomisk tillväxt och välfärd. En livskraftig ekonomi har länge ansetts vara en förutsättning för att finansiera vår välfärd (Eklund 2013, Ehrenberg & Ljunggren 2011, Esping-Andersen, 1990). Anledningen till detta är att den internationella konkurrensen hela tiden tvingar fram produktivitetökningar som vid en given produktionsnivå reducerar arbetskraftsbehovet, något som i sin tur skapar behov av ekonomisk tillväxt så att sysselsättning och skatteunderlag kan upprätthållas i andra sektorer. Utan detta skulle den generella skattebaserade välfärden inte kunna finansieras. Dessa enkla samband har under senare år kommit att problematiseras (Esping-Andersen, 2002, Mattsson, 2014, Werne & Fumarola Unsgaard, 2014).

Målkonflikterna mellan den hållbara utvecklingens dimensioner varit intensivt alltsedan den första miljökonferensen i Stockholm 1972. FN:s globala

mål för en hållbarutveckling (Agenda 2030) har gett diskussionen nytt bränsle. Allt fler forskare är tveksamma till om omställning till en mer ”grön ekonomi” är tillräcklig (Laestadius, 2018). Många menar att den hållbara utvecklingen kräver mer dramatiska förändringar i produktions- och konsumtionsmönster. De menar att omställningen handlar om en synvända när det gäller den materiella konsumtionens betydelse för livskvalitet.

Fortsatt digitalisering förväntas inte bara påverka produktionsmetoder utan också det sätt på vilket människor skaffar sig tillgång till den utrustning och de maskinella hjälpmedel de är i behov av. Som redogjordes för i forskarskriftens första del kommer utvecklingen sannolikt att påverka synen på ägandets vikt. Tillgängligheten beräknas väga allt tyngre och denna förväntas öka genom de nya kommunikationskanaler som den fortsatta digitaliseringen kommer att medföra. Marknadsekonomin förväntas i allt större utsträckning kombineras med en delningsekonomi där människor samäger utrustningen tillsammans med andra.

*

En ytterligare mental förändring som är påtaglig är den syn på det goda livet som börjar breda ut sig, speciellt hos den yngre generationen. Inom ramarna för Mistra Urban Futures har Chalmers Tekniska högskola under flera år bedrivit forskning kring samband mellan livskvalitet och koldioxidutsläpp. Resultaten från forskningsprojektet ”Well Being in Sustainable Cities (WISE)” visar närmast på ett negativt samband (<https://www.mistraurbanfutures.org/sv/projekt/wise-well-being-sustainable-cities>). De får stöd av forskningsresultaten från ämnesområdet Positiv Psykologi, det vill säga den mer populärt kallade lyckoforskningen (se Positive Psychology Center – www.ppc.sas.upenn.edu). Samtidigt har forskningsinriktningen kring den ekonomiska ”avväxtens” betydelse dragit till sig ett allt större intresse. Under temat ”Dialogues in turbulent times” genomförs under hösten 2018 internationella och parallella konferenser i Malmö, Europaparlamentet i Bryssel och i Mexico City kring ekologisk hållbarhet och social jämlikhet (<https://malmo.degrowth.org/dialogues-in-turbulent-times/>).

Forskningsinriktningen aktualiserar frågan om lönearbetets framtida, inte minst när det gäller arbetstidsförkortning och medborgarlön, och handlar ytterst om att söka olika alternativ till det marknadsekonomiska systemet.

På en betydligt lägre abstraktionstnivå återfinns den sedan länge omdebatterade problematiken kring det sätt på vilket den ekonomiska tillväxten beräknas. Bruttonationalprodukten anses missvisande som välfärdsmått då den inkluderar aspekter som inte är förenade med människors välbefinnande eller med samhällsnyttan i stort. Måttet mäter värdet av alla varor och tjänster som

produceras och saluförs i ett land vid en given tidpunkt men tar inte hänsyn till hur produktionen påverkar miljön eller medborgarnas välfärd. Av denna anledning har FN-systemet och dess fackorgan för mänsklig utveckling (UNDP) i många år arbetat med ett alternativt välfärdsmått – Human Development Index – som grundas på en sammanvägning av en persons förväntade livslängd – utbildningsnivå och levnadsstandard (mätt i BNP/Capita) (Länk: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>)

I sin vårbudget 2017 (proposition 2016/2017:100) presenterade regeringen ett förslag till ett välfärdsmått i form av femton indikatorer som baserades på såväl ekonomiska, sociala och miljömässiga aspekter. Utifrån detta förslag har Tillväxtverket tillsammans med Forum för lärande om regional utveckling (<http://www.reglab.se/om-reglab/>) utvecklat ett bredare mått på regional utveckling och livskvalitet i svenska regioner.

Regional utveckling och välfärd

Värdet av de ekonomiska aktiviteterna i samhället mäts traditionellt med hjälp av BNP och den regionala varianten av detta mått – BRP (brutto-regionprodukten). BNP/BRP säger dock inget om värdet av produktionen har lett till ökad livskvalitet för medborgarna. BNP/BRP säger heller inget om produktionen skett på ett sådant sätt att vi inte äventyrar kommande generationers möjlighet till välfärd. Därför har Tillväxtverket och Forum för lärande om regional utveckling (Reglab) tagit fram BRP+, ett system som på ett bredare och mer sammanhållet sätt mäter regional utveckling ekonomiskt, miljömässigt och socialt (kan hämtas från:

<https://tillvaxtverket.se/statistik/regional-utveckling/brp--breddat-matt-pa-utveckling.html>). BRP+ omfattar totalt 16 mätområden, så kallade teman, varav 12 teman är kopplade till livskvalitet och fyra är så kallade ”framtidsteman” som indikerar hållbarhet över tid. Vart och ett av dessa teman är breda områden inom vilka kopplingen till livskvalitet kan beskrivas på olika sätt (se nedanstående figur). För varje tema finns olika aspekter utifrån vilka sedan specifika indikatorer bestämts. Data kommer i första hand att tas fram på kommun- och länsnivå.

BRP + har lånat sitt konceptuella ramverk från OECD:s Better Life Initiative. Better Life, liksom BRP+, består av två delar. En del som visar utfallet för livskvalitet här och nu baserat på ett antal temaområden. En annan del visar på förutsättningar för hållbar livskvalitet över tid utifrån fyra typer av framtidsteman (kapitalstockar).

BRP+

Den uppföljande rapporten från Tillväxtverket och Reglab Hållbar utveckling i svenska regioner? visar på hur pendlingskommunerna nära storstäder har högst livskvalitet (kan hämtas från : <https://tillvaxtverket.se/vara-tjanster/publikationer/publikationer-2018/2018-05-17-hallbar-utveckling-i-svenska-regioner.html>). Skillnaderna mellan kommunerna har ökat under de senaste fem åren. Pendlingskommunerna drar ifrån på grund av höga utbildningsnivåer, låg arbetslöshet och låga utsläpp. Rapporten visar också att sambandet mellan ekonomisk tillväxt och livskvalitet är svagt. Ekonomiskt välmående kommuner har inte högre livskvalitet än kommuner med svagare ekonomi.

Syftet är att komplettera det traditionella BNP-måttet på välstånd och kunna belysa en bredare bild av samhällsutvecklingen. Sommaren 2017 meddelade Kina att de var på väg att överge det traditionella sättet att beräkna BNP för att också bland annat inkludera befolkningens utbildnings- och hälsonivå liksom aktiviteter i den ”nya ekonomin”. Vintern 2019 tog Nya Zeeland beslut om att börja använda sig av en motsvarande strategi för att mäta tillväxt.

Diskussionen om BNP-måttets användbarhet har fått ny fart, inte bara på grund av den nödvändiga klimatomställningen och det faktum att naturens gränser gör det viktigt att frikoppla ekonomisk tillväxt från resurs- och energi-

förbrukning. Många av de investeringar som påverkar den ekonomiska aktivitetens omfattning har under senare tid därutöver börjat medföra allt färre arbetstillfällen. Vi har fått vad ekonomer kallar för ”jobless growth” eftersom produktivitetssökningarna i allt större utsträckning beror på teknologisk utveckling som inte är speciellt sysselsättningsskapande (Krugman, 2003).

Det har i sin tur medfört att vi inte längre ser samma nedsippningseffekter (”trickle-down effects”) som tidigare. När skatteunderlagen inte ökar genom ökad sysselsättning (och ökade löneinkomster) blir det mindre intäkter för staten att omfördela. När en allt större del av produktivitetssökningarna går till vinster istället för till löner förstärks kapitalinkomsterna. Som en konsekvens tenderar inkomstskillnader och ojämlikhet att förstärkas över tid istället för tvärtom (Krugman, 2012, Andersson, 2015, Piketty, 2015).

Därtill kommer att den tilltagande konkurrensen och den teknologiska utvecklingen, som samtidigt har kommit att ställa allt större krav på arbetskraftens utbildning. Tillverkningsprocessens beroende av den enskilde arbetaren ökar och arbetskraften blir inte längre lika utbytbar som tidigare. Kraven på arbetskraftens hälsa och kognitiva förmåga stiger. Välfärden och människors välbefinnande har därmed också blivit till en viktig förutsättning för ekonomisk tillväxt. Det ömsesidiga beroendet har förstärkts (Nilsson & Nyström, 2012).

*

Dessa förstärkta samband mellan ekonomisk tillväxt och välfärd har i sin tur rest frågan om utrymmet för att återinföra någon form av social investeringspolitik, där utgifter för sociala insatser blir betraktade som en investering och inte som en kostnad (Nilsson et al., 2014). Sociala insatser har nämligen visat sig bli allt viktigare för att fungera som stötdämpare för globaliseringens negativa följdverkningar, så att den ekonomiska utvecklingen blir långsiktigt hållbar.

De ekonomer som förespråkar en sådan politik är noga med att framhålla det faktum att de finansiella medel som behövs för ökad välfärd inte konkurrerar om tillgängligt kapital med den ekonomiska tillväxtens behov av investeringar i fysisk infrastruktur, vilket delar av den dominerande nationalekonomiska skolbildningen brukar hävda (Morel et al., 2011). De hävdar att det motsatta förhållandet råder: trygghets- och välfärdssystem behöver förstärkas för att företag och deras personal skall kunna bli mindre sårbara och mer förändringsbenägna. De får stöd av en rad forskningsresultat som entydigt visar på hur införandet av en social investeringspolitik, rätt utformad, kan öka såväl människors tillit till sig själva som till samhället i stort (WHO, 2008, Marmot, 2010, Malmökommissionen, 2013).

Social Investeringspolitik

Framväxten av den svenska välfärdsmodellen på 1930-talet byggde på en social investeringspolitik som förenade behoven av ekonomisk effektivitet och jämlikhet. Detta perspektiv kom under efterkrigstiden att präglas av keynesiansk politik och den svenska solidariska lönepolitiken (Lindberg, 1999). Den nyliberala skolbildning som växte fram i början av 1980-talet ifrågasatte en sådan komplementaritet och såg främst sociala insatser som en kostnad. Insatser för att upprätthålla välfärden ansågs ta resurser i anspråk på bekostnad av de investeringar som ansågs nödvändiga för fortsatt stabil ekonomisk tillväxt. Enligt detta synsätt är ojämlikhet en drivkraft till och förutsättning för förbättrad effektivitet. För den dominerande nationalekonomiska teoribildningen handlade det primärt om att skapa ekonomisk tillväxt, för att sedan genom välfärdssatser fördela tillväxtens resultat. Det är en sådan omfördelning med sina nedsippningseffekter som utgör det funktionalistiska utvecklingstänkandets primat. Med tiden upphörde den ekonomiska tillväxten att uppfattas som ett medel för det goda livet utan blev till ett mål i sig (Morel et al., 2011), samtidigt uteblev nedsippningseffekterna på grund av att tillväxten medförde mindre sysselsättningseffekter (Krugman, 2003).

*

En viktig synvända som måste till är därför att se på sociala insatser som en investering och inte som en kostnad. Lika viktigt som det är att genomföra investeringar i fysisk infrastruktur som kopplar upp och förbinder platsen med omvärlden, lika viktigt blir det med en social investeringspolitik som kan fungera som en stötdämpare, som kan fånga upp och lindra de negativa effekter som globaliseringen för med sig och som inte är önskvärda. Sådana stötdämpare skulle exempelvis kunna tillhandahålla finansiella resurser för att skolan skulle återfå sin förmåga att ta sitt kompensatoriska ansvar och ge den utbildning och den kognitiva förmåga som de globala produktionsnätverken – och därmed arbetsmarknaden – kräver. Genom att tillåtas bokföra sociala insatser som investeringar i kapitalbudgeten undviker man att belasta driftskostnadsbudgeten och därmed kommunallagens krav på årlig budgetbalans. Överskott från ett år kan flyttas över och kan användas för att täcka upp planerade underskott påföljande år.

En social investeringspolitik motiveras ekonomiskt av att kostnaderna för tidiga och förebyggande insatser blir betydligt lägre än de kostnader som uppstår för att hantera problemen när de med tiden blivit akuta

(Morel et al., 2011, Nilsson et al., 2014). Problemet som uppstår handlar inte bara om svårigheten vid budgetarbetet; att allokeras resurser till någonting som ännu inte hänt och som man svårligen kan bevisa kommer att hända om inte dessa resurser anslås. En annan svårighet ligger i att få olika delar av förvaltningen att tillhandahålla medel till sådana insatser och därmed stå för en del av insatsernas kostnader, med tanke på att det oftast visar sig vara helt andra delar av samma förvaltning som tillgodogör sig effekterna av de minskade kostnaderna i framtiden.

Politiskt motiveras införandet av en social investeringspolitik av olika forskningsresultat som entydigt visar på hur medskapande dialogarbetsätt ökar såväl människors bemäktigande som samhällstillit (Ek et al., 2015). En social investeringspolitik, med ett tillhörande medskapande dialogarbetsätt, skall därför uppfattas som en i sig viktig långsiktig investering för ökad social tillit. Samtidigt visar erfarenheter på att en bristande kontinuitet i dialogen, när det gäller den sociala investeringspolitikens utformning och inriktning, kan ge upphov till negativa effekter för förtroende och samhörighet med politik och förvaltning. De flesta kommuner ger också ekonomiska bidrag till det civila samhällets föreningar som bedriver verksamhet inom kommunen. Den viktiga roll som det civila samhället spelar för att utveckla och förstärka invånarnas samhällsliga tillhörighet, och därmed den sociala tilliten, gör det angeläget att inte bara uppfatta liknande ekonomiskt stöd som ett bidrag utan som en social investering i sig. Fördelning av liknande finansiella medel utgör också ett bra exempel på hur en social investeringspolitik med fördel kan kombineras med en medborgarbudget, där medborgarna bjuds in för att delta (Adler, 2015).

Sambanden mellan säkerhet och tillit

Det ömsesidiga beroendet mellan välfärd och tillväxt, vikten av en social investeringspolitik och främjandet av förebyggande åtgärder för oss över till frågan om att tänka annorlunda och göra en synvända också när det gäller hur vi ser på säkerhet och vad det är i samhället som är skyddsvärt.

Det skyddsvärda kan skilja sig åt beroende på vilket perspektiv man anlägger. I en klassisk risk-och sårbarhetsanalys är det skyddsvärda ofta kopplat till samhällets säkerhet, definierat av försvarsberedningen (Försvarsberedningen, 2006). De övergripande målen med samhällets säkerhet är enligt deras

definition att minska risken och konsekvenserna av allvarliga störningar, risker och kriser, att trygga hälsan och den personliga säkerheten för barn, kvinnor och män, samt att hindra eller begränsa skador på egendom eller miljö.

Länsstyrelserna i Skåne, Stockholm och Västra Götalands län väljer i sin vägledning för krisberedskap (2015) att lyfta fram att det skyddsvärda när det gäller social hållbarhet handlar om samhällelig tillit. De menar också att det som hotar denna tillit är dåliga livsvillkor. Utgångspunkten för vägledningen är att människors tillit och framtidstro påverkas av olika livsvillkor i samhället.

Den gemensamma vägledningen flyttar således över fokus från de konsekvenser enstaka individer orsakar till de strukturella förhållanden som påverkar de livsvillkor som vi människor behöver få tillgodosedda av det samhälle vi lever i (Länsstyrelsen 2015). Detta ställer krav på mer långsiktiga insatser av en främjande och förebyggande natur. Synvändan består i att se på sociala insatser som investeringar och inte som kostnader. En sådan synvända kan hämta inspiration från de tankar som låg till grund för den sociala investeringspolitik som på 1930-talet formade den svenska modellen och möjliggjorde framväxten av det svenska välfärdssamhället.

Formuleringarna i Länsstyrelsernas vägledning pekar i samma riktning som de resultat som producerats under åren inom freds- och utvecklingsforskningen när det gäller vikten av att hantera sociala risker med främst främjande och förebyggande åtgärder, istället för enbart genom ökad kontroll och bestraffning av individers beteende (Galtung, 1996, Abrahamsson, 2012a).

*

Inte desto mindre har de senaste årens tilltagande sociala oro i utsatta bostadsområden, vilket lett till en ökad risk för olika kriminella handlingar, riskerat att medföra ett allt tydligare övervakningssamhälle – uppbyggt kring kameraövervakning och regelbunden visitering och legitimationskontroll (Brown, 2011, Briken & Eick, 2014, Fassin, 2013).

Det är i och för sig naturligt att människor reagerar mot upplevda hot med ryggmärgen genom att ropa på mer polis, stängsel, övervakning och kontroll. Fredsforskningen talar härvidlag om åtgärder uppifrån som syftar till att skapa negativ säkerhet – skydd mot någonting. Forskningen visar emellertid samtidigt på paradoxen, att ju fler åtgärder för ökad negativ säkerhet som genomförs, desto otryggare känner människor sig. Förstärkt övervakning leder obönhörligen till större misstänksamhet och känsla av otrygghet (Duffield, 2007, Monahan, 2010). Behoven av ökad säkerhet, kontroll och övervakning måste därför i en allt större utsträckning kombineras med åtgärder för att skapa positiv säkerhet. Behovet av skydd mot någonting måste kombineras med tillgång och rätt till någonting (Wight, 2015).

Positiv och negativ säkerhet

Negativ säkerhet fokuserar på sociala risker och hot mot det skyddsvärda i form av individers personliga välbefinnande, infrastruktur och fysisk egendom. Positiv säkerhet fokuserar på de strukturer som förhindrar framväxten av social tillit.

Tankegångarna kan förtydligas med hjälp av Johan Galtung, grundaren till den skandinaviska freds forskningstraditionen. Galtung skilde på direkt och strukturellt våld. Medan det förra framför allt avsåg militära aktioner, förstod han med strukturellt våld det regelverk och de samhälleliga strukturer som berövade människor möjligheter att utnyttja sin fulla potential och ibland också berövade dem livet i sig. Avsaknaden av direkt våld kallade Galtung för negativ fred (att bli skyddad mot någonting) medan avsaknaden av det strukturella våldet var nödvändigt för en positiv fred (att ha rätt till någonting). För övergången från negativ fred till en positiv fred krävdes således såväl en hållbar utveckling som social rättvisa (Galtung, 1996).

På samma sätt kan vi föreställa oss negativ och positiv säkerhet. Genom att bygga upp övervaknings- och kontrollsystem och stänga in sig bakom murar, försöker människor skydda sig mot kriminalitet (negativ säkerhet). Med hjälp av åtgärder för att skapa positiv säkerhet och öka människors delaktighet, sociala erkännande och tillhörighet, skapas en förstärkt social tillit och ökad trygghet (Lidskog, 2006, Sahlin, 2010).

Forskning från Malmö Universitet visar på den sociala tillitens betydelse för samhällets kollektiva förmåga att hantera komplexa samhällsproblem. En låg kollektiv förmåga ökar social oro, skadegörelse, brända bilar och kriminalitet. Forskningsresultaten visar också på att "bostadsområden och kvarter med stora andelar låginkomsttagare tenderar att ha lägre sammanhållning, svagare sociala nätverk, sämre socialt stöd mellan grannar och en lägre kollektiv förmåga" (Gerell 2015, Holmberg & Rothstein, 2015). Forskning visar också på folkhälsans betydelse för social tillit. En politik som medför att människor mår bättre och ökar förmågan att tillvarata sina egna livschanser medför också en ökad förmåga till att ta ett större kollektivt ansvar för samhällets väl och ve (Östgöta-kommissionen för social hållbarhet, 2014).

Ökad trygghet kan främst åstadkommas underifrån genom ökad social tillit (Lidskog, 2006, Sahlin, 2010, Sennett, 2012). Människor måste få möjligheten att själva vara såväl faktiskt delaktiga som att känna sig delaktiga i samhället

(Stigendal, 2016). Forskning visar att bostadsområden där medborgarna uppvisar ett stort samhällsengagemang också upplever en ökad social tillit (Ek et al., 2015). En sådan tillit kräver främjande och förebyggande åtgärder för att kunna byggas upp. Det handlar inte minst om mötesplatser, bemötande och om att skapa förtroliga relationer mellan människor. Exempel på sådana främjande åtgärder är trygghetsvandringar, nätverkssamtal och fritidsgårdar. Forskningen visar vidare att den sammanhållning och det samarbete, som är grundläggande för den kollektiva förmågan, huvudsakligen tar plats på gården eller i trappuppgången snarare än i kvarteret och i bostadsområdet. Det civila samhället och folkbildningen finns i människors vardag.

Bostadsbolagens personal kan genom sitt förhållningssätt och bemötande här spela en avgörande roll. Olika former av stöd till samverkan mellan boenden i olika bostadsområden har också den fördelen att samverkan här har betydligt lättare för att uppstå eftersom de problem som gemensamt behöver hanteras ofta är konkreta och blir tydliga att formulera. Det är också relativt lätt att se konkreta resultat av de gemensamma aktiviteter som utförs (Gerell, 2015). Senare års polisforskning visar härvidlag på hur ett polisiärt förhållningssätt, som av medborgarna upplevs som rättvist och respektfullt, bidrar till minskad social oro och spontana lagöverträdelser (Blennermark, 2014).

Frågan om säkerhet är en komplex fråga i så motto att den fordrar sektorsövergripande åtgärder, där de åtgärder som av en myndighet kan bedömas som nödvändiga på kort sikt, samtidigt riskerar att urgröpa den samhälleliga tilliten och därmed undanröjer möjligheterna för de åtgärder som en annan myndighet eller förvaltning bedömer vara helt avgörande på lång sikt.

Sambanden mellan innanförskap och utanförskap

Frågan om säkerhet och dess anknytning till samhällelig tillit och samhörighet för oss över till frågan om integration, som är av en stor betydelse för den sociokulturella ojämlikhetens olika dimensioner. Ett inkluderande samhälle där människor oavsett sitt ursprung kan känna tillhörighet är en förutsättning för den sociala hållbarheten.

I vår tids samhällsodaning, där människor blir allt rörligare, ofta befinner sig i transit och har omfattande gränsöverskridande sociala nätverk, uppstår frågan om vem som skall integrera vem till vad (Olsson et al., 2007). Integration bör inte heller uppfattas som en invandrarfråga, utan mer handla om samhällelig tillhörighet oavsett etniskt ursprung eller utländskt påbrå.

För allt fler har därför samhällets ökade mångfald medfört en politisk vilja att skapa förutsättningar för ett mångkulturellt samhälle, där människor lever i fredlig samexistens med tolerans för varandras olikheter (Adamson, 2014).

Vår tids samhällsordning medför att det snarare blir nödvändigt att tala i termer av interkulturell samverkan. Erfarenheter från olika delar av världen visar på hur känslan av samhällelig tillhörighet ökar när människor med olika erfarenheter gör saker tillsammans. Därmed förstärks också samhällets kollektiva innovativa förmåga till att hantera de nya utmaningar som följer med att det lokala alltmer flätas samman med det globala (Beck, 2009).

*

I mångkulturella miljöer lever människor, förvisso med respekt och tolerans för olikheter, sida vid sida med andra kulturer men fysiskt åtskilda och utan större samröre. Med ett interkulturellt samhälle menas ett samhälle som tvärt emot bygger på gränsöverskridande kulturmöten, på samverkan och mellanmänsklig interaktion mellan olika grupper av invånare där man lär av varandra, påverkas och gradvis omformar sin egen föreställningsvärld och identitet. För att kunna göra detta måste man vara medveten om, och kapabel att förhålla sig kritisk till, sin egen kultur, trossystem, förhållningssätt och värdegrunder (Bennett, 1998). Fördomar måste motverkas genom kulturella möten, samvaro och samverkan som kan öka förståelsen för andra människors utgångspunkter och ändamålsenlighet i sitt handlande. Inte minst handlar det om möjligheten till att fördjupa människors kunskap om och insikt i vad som i olika sammanhang menas med social hållbarhet och vad denna kräver.

Den interkulturella dialogen syftar härvidlag till att i samverkan och utifrån människors olika erfarenheter fläta samman en väv som återspeglar gemensamma förhållningssätt och värdegrunder. Det är viktigt att komma ihåg att väven endast är tillfällig och att tyget ännu inte är färdigt. Tidens gång skapar nya specifika situationer med sina komplexiteter som kräver att förhållningssätt och värdegrunder ger väven en ny gestaltning som också kan medföra att ett helt nytt tygstycke växer fram.

*

Ett viktigt hinder för interkulturell samverkan utgörs härvidlag av våra egna mentala strukturer och de rädslor för det som känns främmande och obekant som de flesta av oss bär på (Israel, 1963, Sennett, 2012, Helkama, 2017). En rad statliga utredningar har under senaste årtionden uppmärksammat hur svenska myndigheter och kommunala förvaltningar präglas av etnisk och kulturell rasism som försvårar såväl systemintegration som social integration (SOU, 2005:56, Integrationsverket, 2006, Statskontoret, 2010, Guevara, 2014) och därmed möjligheterna till förstärkt interkulturell samverkan.

Under senare år har det också i folkmun talats alltmer om utanförskapets problem (Jönhill, 2012). Begreppet utanförskap är problematiskt av flera skäl. Det första är att det kommit att användas i en alltför begränsad betydelse och enbart syftar på dem som är sysselsatta och genom sin tillhörighet på arbetsmarkna-

den (systemintegration) anses faktiskt integrerade i samhället. Som diskuterats i forskarskriftens tidigare delar pekar sociologin också på vikten av att känslomässigt uppleva sig som integrerad (social integration) (Stigendal, 2016).

Men utanförskapsbegreppet är också problematiskt även i dess bredare tolkning, eftersom det medför en risk för att på olika sätt värdera de samhällsgrupper som befinner sig utanför och de som upplever sig innanför. Det eftersträvarsvärda framställs som en fråga om att vidga innanförskapet, så att även de som finns utanför får plats, men då på innanförskapets villkor (Sahlin, 2010, Alm et al., 2011, Gressgård, 2010).

Freds- och utvecklingsforskningen pratar därför hellre i termer av exkludering och inkludering (Hettne, 2001). För freds- och utvecklingsforskningen handlar inte ett mer inkluderande samhälle om att de som exkluderats skall inkluderas på de inkluderades villkor. Snarare handlar det om att riva såväl de murar som omger dem som känner sig inkluderade, som de murar som över tid också byggts upp av dem som känner sig exkluderade, i syfte att stärka sin egen identitet och politiska handlingskraft (identitetspolitik). Det handlar med andra ord om att komma tillrätta med såväl diskriminerande strukturer som diskriminerande attityder, det som vi mer allmänt kallar för vardagsrasism, och detta alldeles oavsett om det handlar om medvetna eller omedvetna strukturer och attityder (Fraser, 2003).

Sambanden mellan mänskliga rättigheter, medborgarskap och demokrati

För att minska sociokulturella ojämlikheter krävs ytterligare några synvänder. De handlar om sambanden mellan mänskliga rättigheter och medborgerliga rättigheter, sambanden mellan mänskliga rättigheter och demokrati, om synen på sambanden mellan nationalstat, myndighetsutövning och offentlig sektor och sist men inte minst om sambanden mellan människo- och kunskaps-syn och dominerande former för samhällsstyrning och maktutövning.

Invandringen och integrationspolitiken har ställt frågan om medborgarskap, mänskliga rättigheter, betydelsen av nationen och tillgången till det svenska välfärdssystemet på sin spets. Mänskliga rättigheter hör nationalstaten till och har i praktiken kommit att jämföras med medborgerliga (civila och politiska) rättigheter för de som har medborgarskap i juridisk bemärkelse.

För att invandrare i praktiken skall komma i åtnyttjande av sina mänskliga rättigheter behöver de medborgerliga rättigheterna därför utvidgas till att också omfatta ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och därtill gälla alla som av olika skäl befinner sig på en viss plats inom ett visst territorium alldeles oavsett deras juridiska status. En sådan mer bred syn på mänskliga

rättigheter för att kunna kombinera immateriella frågor om identitet med mer materiella levnadsförhållanden är viktig för att hantera såväl de sociokulturella som de socioekonomiska ojämlikheterna och undvika framväxten av en identitetspolitik som utformats efter snäva särintressen och som ställer olika befolkningsgrupper mot varandra.

När det gäller behovet av en förändrad syn på demokrati är det nya samhällskontrakt som den sociala hållbarheten kräver avhängigt av ett aktivt medborgarskap. Ökad inkludering innebär också möjlighet till delaktighet på lika villkor. Det är därför som demokratin behöver demokratiseras och bli mer inkluderande.

Den dominerande minimalistiska synen på demokrati (yttrandefrihet, pressfrihet, allmän rösträtt och organisationsfrihet) behöver härvidlag utvecklas till en mer maximalistisk syn på demokrati vilken, på samma sätt som för de medborgerliga rättigheterna, också omfattar ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Utan dessa positiva rättigheter blir det svårt för människor att fullt ut tillvara sina demokratiska rättigheter. Människors ökade delaktighet i samhällsbygget beror ytterst på omfattningen av horisontell och vertikal tillit. Forskningen visar här på en dubbelriktad rörelse. En utvidgad demokrati och tillgång till det politiska rummet förstärker den sociala tilliten som i sin tur är en viktig förutsättning för att demokratin skall svara upp mot sina främsta uppgifter och kunna hantera de olika värdegrundskonflikter som samhällsutvecklingen alltid kännetecknas av innan de hinner utvecklas till att bli våldsamma.

Denna forskarskrift uppmärksammar också en annan viktig anledning till att demokratisera demokratin och komplettera den representativa demokratin med någon form av perspektivdemokrati. Anledningen till detta är det faktum att den representativa demokratin främst har förmåga att uppmärksamma och hantera de vertikala ojämlikheterna medan de horisontella ojämlikheterna förblir betydligt mer svårfångade.

Perspektivdemokrati

Perspektivdemokrati strävar efter att komplettera den representativa demokratin genom att med hjälp av medborgardialog samla in olika perspektiv från de invånare som är berörda när det gäller hur problemen ska formuleras och i vilken riktning åtgärder för att hantera dem bör sökas. Resultatet från sådana perspektivinsamlingar kanaliseras sedan i den politiska styrningen och utgör ett av flera underlag när de politiskt förtroendevalda skall fatta beslut om åtgärder och handlingsplaner.

Samtidigt visar delar av samhällsforskningen på hur människor, som känner sig såväl som förlorare i den pågående samhällsutvecklingen som dåligt representerade av den etablerade partipolitiken, just söker erkännande och stärkt identitet med hjälp av ökad tillhörighet i mindre gemenskapsgrupper. Nätverkssamhällets framväxt har ökat tillgången till sådan grupp tillhörighet med förmåga att via sociala media föra fram och driva kollektiva politiska anspråk (Laclau, 2005, Castells, 2018). Eftersom opinionsundersökningar och valresultat huvudsakligen återspeglar individens preferenser blir det viktigt att utarbeta metoder för att fånga in kollektivets och gruppens samhällssyn och förhållningssätt. Medborgardialogen spelar här en fundamental roll för den perspektivinsamling och den kunskapsproduktion genom samtal som måste till.

*

Den offentliga sektorn behöver hitta former för bättre samverkan med det civila samhället, dess rörelser liksom med samhällsengagerade medborgare i övrigt, för att mer fullödigt tillvarata deras förmåga att bidra till utförandet av olika välfärdstjänster.

Innehållet i det idéburna offentliga partnerskapet bör härvidlag kompletteras med ett nytt samhällskontrakt mellan offentlig sektor på lokal nivå och aktiva samhällsaktiva medborgare som reglerar såväl deras skyldigheter som rättigheter. Detta inte minst för att göra det möjligt för den offentliga sektorn att nå ut till och engagera bredare samhällsgrupper än det etablerade föreningslivet.

För att hantera sociokulturella ojämlikheter och såväl människors strävan efter lokal gemenskap och förankring som efter ökad rörlighet kan med fördel ett sådant nytt samhällskontrakt komplettera det nationella medborgarskapet och etableras mellan offentlig förvaltning på kommunal nivå och de samhällsmedborgare som bor, vistas, arbetar eller har andra långvariga relationer med platsen – och som har ett intresse av att komma i åtnyttande av vissa rättigheter i utbyte mot acceptans av vissa skyldigheter.

Innehållet i ett sådant lokalt samhällskontrakt – och omfattningen av skyldigheter och rättigheter – måste förhandlas fram genom en medskapande och inkluderande dialog.

Sambanden mellan kunskaps- och människosyn

Utrymmet för den medskapande och inkluderande dialogen begränsas emellertid av mentala strukturer och den inlåsning i den sociala ingenjörskonsten som fortfarande präglar stora delar av vår myndighetsutövning, vilket innebär att vi envist fortsätter med att försöka bygga ett välfärdssamhälle för med-

borgarna istället för med de människor som bor, vistas, arbetar eller har andra nära relationer till den plats på vilken de befinner sig.

Begreppet social ingenjörskonst

Är ett laddat begrepp med många betydelser. Begreppet har sina rötter i upplysningstidens filosofi och dess rationella tänkande där förnuftet ansågs utgöra alla tings mått med vars hjälp alla problem kan lösas. Tanken var att man – på samma sätt som naturvetenskapen hanterar och experimenterar med materia och förbättrar tekniska system – kan planera, modellera och styra samhället i önskvärd riktning. Den sociala ingenjörskonsten kom också att prägla den europeiska koloniseringen, vilken rättfärdigades med ”den vite mannens uppgift” att civilisera ursprungsbefolkningar världen över.

Det svenska välfärdssamhällets uppbyggnad och enastående framgång förklaras förvisso av en stark politisk riksdagsmajoritet med stor folklig legitimitet och en geopolitiska tillåtande omvärld (det kalla krigets logik gav små stater manöverutrymme för välfärdspolitik). Välfärdspolitiken möjliggjordes också av en stark frihetslängtan hos en framväxande medelklass som i utbyte mot sin skattebenägenhet fick avlastning med att ta hand om åldrande föräldrar och uppväxande barn. Men forskningslitteraturen är enig om att betydelse som tron på den sociala ingenjörskonsten också spelade. Denna tro på vetenskap och framsteg, som så starkt präglade arbetarrörelsen, inte minst genom Gunnar och Alva Myrdal, kom i hög grad att bidra till att framgångsrikt bygga upp det svenska välfärdssamhället som på 1900-talet skapade förutsättningar för människor att tillvarata sina livschanser, frigöra sig från fattigdom och kunna leva mer anständiga liv.

Det goda samhället ansågs kunna skapas uppifrån och ner med hjälp av utbildning, planering och lagstiftning och den sociala ingenjörskonsten blev ett viktigt begrepp i det svenska folkhemsbygget och socialdemokratin ambitioner att omskapa samhället genom stegvisa reformer vars folkliga legitimitet kunde upprätthållas genom att varje steg utvärderades och misstag fortlöpande rättades till. Arbetarrörelsens politiska vinster medförde att en mycket stor del av den svenska befolkningen präglades av stor tilltro till nationella föreskrifter och handlingsplaner vilket gjorde det möjligt för en god social ingenjörskonst att få praktiskt lokalt genomslag.

Framgångssagans baksida utgjordes av att den vertikala tilliten, begränsade människors egen handlingskraft och många kom över tid att av olika myndigheter betraktas som objekt och inte som aktiva subjekt. Den sociala ingenjörskonstens baksida bestod också i att de invånare som avvek från de normer som fastställts fick delar av sina liv förstörda genom lagstiftningen. I sin extrema form tog sig detta nämligen uttryck i tvångssterilisering av människor som inte ansågs bära på tillräckliga kvaliteter för att bli föräldrar.

*

Med tiden kom också den sociala ingenjörskonsten att få en betydligt mer negativ värdeladdning. Tanken om att med god ingenjörskonst göra livet lättare för människor upplevdes som en förkastlig ambition. Postmodernismen blev uttolkaren av kritiken genom att vända sig mot modernitetens strävan efter framsteg, objektivitet och förnuft samt den förhärskande synen på att det fanns absoluta sanningar som gällde för alla medborgare.

Kritiken skulle komma att delas av allt fler. Den sociala ingenjörskonsten ansågs för toppstyrd och kritiserades för att betrakta människor som objekt istället för som subjekt. Sådana mentala strukturer utgör inte bara ett komplicerat hinder för medskapande och delaktighet. De utgör också svåra hinder för arbetet med identifiering och genomförandet av åtgärder som minskar skillnader i inkomster och hälsa överlag, eftersom de ofta medför att den ojämna utveckling som följer i samhällsordningens spår uppfattas som ett normalt tillstånd som ligger i människans natur och i hennes olika förutsättningar och som det därför inte går att göra mycket åt.

*

Till följd av samhällsordningen och det framväxande nätverkssamhället, visade det sig också allt svårare att genomföra beslut uppifrån utan förankring underifrån. Människors delaktighet ansågs vara en förutsättning. En bidragande orsak är den ökade komplexiteten i de problem och utmaningar som samhället har att lösa. För att hantera de komplexa samhällsproblem som följer i samhällsordningens spår krävs ett ökat medborgerligt deltagande och ett aktivt medborgarskap för att de skall kunna hanteras. Det faktum att problemen är så lokalt specifika gör att de bara formuleras tillsammans med dem som berörs. Det gäller också arbetet med att utforma åtgärds- och handlingsplaner. Problemens dynamiska karaktär och benägenhet att hela tiden förändras kräver också att berörda samhällsmedborgare deltar vid handlingsplanernas genomförande för att avgöra om huruvida åtgärderna leder till avsedda resultat.

Den ökade individualisering med ökad tilltro till egen förmåga som följer med informationsteknologins utveckling och ökad tillgång till information,

medför också att människor i ökad utsträckning ser sig själva som subjekt för samhällsutvecklingen och inte enbart som objekt för olika beslut som fattats uppifrån. Denna utveckling ställer allt större krav på att samhällsbygget sker med människor och inte bara för människor.

Detta är emellertid betydligt lättare att säga än att göra. De mentala strukturer som fortfarande präglar svensk förvaltning och myndighetsutövning har nämligen kunnat konsolideras och förstärkas genom såväl den kunskapssyn som syn på maktutövning som fortfarande präglar det svenska samhällsbygget. Många gånger motiveras politikens eller förvaltningens ovilja till att påbörja en medborgardialog kring vissa frågor av att frågorna anses alltför komplicerade för att medborgarna skall ha den kunskap om sakfrågorna som krävs för ett meningsfullt deltagande. Många beslutsfattare är också rädda för att medborgarna därutöver är alltför upptagna av att driva vissa särintressen, och därmed har svårt för att se till den komplexa helheten inom vars ramar besluten måste kunna fattas.

När det gäller kunskapssynen så är den teoretiskt och vetenskapligt förankrade faktakunskapen högt värderad jämfört med den erfarenhetsbaserade kunskapen. Det begränsar förståelsen av att kunskap hela tiden måste bearbetas och utvecklas utifrån de lokala förhållanden som råder och att alla människor härvidlag är viktiga kunskapsbärare med behov av att göra sin egen röst hörd. Insikt saknas om att den teoretiskt vetenskapliga kunskapen, för att bli relevant (speciellt när det gäller att hantera komplexa samhällsproblem), måste kombineras med den erfarenhetsbaserade kunskapen.

*

Strävan efter att utvidga den representativa demokratin är ett nödvändigt men också riskfyllt politiskt projekt som väcker motstånd. Därtill kommer att såväl politiskt förtroendevalda som kommunala förvaltningar många gånger upplever sig förhindrade från ett mer omfattande medskapande tillsammans med medborgarna, till följd av den form för samhällsstyrning som för närvarande är dominerande.

Som en konsekvens av att staten förlorat makt, och dragit sig tillbaka från det politiska rummet, har samtidigt dess behov av att kompensera sig för detta genom ökad kontroll förstärkts. Kraven på kvantitativa resultatredovisningar reducerar utrymmet för – och behovet av – de mer kvalitativa bedömningar som medborgardialogen vanligtvis kan bidra med.

De åtgärder som fordras för att komma tillrätta med det demokratiska underskottet kan därför visa sig kräva styrningsformer som inte är kompatibla med den aktuella styrningsformen, New Public Management.

Vi måste med andra ord istället börja föreställa oss en styrningsform där in-

vånarna, till skillnad från under den tidigare traditionella och mer hierarkiska styrningsformen, inte enbart upplevs som väljare – det vill säga den förtroendevalde politikerns beroende av invånarna som stöd för att bli återvald. Vi måste också röra oss bort från den nuvarande styrningsrationaliteten (New Public Management), där invånarna betraktas som kunder. Istället måste vi söka oss i riktning mot en styrningsform som bygger på att invånarna uppfattas som medborgare och politiska subjekt, och där välfärden består av en samhällsnytta som är större än summan av individernas individuella behovstillfredsställelse. Forskningen pratar här om en form som går under beteckningen ”Public Value Governance” som utformats för en mer aktiv samverkan med medborgarna. Förespråkarna menar att innehållet i en sådan samhällsnytta inte är någonting konstant utan måste bli föremål för en kontinuerlig och fortlöpande lokal förhandling, vilket kräver medborgarnas delaktighet. Det är för utformandet av denna samhällsnytta (vision) som medborgardialogen blir så central.

*

Den traditionella synen på faktabaserad kunskap reflekteras i – och förstärks av – synen på maktutövning. Det är otvetydigt så att beslutsfattarna måste bli mäktigare för att kunna hantera vår tids komplexa samhällsproblem på ett hållbart sätt. De måste helt enkelt tillåtas bli kapabla att vidta de åtgärder som beslutats om. Här måste vi dock påminna oss om vikten i att förstå att makt inte längre handlar om makt över någonting utan främst om makt till någonting. Makt är alltså inte längre något nollsummespel. Makt som uppfattas som legitim är inte någonting någon kan ta sig, utan är någonting man får. Människor är beredda att ge makt till någon man har förtroende för och som kan företräda ens intresse.

För att beslutsfattarna skall bli beslutsmässiga måste de själva bemäktigas. De måste upplevas som legitima. Det kan de bara göra om de också är villiga att dela med sig av makt och själva bemäktigar medborgarna genom att skapa förutsättningar (stödjande strukturer) som underlättar ett ökat inflytande och delaktighet. Vi skall i forskarskriftens följande kapitel få flera anledningar att återkomma till såväl frågan om kunskapssyn som till frågan om maktbegreppets innebörd och aktuella former för maktutövning.

De läsare som är intresserade av en visuell sammanfattning av detta avsnitt hänvisas till Hans Abrahamssons inspelade föreläsning Videoklipp: **Del 2 av den kompletterande föreläsningen – Synväндor**
<https://youtu.be/1DN6mjxYHvQ>

Frågan om makt och manöverutrymme

Ett antal synvänder blir nödvändiga när det gäller sättet se på utveckling och de grunder på vilka samhällsbygget och människors välbefinnande vilar. Samhällsforskningen visar att det från och till uppstår tillfällen till att göra sådana synvänder – gläntor i det politiska landskapet – som öppnar upp utrymmet för förändring, inte minst till följd av den politiska demokratins behov av olika kompromisser. För att sådana tillfällen ska kunna gripas krävs aktiva medborgare och ett starkt civilsamhälle.

Gyllene tillfälle till lokal förändring

Den tyske sociologen Ulrich Becks forskning kring moderniseringens samhällseliga effekter och framväxten för vad han kallade ett "risksamhälle" väckte stor uppmärksamhet redan under 1990-talet (Beck, 1998, 2009). I boken *Den Kosmopolitiska blicken* (2005) fäster Beck också uppmärksamheten på att omfattningen av olika typer av risker som följt i industrialiseringens spår och som gör att hot mot mänsklighetens överlevnad utvecklats dithän att en rad sammanfallande intressen av att komma tillrätta med problemen nu fört frågan allt högre upp på dagordningen för världssamfundets olika politiska toppmöten och konferenser.

Pågående klimatförändringar och den sociala polariseringen, (växande inkomstklyftor) utgör två aktuella och brinnande exempel på liknande motsägelsefulla omständigheter som de flesta makthavare inser behovet av att ta itu med. Klimatförändringarna pekar på vikten av att komma tillrätta med livsstilsfrågor och den sociala polariseringen reser frågan om hur segregationen och främlingsfientligheten skall bemötas för att kunna tillgodose de framtida

behov som marknaden näringsidkare har av mångfald och ökad arbetskraftsinvandring.

Dessa två exempel reser sammantaget frågan om en hållbar samhällsutveckling, såväl miljömässigt som socialt. Den betydelse som platsen spelar för de globala produktionsnätverken gör det inte möjligt att tillåta den urbana krisen, som präglar de flesta länder, att fördjupas ytterligare och medföra risk för att platsen utvecklas till ett slagfält för olika typer av samverkande konflikter (Harvey, 2012, Florida, 2017).

Ett tredje exempel på en sådan motsägelsefull omständighet, utgörs av det allt tydligare sambandet mellan ekonomisk tillväxt och välfärd. Fortsatt ensidig prioritering av kortsiktig ekonomisk lönsamhet urholkar grunden för den välfärd som den ekonomiska tillväxten har som syfte att finansiera och självt kommit att bli alltmer beroende av. Anledningen till detta är produktionssystemens utveckling och ökande behov av välutbildad arbetskraft med allt större behov av kognitiv förmåga. Folkhälsan spelar här en allt viktigare roll och kräver olika sociala insatser för att kunna förbättras (Kristenson, 2015, 2017).

*

Frågan om folkhälsan och människans behov av att känna sig delaktig i samhällsutvecklingen utgör således ytterligare ett problemkomplex och exempel på *motsägelsefulla omständigheter*, som måste hanteras för att det marknads-ekonomiska systemet och det öppna samhället skall kunna överleva. De utgör således exempel på vad som kan komma att utvecklas till strukturella (gylle) tillfällen till förändring som skulle kunna utnyttjas för att förstärka den sociala hållbarheten. Detta under förutsättning att de sammanfallande och upplysta egenintressena mellan olika maktavare är tillräckligt starka och att ett tillräckligt starkt opinionstryck bland berörda befolkningsgrupper kan mobiliseras för att få en nödvändig vertikal interaktion till stånd (Abrahamsson, 2003a, Florida, 2010).

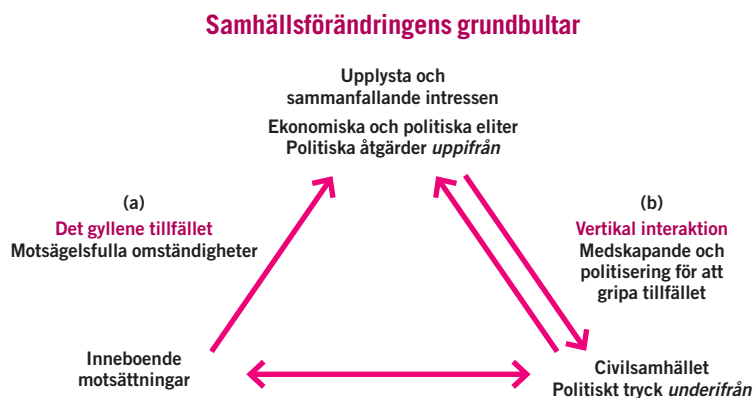
Som diskuterades i tidigare avsnitt finns det nämligen samtidigt många exempel som tyder på att de tillfällen för strukturell förändring som skapats inte per automatik medför att sådana tillfällen kan gripas. Erfarenheterna visar att samhällsförändring inte på samma sätt som tidigare kan tvingas fram uppifrån av välmenande beslutsfattare, som likt historiens upplysta despoter menar att avvikande uppfattningar bygger på att undersåtarna inte inser sitt eget bästa. Hållbara förändringar är någonting som måste tillåtas växa fram underifrån i interaktion med medborgarna. Politiska och ekonomiska maktavare kan sällan på egen hand uppbåda den förändringskraft som krävs för att utgöra historiens subjekt.

Förändringskrafterna visar sig ofta som störst när ledarskapets upplysta

egenintresse av förändring sammanfaller mellan olika maktgrupper och när de dessutom finner beröringspunkter och kan kroka fast i de krafter med intresse av samhällsförändring som växer fram underifrån ur invånarnas och det civila samhällets politiska engagemang och förmåga till opinionsbildning (Abrahamsson, 2003b).

*

Betydelsen av att tillvarata de krafter som växer fram underifrån och låta dem komma till uttryck utgör ytterligare exempel på att värdet av den medskapande dialogen inte kan överskattas. Nedanstående figur illustrerar hur inneboende motsättningar som utvecklats till motsägelsefulla omständigheter och till följd av maktthavernas upplysta och sammanfallande egenintressen. Genom att komma tillrätta med dessa ohållbara förhållanden kan utrymme skapas för ett strukturellt (gyllene) tillfälle till förändring – punkten (a). Figuren visar också på vikten av en vertikal interaktion mellan de olika maktthaverna, som har sammanfallande intressen av förändring, och de delar av det civila samhället som genom politiskt tryck underifrån ger uttryck för sina intressen av en motsvarande förändring – punkten (b). Det är det sätt på vilket denna vertikala interaktion i praktiken tar sig form som avgör om liknande gyllene (strukturella) tillfällen kan gripas och användas för att få önskvärd förändring till stånd.

Trots att flera studier visar att invånarnas intresse för delaktighet och inflytande har ökat till följd av ökad tillgång till information och kunskap (Preera, 2014, 2016), föreligger det idag stora svårigheter när det gäller möjligheterna att gripa de tillfällen som då och då uppstår till strukturell förändring. Detta

beror till stor del på det politiska landskapets förändring och då inte minst på det civila samhällets mångfald av olika förhållningssätt, samt krav på samhällsförändring som ofta medför att det blir svårt att komma överens om gemensamma krav på vad som bör göras.

I det avslutande kapitlet skall jag ta upp en diskussion kring folkbildningens roll för samhällsförändring. Aktuell forskning och erfarenheterna från Donald Trumps valkampanj och Englands beslut om utträde ur EU (Brexit) kommer då till god användning. De ger exempel på hur starka särintressen försöker identifiera och mobilisera olika medborgargrupper för att aktivt påverka inriktningen på såväl utvecklingstänkandet som olika politiska beslut.

Civilsamhällets roll för samhällsförändring

Studier om civilsamhället och dess olika organisationer och sociala rörelser har starka beröringspunkter med forskning kring sociala rörelser. En viktig fråga för rörelseforskningen har varit de sociala rörelsernas politiska betydelse och förändringskraft (della Porta, 2006). En annan fråga har utgjorts av globaliseringens inflytande, framväxten av nya sociala rörelser (Melucci, 1988, 1992) och av ett globalt civilt samhälle (Kennedy, 2010, Castells, 1983, Sassen, 2007, Kaldor, 2003, Keane, 2003). Under senare tid har globaliseringens och individualiseringens påverkan på det politiska landskapet analyserats (Sörbom, 2002, Ahrne, 2002). För forskningen kring det civila samhällets och sociala rörelsernas roll för social sammanhållning har den amerikanske forskaren Robert Putnams studier i Italien haft en avgörande betydelse (Putnam, 1996). Utifrån begreppet socialt kapital försökte han fånga de mellanmänniskliga relationer som får samhället att hålla samman. Han gjorde härvidlag en viktig distinktion mellan sammanbindande (bounding) och överbryggande (bridging) socialt kapital. Putnam har också blivit känd för sin tanke att en ökad individualisering medför ett minskat socialt kapital, vilket kan skapa en demokratisk kris (Putnam, 2001).

I en svensk kontext uppmärksammades det civila samhällets roll för samhällsförändring genom de forskarvolymerna som producerades inom ramarna för Demokratiutredningen (Amnå, 1999). Flera forskare pekade då på att den ökade individualisering som präglade samhällsutvecklingen under senare decennier framför allt skall uppfattas som olika former av livspolitik som ändrat förhållandet mellan individ och kollektiv, och inte nödvändigtvis behöver innebära ett minskat politiskt engage-

mang och intresse för kollektiva frågor. Tvärtom kan ökad individualisering innebära ett ökat kollektivt engagemang (Sörbom, 2002; Thörn, 2012). Flera av forskarna förde in globaliseringsens dimensioner och utvecklade därefter på egen hand nya frågeställningar och forskningsuppgifter (Thörn, 2012, Amnå, 2005). Filip Wijkström på Handelshögskolan i Stockholm har i en rad skrifter uppmärksammat den ideella sektorn och det civila samhällets roll i det svenska samhällskontraktet (Lundström & Wijkström, 2002, Wijkström, 2012, Wijkström et al., 2017). Även den Framtidskommission, som (på uppdrag av den tidigare alliansregeringen) arbetat med att identifiera de samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt, uppmärksammar det civila samhällets förändring och betydelse (Harding, 2012). Den demografiska utvecklingen, med sin snabba urbaniseringstakt, har under senare decennier medfört en allt starkare koppling mellan rörelseforskning och urbanforskning (Lilja & Åberg, 2012). Städer har alltsedan Manuel Castells klassiska verk ”The city and the grassroots” (Castells, 1983) uppfattats som viktiga arenor för det civila samhällets rörelser och organisationer (Sassen, 2007).

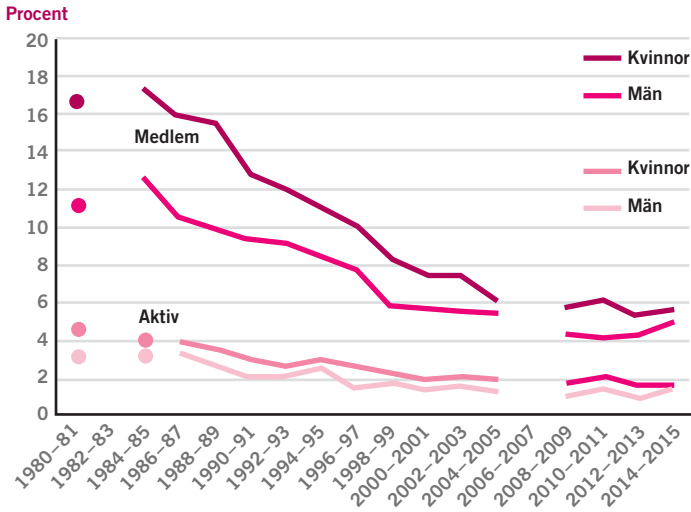
Medborgarnas vilja och förmåga till medskapande

Medskapande medborgardialog bygger på såväl maktthavarnas som medborgarnas vilja och förmåga till samverkan och delaktighet. Medan det råder relativ samsyn när det gäller de ökande intressen och behov av dialog hos beslutsfattarna, råder det olika uppfattningar om hur situationen ser ut när det kommer till medborgarnas intresse för politisk delaktighet. Flera studier visar på hur såväl valdeltagande som partitillhörighet minskar, speciellt bland unga och utrikesfödda (Köln, 2015).

Det finns naturligtvis olika förklaringar till detta. En tänkbar förklaring, som får belägg i statsvetenskaplig forskning, är den så kallade bekvämlighetsfaktorn; ungdomarna har det helt enkelt för materiellt bra för att engagera sig aktivt. En annan anledning, som inte minst med tanke på ungdomsarbetslöshet och bostadsbrist verkar troligare och som mer ligger i linje med den ökande individualisering som präglar samhällsutvecklingen, torde vara att de tror mer på sin egen individuella förmåga att på egen hand eller med andra likasinnade medborgare komma tillrätta med dessa problem än vad de tror på de politiska partiernas förmåga att göra skillnad.

Förklaringen står således att finna mer i det politiska landskapets föränd-

Andel av befolkningen 16–84 år som är partimedlemmar respektive deltar aktivt i ett politiskt partis verksamhet, efter kön. År 1980–81 till 2014. Procent.

ring, än i minskat politiskt engagemang (Abrahamsson, 2006). Vad vi redan vet är att många unga och utrikesfödda medborgare använder sig av andra kanaler för att kanalisera sitt politiska engagemang än via traditionella politiska partier och föreningslivet (Abrahamsson, 2003b, Mayo, 2005, Tarrow, 2005, Wennerhag, 2008, Thörn, 2012).

*

I det individualiserade tillstånd som råder är det allt färre medborgare som vill låta sig representeras av någon annan. Till följd av samhällsproblemens komplexa karaktär blir det allt svårare att hitta politiska lösningsförslag som är allmängiltiga och som människor kan känna sig bekväma med. Många söker istället småskaliga eller rentav egna lösningar på de samhällsproblem som de står inför. Samtidigt visar studier utförda av Sveriges Kommuner och Landsting på att människor vill vara delaktiga i samhällsutvecklingen, men då helst när besluten handlar om konkreta samhällsfunktioner som påverkar människors vardagsliv, exempelvis skola vård och omsorg.

Till följd av den tilltagande individualisering som präglar samhällsutvecklingen brottas samhällsforskningen alltmer med frågan om hur den enskilda samhällsmedborgarens politiska energi skall kunna kanaliseras in i en kollektiv politisk gruppstillhörighet som ger det enskilda engagemanget handlingskraft (Lacau, 2005).

Delar av forskningen menar på att digitalisering och den ökade användningen

av sociala medier med algoritmernas hjälp kan identifiera olika medborgargrupper, som inte är engagerade politiskt och som det partipolitiska systemet vanligen har svårt att nå. Om tillräckligt tilltalande politiska budskap kan formuleras och speciellt riktas till dessa grupper (genom så kallad policy micro targeting) finns det möjligheter att genom informationsteknologins utveckling tvärtom mobilisera också dessa grupper till politiskt engagemang. Flera forskare oroar sig istället för att de nya former för politiskt engagemang, som uppstår genom digitalisering och ökad användning av sociala medier, kan komma att medföra att intresset för och kraften i det politiska (La Politique) avtar och att kollektivt politiskt arbete för förbättrad samhällsnytta omvandlas till en strävan efter individuell behovstillfredsställelse (Crouch, 2011, Mouffe, 2009, Bauman, 2012).

Microtargeting, och svårigheten med att formulera budskap med tillräcklig bredd och slagkraft i praktiken gör det svårt att identifiera kollektiva anspråk som människor kan ställa sig bakom (Laclau, 2005). I den mån man lyckas pekar erfarenheterna från president Donald Trumps valkampanj och användande av det brittiska konsultbolaget Cambridge Analytica på risken för att frestelsen att bygga upp det politiska arbetet med hjälp av microtargeting stimulerar fram såväl otillbörlig användning av människors internet användning som icke faktagrundande politiska budskap.

*

I vårt globaliserade tillstånd, där människors kontaktytor ökar oberoende av avstånd, känner många människor ett stort behov av att rota sig och känna sig hemma någonstans. Bostadsområdets betydelse som politisk arena har därmed ökat i betydelse, liksom lokalt förankrade sociala rörelser som exempelvis Megafonen och Alby är inte till salu i Stockholm, Pantrarna, Staden vi vill ha och Neutrala föreningen i Göteborg samt Gatans Röst och Ansikte i Malmö, etcetera.

Problemet som de framväxande sociala rörelserna och de mer flyktiga nätverken, står inför handlar emellertid om svårigheter med att kanalisera in de politiska energier som skapas in i det partipolitiska representativa systemet. Traditionella politiska partier, och de folkrörelser som står det representativa systemet nära, brukar klaga på att de har svårt för att avgöra vilka de olika sociala rörelserna representerar och hur legitimt förankrade deras olika ståndpunkter är hos gemene man (Abrahamsson, 2006).

Bristande tilltro till rörelsernas representativitet, gör att de många gånger inte blir lyssnade på och tagna på allvar. Därtill kommer de effekter av det civila samhällets tudelning som diskuterats i tidigare avsnitt. Stora delar av det etablerade föreningslivet värnar om att tillhandahålla välfärdstjänster och ser

inga större problem med att ingå i olika överenskommelser om idéburet offentligt partnerskap. Andra delar av det civila samhället som ser sig som mer radikala samhällsförändrare är oroade för risken för kooptering och väljer avskärmning och motstånd som politisk strategi.

Ofta tvingas de in i denna roll. De kommunala förvaltningarna har en klar tendens till att söka upp de föreningar som de känner till sedan tidigare, och som bedöms kunna vara till nytta för förvaltningen när det gäller utförandet av olika välfärdstjänster. De sociala rörelser och mer flyktiga nätverk som många gånger saknar tydliga medlemsregister, stadgar och mötesprotokoll lever inte upp till de juridiska krav som fordras för ansvarsutkrävning. De saknar därmed formella möjligheter till att ingå liknande överenskommelser.

*

Som tidigare redogjorts för upplever flera av det civila samhällets mindre etablerade föreningar och organisationer att förvaltningen hyser en stor misstänksamhet gentemot deras verksamhet, och får därtill intrycket av att de upplevs av den kommunala förvaltningen som okunniga, oförmögna och oansvariga (Widehammar 2015).

Genom att välja att arbeta tillsammans med delar av det civila samhället som de är bekanta med sedan tidigare och som de tror kan bli till nytta, riskerar den offentliga sektorn emellertid att ytterligare förvärpa det civila samhällets tudelning och att reducera deras förmåga att bidra till en socialt hållbar utveckling.

Kraven på mångfald och utrymme för olika förhållningssätt förstärker därutöver de svårigheter som många sociala rörelser också har för att samverka med varandra.

*

Den italienske professorn i sociologi vid universitetet i Milano, Alberto Meucci, beskrev tidigt hur de sociala rörelsernas kollektiva aktioner många gånger var ett kollektivt uttryck för förhållandevis unga människors individuella livsprojekt under en viss fas i livet (1988, 1996).

Många av de sociala rörelsernas drivande krafter utgörs också av människor, som av olika anledningar inte anser sig ha tillåtits finna sin plats i olika välfärdsmodeller. De har på olika grunder länge känt sig diskriminerade och utestängda från samverkan och över tid utvecklat en kultur och ett förhållningssätt för att söka sina egna politiska vägar. Som diskuterades i forskarskriften andra del bygger deras identitet i många fall på utestängning och marginalisering (Abrahamsson 2006).

Samarbetet mellan olika rörelser försvåras också av att de tvingas konkurrera med varandra, om allt från politisk uppmärksamhet och opinionsstöd till

finansiering och projektbidrag. Flera av de sociala rörelserna förhåller sig därför avvaktande till såväl vertikal som till horisontell interaktion. Många är utifrån sina tidigare negativa erfarenheter skeptiska till dialog och samverkan, speciellt i förhållande till makten. De upplever sig inte lyssnade på. De tror inte heller på gradvisa samhällsförändringar inifrån systemet utan söker mer effektiva former för motstånd. Samtidigt visar sig de politiska energier som de lyckats mobilisera genom liknande motstånd många gånger såväl otillräckliga som svåra att kanalisera för att få till stånd det opinionstryck som krävs för att möjliggöra eftersträlvade förändringar.

Medskapande och synen på maktutövning

Ytterligare en faktor, som påverkar såväl medborgarnas vilja som förmåga till medskapande och politisk delaktighet, har att göra med de förändrade formerna för maktutövning som följer i samhällsomdaningens spår. Det förhållande - att den globala ekonomiska och politiska makten många gånger upplevs vara utom räckhåll och svår att bekämpa - har medfört att många länders parlamentariska partipolitiska system glidit in i någon form av postpolitiskt tillstånd där alltför många partier rör sig in mot mitten och försöker hitta ett brett samförstånd för den politik som de trots allt tycker att det finns utrymme för att genomföra (Mouffe, 2009).

De läsare som är intresserad av att lyssna på en muntlig framställning som diskuterar kring frågan om makt och manöverutrymme rekommenderas att följa nedanstående länk Videoklipp – Föreläsning: *Frågan om makt och manöverutrymme*
https://youtu.be/qhp_FQrozFA

Dialog och medskapande

Vår tids stora samhällsomdaning ökar vikten av folkligt deltagande och ett aktivt medborgarskap. Innebörden av komplexa samhällsfrågor kan bara formuleras av de som är berörda. Det gäller också de förändrade förhållningssätt som krävs för att genomföra Agenda 2030 utifrån de lokala förutsättningar som råder. Medborgardialogen spelar här en avgörande roll för att påverka inriktningen av det framtida utvecklingstänkandet och kan bli till ett viktigt verktyg för förändring. Kraven på ökad delaktighet och behoven av att demokratisera demokratin ställer dialogens utformning och genomförande på sin spets. Erfarenheter från tidigare kontakter med beslutsfattare och makthavare har många gånger reducerat allmänhetens tilltro till medborgardialogens förändringskraft

Den ökade komplexiteten och den heterogenitet som präglar samhällsutvecklingen gör det än viktigare att få med olika medborgargrupperns erfarenheter och förhållningssätt vid utformning av olika åtgärdsförslag. Deras iakttagelser och tolkning av pågående samhällsförändring är viktiga för själva problemformuleringen, samt för att förstå varför saker och ting behöver göras (Back, 2007). Eftersom komplexa samhällsproblem per definition är i ständig förändring, krävs också stor flexibilitet vid genomförandet av beslutade insatser. När beslutade åtgärder är klara att genomföras kan ofta problemens orsaker, karaktär och uttryck ha förändrats jämfört med när den första problemidentifieringen gjordes.

Detta förhållande ökar kraven på att berörda medborgare också deltar i själva görandet, vid genomförandet av åtgärdsprogrammen och att de tar ett delat ansvar för resultatet. Det är också ofta under själva görandet som olika hinder för åtgärdernas genomförande synliggörs och kan hanteras. Anledningen till att det gemensamma görandet är så viktigt handlar också om den kunskap om varandra, och det förtroende för varandra, som kan skapas när människor som tidigare inte känner varandra närmare börjar göra någonting

tillsammans och därtill skall ta gemensamt ansvar för resultatet. Ett sådant förtroendeskapande arbete har ofta visat sig vara av en avgörande betydelse för dialogprocessens hållbarhet och resultat (Abrahamsson, 2015a).

Medskapande medborgardialog

Samhällsbygge *med* människor
och inte *för* människor

*Att kunna påverka vad som skall göras,
varför det skall göras och på vilket sätt det skall göras*

Komplexa samhällsfrågor skiljer sig från komplicerade problem genom att de är **lokalt specifika** och ofta i **ständig förändring**.

Det ökar vikten av att berörda parter är **delaktiga** vid

Problemformulering, identifiering och genomförande av åtgärdsprogram!

Det är när medborgardialogen syftar till att bli så inkluderande som möjligt – när den strävar efter jämlika maktförhållanden och att tillsammans med medborgarna definiera problemet, identifiera och tillsammans ansvara för genomförandet av beslutade åtgärder – som vi kan prata i termer av medskapande dialog. Det är alltså handlingen – själva görandet – som utgör den medskapande dialogens väsentligaste skillnader i förhållande till andra former av dialog.

Medskapande dialog vid värdegrundskonflikter

Den pågående samhällsomdaningen, med sin ökade heterogenitet och sina förstärkta värdekonflikter, ställer allt större krav på en inkluderande och medskapande form av medborgardialog för att socialt hållbara åtgärder skall kunna identifieras och genomföras (Dallmayr, 2002, Michael & Petito, 2009).

Under senare årtionden har den fördjupade individualiseringen av politiken många gånger visat sig ha svårt för att skapa ett intresse hos medborgarna för dialog. Det gäller speciellt hos de medborgargrupper som känner sig utestängda från samhällsutveckling och som därför tappat intresse av att delta och göra sin röst hörd (Gressgård, 2010).

Det minskande intresset beror inte minst på de värdegrundskonflikter som genom globaliseringens förändrade kommunikations- och informationssystem vuxit fram mellan å ena sidan de generationer som vuxit upp under den

svenska modellen – med sin starka tilltro till modernisering och framsteg, tillsammans med den kollektiva tilltron till partiprogrammen och dess sociala ingenjörskonst – och å andra sidan de senare generationer, där den stora berättelsen och partiprogrammet ersatts med mångfald, små berättelser och där politik alltmer blivit till en fråga om livsstil, där människor helst vill representera sig själva och inte representeras av någon annan (Abrahamsson, 2006).

*

Komplexiteten vid etnisk diskriminering och upplevd rasifiering förstärks ofta av den diskriminerades behov av självrespekt. Fredsforskningen har uppmärksammat hur den egna identiteten i brist på samhällelig tillhörighet då istället tenderar att förankras i utanförskap och exkludering (exkluderingens identitet). De personer som upplever sig utestängda från samhället, på grund av brist på upplevd tillhörighet, vill över tid inte känna tillhörighet med detta samhälle utan föredrar att själva ställa sig utanför och söka sig till andra gemenskapsgrupper där de känner sig behövda och uppskattade (Abrahamsson, 2006).

Några som utsätts för rasifiering och regelbunden diskriminering försöker förstå sina upplevelser och sin utsatthet med hjälp av postkolonial teoribildning. De ser sig som en del av den överskottsbefolkning som Charles Dickens romanfigur herr Scrooge ansåg borde lämnas åt sitt öde och dö (Dickens 1843). De lyckades emellertid önskat ta sig in i Europa, men bara för att där få uppleva hur de förvisades till och förvarades i speciella bostadsområden som antagit formen av öppna men hårt bevakade fängelser (Duffield, 2007, Landehag & Tasin, 2015). Den sociala hållbarhetens krav på interaktion och medskapande med så många olika medborgargrupper som möjligt gör det emellertid angeläget att erbjuda dessa delar av det civila samhället möjligheter till alternativa förhållningssätt.

Här kan det bli aktuellt att använda sig av en mer normkritiskt präglad form för dialog som speciellt fokuserar på att synliggöra de faktorer som ligger bakom sådan misstro och bristande tilltro till det politiska systemets legitimitet (Gressgård, 2010).

*

Till skillnad från vad som inom konfliktforskningen uppfattas som mer förhandlingsbara intressekonflikter (materiella ting, anställningsvillkor, personliga relationer) handlar det här många gånger om situationer då en av parterna upplever sig utsatt för någon form av diskriminering och förtryck som hotar mer djupt liggande behov och värdegrunder som inte är lika förhandlingsbara (trosuppfattning, identitet, grupp tillhörighet, språk) (Burton, 1990a). Inte minst handlar det om respekt, värdighet och likvärdigt bemötande. Man ser helt enkelt världen med olika ögon och de värdegrundskonflikter som uppstår kräver, för att kunna hanteras, ett mer normkritiskt förhållningssätt som

inte bara sätter fokus på individerna utan också på maktordningar och begränsande strukturer (Hörnquist, 1996, Guevara, 2015b).

Liknande behov och värdegrunder kan förändras, men det tar ofta lång tid och kräver att den som känner sig utsatt blir en integrerad del av samhället på ett sätt som medger inte bara frånvaro av diskriminering utan också möjligheter till behovstillfredsställelse och utveckling. Under tiden gäller det att med Chantal Mouffes språkbruk försöka omvandla antagonistiska motsättningar till att bli icke-antagonistiska meningsskiljaktigheter (agonism). Detta skulle göra det möjligt för bägge parter att tillsvidare leva med motsättningarna och att fortsätta bekämpa varandra politiskt, utan att se varandra som fiender som man inte borde ha några som helst beröringspunkter med (Mouffe, 2009, 2013).

Erfarenheter pekar på att det vid denna typ av mer djupt liggande värdekonflikter krävs speciella ansträngningar för att liknande dialogförsök ska bli meningsfulla och inte, tvärtmot sina avsikter, förstärka upplevd diskriminering och rådande maktstrukturer (Abrahamsson, 2003b).

*

I situationer där det råder starka värdegrundskonflikter och misstro mellan parterna, till följd av att någon sedan tidigare upplever sig diskriminerad, utestängd och inte lyssnad på, blir det därför särskilt viktigt för process- och samtalsledaren att ge speciellt utrymme åt den medskapande medborgardialogens första faser. Ofta finns det, innan själva samtalen påbörjas, ett behov av att utjämna befintliga informationsövertag när det gäller själva sakfrågan och därmed också parternas förutsättningar att delta i dialogen på ett meningsfullt sätt.

Innan något medskapande mellan parter med ojämlika maktförhållanden överhuvudtaget kan bli möjligt måste i sådana situationer en inledande del av samtalet användas till att synliggöra maktordningar och meningsskiljaktigheter, istället för att försöka sopa de grundläggande värdekonflikterna under mattan. Syftet med att inledningsvis ge den medskapande medborgardialogen tillräckligt med tid och utrymme för ett sådant mer konfrontativt inslag är att bemäktiga den svagare parten. Detta kan delvis ske genom att öka medvetenheten om att de känslor, uppfattningar och förhållningssätt som denne bär på, utifrån den situation som han eller hon befinner sig i, är tillräckligt legitima för att som person kunna bli bemött med respekt.

Syftet med ett sådant angreppssätt är att göra det möjligt för samtalsparterna att för en stund kunna ”gå i varandras mockasiner” och byta perspektiv (Freire, 1972, 1998). Härmed kan de gradvis öka förståelsen för varandras bevelsegrunder, och på så sätt sakta skapa det mått av ömsesidig tillit till motpartens beskrivning av sina behov och avsikter som en samverkan på förhållandevis lika villkor kräver.

Först efter att sådana meningsskiljaktigheter och värdegrundskonflikter

synliggjorts, och ett sådant ömsesidigt förtroende börjat växa fram, kan man gå vidare med att försöka definiera de eventuellt sammanfallande och gemensamma intressen som kan finnas mellan parterna på längre sikt. Under förutsättning att parterna bedömer sådana intressen som tillräckligt starka kan de då ligga till grund för att, trots föreliggande värdegrundskonflikter, utforma och medverka till att olika åtgärdsprogram genomförs.

Denna typ av medskapande dialog ställer naturligtvis ökade krav på samtalsledaren. Det är viktigt att denne tränas i lyhörddhet och i att hitta en ton och ett förhållningssätt som kan lyfta fram de perspektiv och farhågor som präglar såväl de mer resurssvaga deltagarna som de av parterna som upplevs som mäktigare (Young, 2000, Abrahamsson, 2015a). Det gäller också, och kanske framför allt, att samtalsledaren tränas i att hantera såväl sina egna som andras rädslor för att skapa dålig stämning i rummet genom att lägga värdegrundskonflikterna på bordet för beskådande, istället för att försöka sopa dem under mattan.

*

I en svensk kontext, där det finns en inbyggd tradition av att sträva efter konsensus och av att undvika ”onödiga konflikter” – för att göra det möjligt att komma överens och ”gå vidare” – kan ett sådant konfrontativt inslag kännas främmande, skapa olust och rentav väcka anstöt. Det kan därför vara aktuellt att i sådana fall först passa på att inledningsvis använda den tredje fasen till att inte bara ”reflektera och problematisera” kring de olika perspektiven i sig utan att också ge den tredje fasen tillräckligt med tid och utrymme för att först kunna skapa en känsla av gemenskap och trygghet i gruppen. Ett sådant förtroendeskapande arbete kan underlättas av att samtalsledaren försöker identifiera och betona alla aspekter där deltagarna är överens, där de känner igen sig själva i de andra, att de själva blir sedda och att deras egna åsikter möts av respekt.

För delar av konfliktforskningen upplevs de konfrontativa inslag som tar vid under den tredje fasen annars som helt centrala för att dialogens potential skall kunna tillvaratas. Innan det går att tänka på att identifiera gemensamma intressen, samt hållbara lösningar på mer djupt liggande värdegrundskonflikter och komplexa samhällsfrågor, måste komplexiteter och meningsskiljaktigheter synliggöras. Dessa delar av konfliktforskningen strävar alltså efter att identifiera områden där det råder ”outtalade” meningsskiljaktigheter och så kallade nej-röster, istället för att försöka undvika frågor där det kan ”hetta till” (Lewis, 2008). I delar av södra Afrika pratar man i dessa sammanhang om behovet av att slå ihjäl krokodilen medan den är liten. Man strävar efter att sätta sig ”i elden” istället för att sitta ”runt elden” (Mindell, 1999). I en mer buddhistisk tradition kan vi tala om motsvarande konfrontation i känsliga frågor, med syfte att synliggöra olika perspektiv, som en ”gentle” övning i ”mindfulness” (Thich Nhat Hanh, 2011, 2013).

Ytterst är syftet med ett sådant bemäktigande och konfrontativt inslag att ge den svagare och mer maktlösa parten möjlighet att gå in i dialog med makten, utan att riskera att förlora sin själ. Motivet för mer samhällskritiska aktörer att gå in i en sådan dialog kan vara att synliggöra de meningsskiljaktigheter som finns, visa på förekomsten av alternativa förhållningssätt och att använda förekomsten av sådana alternativa förhållningssätt till att återigen föra in det politiska och därmed bidra till att bryta med det postpolitiska tillståndet.

Det är också genom själva görandet som de hinder som finns kan synliggöras, vilket kan ge upphov till en produktion av gemensam kunskap om hur dessa hinder skall kunna övervinnas. Samtidigt ger ett sådant bemäktigande och konfrontativt inledande inslag också möjligheter för de makthavare som upplevs som mer mäktiga, och som upplevs ha lagt beslag på problemformuleringsinitiativet och tolkningsföreträdet, att visa på att de menar allvar med dialogen och att de är beredda att lyssna, ta till sig andras perspektiv och ompröva sina tidigare ställningstaganden. Ett sådant förhållningssätt är helt centralt för det förtroende och den tillit som en medskapande dialog är beroende av (Back 2007).

*

Den medskapande medborgardialogen ger, genom sin konfrontativa fas, ett medvetet utrymme för ett norm- och värdegrundskritiskt förhållningssätt. Syftet med en mer inkluderande form för dialog är ju just att öppna upp innanförskapets murar och att skapa det förhållnings- och arbetssätt som krävs för att komma till rätta med delar av segregationens orsaker. Det är här viktigt att återigen poängtera att den medskapande medborgardialogen inte handlar om något försök till assimilering, det vill säga att utöka det redan befintliga innanförskapet till att på de resursstarkas villkor integrera grupper som befinner sig utestängda. Det handlar mer om en interkulturell samverkan – att göra saker tillsammans och att gradvis skapa en ny typ av en mer inkluderande samhällsgemenskap (Gressgård 2010, Dallmayer 2002, Michael & Petito 2009). Det är under det gemensamma handlandet som meningsskiljaktigheter, olika värdegrunder och maktstrukturer kan konfronteras, synliggöras och hantearas. Det är också tanken på görandet som i mycket förenar de båda begreppen medskapande och interkulturell samverkan och som skapar viktiga överlappningar dem emellan.

Maktdelning i praktiken

Den övergångsperiod i vilken vi befinner oss, från den nationalstatsstyrda epoken in i en mer nätverksbaserad organisationsform, ökar – tillsammans med de komplexa samhällsproblem som hör utvecklingen till – ger behoven

av en medborgardialog samtidigt som utvecklingen ställer dialogen inför svåra utmaningar (Young, 2000, Cruikshank, 1999).

En stor utmaning som diskuterats i tidigare avsnitt gäller vikten av att förändra synen på makt och på maktutövning så att en maktindelning mellan de parter som ingår i dialogen skall bli möjlig. Därtill kommer problemet, som jag också tidigare diskuterat, att makthavarna många gånger upplever att dialog och medskapande står i motsättning till den representativa demokratin. Det finns bland annat en utbredd, och inte helt obefogad, rädsla för att medborgardialog i praktiken bara skall innebära att det är de redan resursstarka som kommer till tals och att medskapandet, tvärtemot sina avsikter, ytterligare förstärker deras inflytande.

Det råder sedan länge emellertid en bred enighet om att medborgardialogen inte handlar om någon direktdemokrati, utan mer skall uppfattas som någon form av samtalsdemokrati och utgöra ett komplement och ett stöd till den representativa demokratin, inte minst för att öka människors tillit och det partipolitiska representativa systemets legitimitet.

Ett sådant förhållningssätt medför samtidigt en knepig balansgång när det gäller hur medborgardialogen skall undvika partipolitisk rivalitet och samtidigt bidra till att förstärka de politiska partiernas roll. Två utmaningar är speciellt viktiga att hantera för att den medskapande dialogen också i praktiken skall komma till tänkt användning och inte upplevas som mindre meningsfull och rentav bli kontraproduktiv.

Den första utmaningen består i att föra in resultatet från den medskapande dialogens nätverkssamarbete i det partipolitiska representativa systemet. Hur skall resultaten, och de olika perspektiv som kommer fram under medborgardialogprocessen, kanaliseras in i det representativa politiska systemets styrningsprocesser – och vilket inflytande skall medborgardialogens resultat få över det politiska beslutsfattandet? Hur ser ansvarsfördelningen ut mellan de politiskt förtroendevalda och den kommunala förvaltningens tjänstepersoner? (Montin & Granberg, 2013).

Den andra utmaningen består i att hantera den otålighet som många gånger präglar det civila samhället om att någonting skall hända snabbt - i förhållande till den kommunala förvaltningens och myndighetsutövningens mer långsamt malande byråkratiska och demokratiska kvarnar (Hall, 2015). För att medborgarna efter en tid inte skall tappa sitt engagemang och sina energier för frågan blir det viktigt att synliggöra, förklara och motivera avståndet mellan det civila samhällets krav på snabba beslut och förvaltningens behov av tid för regelstyrd handläggning (Abrahamsson 2006).

På spaning efter en folkbildning i vår tid

Folkbildningen kan i mångt och mycket anses stå inför samma uppgifter idag som vid sin tillblivelse för omkring 150 år sedan, om än utifrån de nya samhällsförhållanden som råder.

Under folkbildningens framväxt handlade det inte minst om att stärka folkrelsernas kollektiva förmåga att formulera och driva gemensamma politiska anspråk. Det gällde att hitta politiska former för att gemensamt kunna hantera de sociala påfrestningar som följde med den tidens Stora Omdaning, präglad av jordbrukssamhällets övergång till industrisamhället (Polanyi [1944], 2001).

Folkbildningen kom därför att spela en stor roll vid demokratis genombrott för att denna skulle stödja människors kamp för drägliga materiella levnadsförhållanden. Nödåren under 1860-talet skulle inte få upprepas (Västerbro, 2018). En sträng fattigvårdsförordning skulle ersättas med ett generellt välfärdssystem. Därtill kom behovet av att disciplinera arbetarklassen till skötsamhet och laglydighet. Folkhemmets krav på solidaritet fick stort genomslag.

Under välfärdssamhällets framväxt och konsolidering blev frågan om den individuella kampen för att bättre kunna tillvarata individuella livschanser alltmer framträdande (Rydbeck, 2018). Senare kompletterades dessa svenska perspektiv med frågan om internationell solidaritet och samverkan.

Idag, under den Stora Omdaning som präglar vår tid, handlar det än mer om känslan av samhällelig tillhörighet och förståelse för globala skeenden och dess lokala samband och uttryck. Inte minst handlar det om att säkerställa en mer inkluderande utveckling som kan stå upp mot främlingsfientlighet och framväxande högerpopulism.

Behoven av utopier och framtidsvisioner som kan skapa trygghet i det lokala och underlätta människors möten med det okända blir framträdande i dagens värld, som är i snabb förändring och som kännetecknas av en alltmer osäker

och flytande tillvaro. Vikten av en mer inkluderande samhällsutveckling förstärks till följd av att sammanflätningen av det lokala och det globala ökat behoven av interkulturell kunskap. Dessutom med stort inslag av den erfarenhetsbaserade kunskapen och praktisk klokhet utifrån sina olika kulturella sammanhang.

Betydelsen av mötesplatser för att värna den sociala hållbarheten och demokratin ökar återigen. Möten med människor med andra erfarenheter öppnar upp för omtolkning av den egna kunskapen.

Den postkoloniala teoribildningen talar här i termer av ett tredje rum och avser mellanrummet mellan det bekanta och det obekanta (Eriksson, et al.1999). Detta mellanrum ökar vår förmåga att se de sammanhang som vi själva ingår i på ett nytt sätt och att lyfta oss upp ur den nedsänkta verklighet i vilken vi själva befinner oss (Freire,1971). Mellanrummet ger utrymme för att tänka nytt, möjliggöra en hybridisering av olika erfarenheter som hjälper oss att hantera de komplexa samhällsfrågor som följer med vår tids stora samhällsomvandling genom att stärka förmågan att handla på ett annat sätt och att göra annorlunda.

*

En rad olika samhällsforskare pekar på hur folkbildningen i ett historiskt perspektiv kan anses ha varit ledande och gått före när det gäller att utveckla ny kunskap och nya förhållningssätt. Genom sitt konfrontativa sökande bröt den ny mark såväl till innehåll som till pedagogisk metodik. Det gällde inte minst frågorna om vem som får studera och hur man studerar. Plötsligt blev det möjligt för äldre som passerat skolåldern att på nytt sätta sig på skolbänken och förkovra sig (Larsson, 2018, Persson, 2018). Genom folkbildningen kunde ett system för livslångt lärande gradvis växa fram.

Folkbildningens roll i samhällsbygget står härvidlag inför möjligheter till en renässans. Förutsättningarna härtill handlar om förmågan att kunna stärka deltagarnas känsla av sammanhang och om att tillsammans skapa kunskap om vägar till en mer inkluderande utveckling. Frågan om medskapande och deltagarnas kollektiva förmåga att påverka kursinnehåll och upplägg kommer därmed att bli allt viktigare.

Detsamma gäller internt inom folkbildningens egna organisationer. Det handlar om en inkluderande medarbetarfilosofi och om vikten att lyssna i 360 grader, det vill säga ledarskapets förmåga att såväl lägga örat till marken och lyssna in samhällets politiska yttringar som att uppfatta och hantera ledarkollektivets erfarenheter och stämningssläge (medskapande ledarskap).

Behovet av medskapande för att kunna formulera och hantera komplexa samhällsfrågor ökar också med kraven på en mer inkluderande utveckling

som kan komma tillrätta med såväl socioekonomiska som sociokulturella ojämlikheter. Sammantaget förstärker detta än mer folkbildningens möjligheter till renässans. För att en sådan pånyttfödelse också skall präglas av sin historiska samhällsförändrande kraft, och i praktiken kunna möta de aktuella krav som den hållbara utvecklingen i vår tid ställer, blir det enligt min uppfattning särskilt viktigt att den folkbildande verksamheten kommer att genomföras av fyra åtaganden.

Det handlar för det första om att bidra till att tillfredsställa behoven av en positiv människosyn som bygger på medskapande och på en utvidgad demokrati, som medger ett inkluderande och aktivt medborgarskap. Det handlar för det andra om att låta verksamheten präglas av en transdisciplinär och holistisk kunskapssyn som värdesätter erfarenhetsbaserad kunskap och som medför medvetna medborgare och möjliggör kloka politiska beslut. Det handlar för det tredje om vikten av en återgång till det Humboldtska bildningsidealet som odlar människors förmåga att bli en framsynt medborgare och det handlar slutligen för det fjärde om ett förhållningssätt som ökar människors förmåga till global utblick och ansvarstagande.

Jag menar att de alla knyter väl an till den roll som präglade folkbildningens historiska framväxt. I nedanstående avsnitt skall jag mer i detalj redogöra för de nya åtaganden som folkbildningen till följd av samhällsutvecklingen kommit att ställas inför.

En positiv människosyn

Framväxten av högerpopulism och främlingsfientlighet och de krav på starka ledare som följer i dess spår gör det angeläget att värna om demokratin. Människans modernas historia liksom pågående samhällsutveckling utgör tydliga exempel på att den demokratiska kulturen inte delas av alla. Som Demokratiutredningen från år 2000 konstaterade kan vi inte utgå ifrån ”att demokratin återskapas och sprids av sig självt” (Demokratiutredningen, 2000). Demokrati handlar om en rörelseriktning. Den bygger, liksom frågan om den sociala hållbarheten, på ett ständigt pågående arbete utan att någonsin bli färdigt och säkerställt.

Demokrati grundar sig ytterst på en positiv människosyn, som bygger på människors lika värde och på att hennes värdighet inte får kränkas. Hon måste därför beredas möjligheter att påverka de politiska beslut som inverkar på hennes vardagsliv. Medskapande handlar inte bara om att lära om demokrati utan också om att leva demokrati – att göra tillsammans.

För att värna om demokratin behöver den tillåtas finna former för att utvidgas

till att bli mer inkluderande. Det handlar om att komplettera den representativa demokratin med någon form av perspektivdemokrati där människor i samband med genomförandet av olika samtal kan göra sin röst hörd utan krav på att vara representativ och företräda någon annan än sig själv. Med medborgare avses då också alla de människor som bor, vistas, arbetar i eller har andra långvariga relationer till platsen oavsett juridisk tillhörighet (Sveriges Kommuner och Landsting, 2015).

Medborgardialog handlar inte bara om att när någonting speciellt händer i samhället bli informerad om vad som sker, eller om att konsulteras och diskutera olika politiska förslag när det gäller de olika sätt på vilket problemen som uppstått kan hanteras (Abrahamsson, 2018).

Dessa samtalsformer är i och för sig nog så viktiga, inte minst när det gäller att stå emot ryktesspridning. Men medborgardialog utgör inte någon enstaka aktivitet utan skall uppfattas som en pågående process (en arbetskultur) där människor inbjuds till att aktivt och kontinuerligt delta i det lokala politiska beslutsfattandet. Medborgardialog handlar inte nödvändigtvis om att uppnå konsensus om sakernas tillstånd och hur de skall hanteras utan framför allt om att bidra med olika perspektiv på hur frågorna kan uppfattas och bör hanteras. Demokrati bygger på förmågan att hantera olikheter och konflikter på ett icke våldsamt sätt.

*

Demokratis livsluft utgörs av människors sociala tillit. Sådan tillit kan inte byggas uppifrån utan kräver ett aktivt samhälleligt deltagande och en gemenskap som växer fram i möten mellan olikheter och som kan odla ömsesidighet och solidaritet. Detta kräver en bredare och mer humanistisk människosyn än den förhärskande uppfattningen om den ekonomiskt rationella människan som bara strävar efter högsta möjliga ekonomiska utbyte för egen del (homo economicus).

Det kräver också en bredare arena för gemenskap, än vad den nya informationsteknologin och den ökade användningen av sociala medier kan erbjuda. Med hjälp av algoritmer riskerar folk att främst länkas samman med andra som har samma uppfattning om hur saker och ting förhåller sig och skall tolkas. Dessa likheter skapar så kallade filterbubblor, som tenderar att bli alltmer åtskilda från den reellt existerande verkligheten, och som kännetecknas av en stark vi-känsla och strävan efter att utesluta andra.

Folkbildningen får här en viktig uppgift att tillhandahålla en arena som kan skapa och påvisa alternativa värden och stärka människors intresse för olikheter. Inte minst kommer biblioteken att som tidigare kunna spela en central roll som mötesplats och forum för öppna föreläsningar med sina efterföljande

samtal kring aktuell litteratur. I det ökade informationsflödet gäller det inte minst att underlätta för människor att tillsammans med andra sovra i, systematisera och komplettera informationen för att kunna producera genomtänkt kunskap om hur verkligheten är beskaffad. Vikten av ett sådant förhållnings-sätt knyter också an till folkbildningens tidiga insikt om att det inte handlar om folkbildning för folket utan genom folket (Nordvall, 2018). Som nämndes inledningsvis kan ett hållbart samhälle inte byggas för människor utan måste ske med människor.

Behovet av en sådan arena har förstärkts under senaste decennier för att bryta det postpolitiska tillståndet och möjliggöra framväxten av gemensamma visioner när det gäller utformningen av det framtida välfärdssamhället. Inte minst har produktionsteknologins och arbetsplatsernas utveckling med sina ökade krav på flexibilitet och visstidsanställning reducerat människors anknytning till en fast arbetsplats och försvårat fackligt engagemang och organisering utifrån ett gemensamt arbetar kollektiv. En sådan visionsskapande och tillitsbyggande verksamhet är en förutsättning för det samhällsengagemang och den praktiska handling som krävs för att kunna utmana den dominerande synen på människan som främst en ekonomisk rationell varelse.

*

Kulturarbetet spelar här, genom sin betydelse för samhällsutvecklingen, en viktig roll (Nathanson, 2018). Detta gäller inte bara för kulturbegreppets bredare antropologiska och samhällsvetenskapliga etiska bemärkelse som åter-spelar människors levnadsförhållanden och de värderingar och den moral som vuxit fram. Det gäller också kulturbegreppets snävare humanistiska och estetiska bemärkelse, som handlar om kulturens uttryckssätt genom konstnärligt skapande, det som vi populärt förstår med kultur (litteratur, konst, musik, teater, film och dans, etcetera).

Folkbildningens bidrag till att gestalta och förmedla samhällens kultur i sin bredare bemärkelse, blir allt viktigare i vårt nomadiserade tillstånd för att människor med olika kulturell bakgrund skall få förståelse för hur befolkningen i olika samhällen valt att samarbeta, hur politiska och sociala system fungerar och på vilket sätt som gemensamma problem och olika sociala konflikter hanteras. Sådant kunskap utgör en förutsättning för att undvika människors naturliga frustration över att befinna sig i situationer man inte riktigt förstår. Sådant kunskap är också nödvändig för att människor skall kunna mötas på lika villkor, med öppet sinne och för att känna gemenskap och samhällelig tillhörighet.

Folkbildning i vår tid handlar sammanfattningsvis om att bemäktiga människor och öka deras förmåga att känna sammanhang och till ett aktivt och

skapande medborgarskap. Den knyter därmed an till den tidigare nämnda Paulo Freires medvetandegörande pedagogik (Freire, 1972, 1974, 1992, 1998). Under senare årtionden har den syn på kunskap och de undervisningsmetoder som han utvecklade, och så framgångsrikt använde sig av i Latinamerika under 1960- och 1970-talen, fått förnyad uppmärksamhet också i västvärlden.

*

Det handlar inte bara om ett tilltagande utbildningsbehov för ett ökat antal utrikesfödda medborgare, som saknar tillräcklig skolutbildning för att svara mot arbetsmarknadens krav. Det handlar också om att hans metoder visat sig användbara både för den ökade mängd svenskfödda ungdomar som saknat den studiemotivation som krävs för godkända skolbetyg och som därför hamnat i en alltmer utsatt situation (ofta som så kallade hemmasittare) och för de utrikesfödda invandrare som många gånger saknar samhälleligt sammanhang och känner sig frustrerade och maktlösa.

Freire såg på frågan om utbildning som ett medel för att stärka människors förmågor och ge dem ökad självkänsla. Utbildningens innehåll och metod för inlärnin g var viktig. Kunskap som inte känns relevant för deltagarna blir svår att ta till sig, reducerar självkänslan och också inlärningsförmågan. För Freire handlade det om att tillhandahålla möjligheter för människor att utifrån den verklighet i vilken de befann sig lära sig ett språk som gav mening åt det som de såg och själva upplevde i sin vardag. Ett sådant gemensamt språk skulle kunna göra det möjligt för människor att både dela med sig av sina erfarenheter och ta del av andras berättelser.

Genom att känna igen sig i andras beskrivningar och förstå att man inte är ensam i sina upplevelser, skulle människor kunna få kraft och förmåga att söka kunskap om bakgrunden till de sammanhang, i vilka man befinner sig.

*

Möjligheten att tillsammans med andra problematisera och reflektera över de gemensamma berättelsernas innebörd och orsakssammanhang, bidrog till att öka människors medvetande tillräckligt (*conscientização*) för att de också skulle våga sig på att försöka förändra sin utsatta situation och ge sig själva möjlighet att bättre tillvarata sina livschanser och skapa sig ett meningsfullt liv som kunde öka självrespekten. Freire vände sig således emot vad han kallade för den traditionella ”bankmetoden” som gick ut på att det var läraren som besatt all kunskap och som gjorde ”insättningar” i eleven som enbart fungerade som passiv mottagare. Den medvetandegörande pedagogikens huvudsakliga syfte var att stärka människors förmåga till att själva problematisera, reflektera och agera.

En transdisciplinär och holistisk kunskapssyn

Freires pedagogiska metoder och hans syn på medvetandegörandets praktik (problematisering, reflektion och aktion) har framför allt fått en förnyad aktualitet genom de komplexa samhällsfrågor som följer med samhällsomvandlingen. Problemens karaktär och bristen på beprövade erfarenheter när det gäller hur de bäst skall kunna hanteras kräver en omfattande samverkan med de människor som är berörda, såväl när det gäller att formulera problemen som att identifiera och genomföra åtgärder för att hantera problemen.

Ett sådant medskapande bygger på en gemensam (transdisciplinär) kunskapsproduktion där vetenskaplig teoretiskt förankrad kunskap kombineras med vanliga människors erfarenhetsbaserade kunskaper (Abrahamsson, 2015, Gustavsson, 2018 b). En sådan kunskapssyn, genom det sätt på vilket den förklarar och skapar ömsesidigt förstärkande samband mellan teori och praktik gör det möjligt att komma förbi förekommande motsättningar mellan nytta och bildning (Gustavsson, 2018b).

Betydelsen av en sådan transdisciplinär kunskap skall uppfattas som ett resultat av att de ökade krav på att förstå helheten som den ökande komplexiteten i samhällsproblemen medför, har gjort det allt viktigare att analysera problemen utifrån olika vetenskapliga perspektiv. Vikten av den mer erfarenhetsbaserade kunskapen har också ökat i och med stärkta krav på förmåga att skapa mening i det alltmer snuttifierade höghastighetssamhället.

*

Medskapande har därmed alltmer kommit att handla om en mer holistisk kunskapssyn.

En av landets främsta folkbildningsforskare, Bernt Gustavsson, uppfattar bildning som en förmåga att med kunskap och olika perspektiv i det konkreta och specifika fallet avgöra vad som är det mest ändamålsenliga sätt att handla. Han menar därför att den praktiska klokheden är den centrala bildnings- och kunskapsformen i vår tid (Gustavsson, 2017).

Platon definierade kunskap på ett sådant sätt att det endast omfattade den teoretiska kunskapen. Han talade här om *Episteme* – om kunskap som är vetenskaplig och allmängiltig.

*

Aristoteles var den första att vidga föreställningen om bildning och föra in begreppet praktisk kunskap. Det handlade inte bara om *Techne* – vår tekniska förmåga och skicklighet att framställa de varor och förnödenheter vi behöver för att tillfredsställa grundläggande materiella behov (hantverket är sinnebild för praktisk kunskap).

Aristoteles betonade vikten av *Fronesis* – den praktiska klokheden vi använder,

för att bygga ett gott samhälle. Den kunskapen är etisk och politisk genom dess syfte att göra mänskliga förhållanden bättre.

Denna typ av kunskap är av demokratisk karaktär i den meningen att den inte förutsätter någon formell skolning. Det är således viktigt att inkludera den erfarenhetsbaserade kunskap som också vanligt folk och gemene man är bärare av och inte bara välutbildade eliter med intresse av att använda sina erfarenheter till att bevara och förstärka rådande maktstrukturer. Praktiskt reflekterande och kloka människor kan man finna lite varstans och de utmärks främst genom att de bär på långvariga djupgående livserfarenheter.

Till skillnad från Episteme, som bygger på vad som kommit att kallas för faktakunskap, bygger Fronesis på såväl färdighetskunskap som på förtrogenhetskunskap. Ofta skiljer man inom vetenskapsteorin mellan *förklaring* av olika skeenden och *förståelse* av desamma. Förklaring söker orsaker och samband som kan förklara att det förhåller sig på ett visst sätt medan förståelse bygger på tolkning av ändamålsenligheten i människors beteenden utifrån de sammanhang de befinner sig i. Förklaring förknippas ofta med lagbundenheter som återfinns i naturvetenskapen medan förståelse och tolkning ligger närmare samhällsvetenskapen (Gustavsson, 2017).

Praktisk klokhet (Fronesis) syftar genom sin färdighet och förtrogenhet att bidra till förståelse av olika händelser. Medan Episteme med sin faktakunskap är möjligt att kodifiera – uttrycka i ord och sätta på pränt – är Fronesis med sin färdighets- och förtrogenhetskunskap exempel på tyst kunskap – det osägbara som svårigen kan kodifieras. Människor bär denna sorts kunskap i sina kroppar och den sätts sällan eller aldrig ner på papper.

*

Den nya form för transdisciplinär kunskapsproduktion som börjat växa fram under senare tid syftar till att utifrån en sådan bredare och mer holistisk kunskapssyn tillvarata tyst kunskap och praktisk klokhet för att utveckla förhållnings- och arbetssätt som lättare kan hantera komplexa samhällsproblem, inte minst när det gäller de krav som en hållbar utveckling ställer (Brown, Harris & Russell, 2010). Det handlar om att utveckla en fantasifull förmåga att tänka nytt – utanför boxen som det brukar heta i dagligt tal.

Den kunskapssyn som ligger till grund för att problemen överhuvudtaget uppstått anses inte kunna användas för att lösa dem.

Den transdisciplinära kunskapen skall inte förväxlas med flervetenskaplig eller med tvärvetenskaplig forskning. Den flervetenskapliga forskningen använder sig av flera olika vetenskapliga inriktningar för att belysa ett fenomen utifrån olika aspekter.

Tvärvetenskaplig forskning försöker bredda kunskapsproduktionen genom

att samtidigt använda sig av olika vetenskapliga discipliner. Den transdisciplinära metoden har, som begreppet ”trans” antyder, ett gränsöverskridande anspråk. Medan den tvärvetenskapliga ansatsen blandar olika discipliner försöker den transdisciplinära att smälta samman dessa för att producera kunskap som präglas av en bredare helhetssyn.

Den transdisciplinära kunskapsproduktionen bygger förutom på vetenskaplig och teoretisk stringens således också på praktisk klokhet. Den eftersträvade kombinationen av teoretiskt förankrad forskning och erfarenhetsbaserad kunskap förväntas underlätta förmågan att omsätta producerade kunskaper och vunna erfarenheter i en praktisk handling. En ytterligare dimension i den transdisciplinära kunskapsproduktionen utgörs därmed av dess normativa strävan efter att bidra till hantering av de komplexa samhällsfrågor som studeras och därigenom också bidra till social förändring (Polk, 2015). Den transdisciplinära metoden uppfattas därför vanligen som mer aktionsorienterad än andra kunskapsproducerande forskningsinriktningar. Förutom en starkt förmåga till ett aktivt och skapande medborgarskap strävar metoden också efter att erbjuda större förutsättningar till ett klokt och medvetet medborgarskap.

Ett Humboldtskt bildningsideal

Bildning handlar om människo- och kunskapssyn. Det handlar om ett framåtblickande lärande i samspel med både livserfarenhet och reflektion. Det handlar om att stimulera människors kognitiva förmåga och inte enbart om renodlad kunskapsöverföring. Behovet av bildning ökar i vår tid inte bara, som tidigare diskuterats, genom det ökade utbudet av information som förstärker kraven på att sova i informationsflödet och tillvarata de delar som kan vidareutvecklas till värdefull kunskap. Behovet av bildning ökar också genom den teknologiska utvecklingen och arbetsmarknadens tilltagande behov av arbetskraftens kognitiva förmåga. Det handlar inte minst om förmågan att ingå i självlärande produktionsprocesser och om att kunna hantera icke-kodifierbar kunskap, det vill säga den tysta kunskap som inte kodifieras och sätts på pränt (Nilsson & Nyström, 2014).

Den preussiske ämbetsmannen tillika utbildningsministern Wilhelm von Humboldts tankegångar om det humanistiska bildningsidealet kom att bli idégivande i samband med framväxten av det nya universitetet i Berlin i början på 1800-talet och fick stor betydelse för den forskningsinriktning som växte fram på en rad olika tyska universitet och världen över, inte minst i Skandinavien (Liedman, 2011). Föreställningen om att det var på förhand givet vad lärandet skulle gå ut på övergavs. Det handlade om att möjliggöra en mog-

nadsprocess som ökade människors förmåga till insikt och medvetandegörande och förnuftiga beslut och förhållningssätt. Humboldt menade att kunskap utvecklar och förändrar människan. Han såg bildning därför som en självständig och livslång process (Liedman, 1997).

Detta bildningsbegrepp kom snart att bli föremål för en politisk och kulturell kamp mellan olika sociala krafter när det gällde dess ägande och strävan att efter omtolkning göra begreppet till sitt. Dess elitistiska prägel och inriktning på bildning för ett fåtal gjorde att det kunde uppfattas som ett förtryckande instrument med uppgift att befästa rådande maktordningar (Gustavsson, 2017, Liedman, 2001). Det gällde inte minst i de nordiska länderna där de folkrörelser som växte fram i slutet av 1800- och början av 1900-talet såg på fri och allmän tillgång till kunskap som en grundbult i ett demokratiskt samhälle.

*

Folkrörelsernas framgång i kampen om begreppets innebörd och ägande kröntes i sitt svenska sammanhang med framväxten av folkhögskolor och studieförbund. Människors behov av att bättre förstå sin framtid och forma en ny kollektiv gemenskap kom att bli utslagsgivande. Detta behov utgjorde en viktig politiskt kraft genom övergången från jordsbruks- till industrisamhället som kom att ersätta bygdegemenskapens sociala skyddssystem med stadslivets mer anonyma tillvaro och industriarbetets annorlunda betingelser. Medan Humboldts bildningsbegrepp på kontinenten fortsättningsvis skulle förbli associerat med högre utbildningsinstitutioner och kanske framförallt med studier inom humaniora knöts begreppet i de Skandinaviska länderna alltmer till folkbildningen inriktning. (Liedman, 1997).

Detta bildningsideal kom således att få ett stort inflytande under den svenska folkbildningens framväxt (Gustavsson, 1991). Som redogjorts för såg folkbildningens tidiga formgivare kunskapsinhämtning som en process där nya perspektiv och horisonter öppnades för människan. Genom sina nya införlivade insikter kunde hon delta i samhällslivet på ett mer medvetet sätt. Hennes känsla av sammanhang ökade, någonting som ansågs avgörande för såväl ett gott liv som för möjligheten till ett ansvarsfull och aktivt medborgarskap och bidra till nödvändig samhällsförändring.

*

Såväl Liedman som Gustavsson visar på hur detta bildningsideal, efter andra världskriget genomgått en förfallsprocess och genom ökade krav på anställningsbarhet blivit alltmer instrumentell och nyttoinriktad. Deras strävan efter en återgång till ett tidigare bredare bildningsideal ger betydelsen av att komma över den motsättning som över tid gradvis vuxit fram mellan teoretisk och praktisk kunskap en helt central roll. Bägge betonar det sätt på vilket allt lä-

rande handlar om en kollektiv process. Kunskapsbildning är fylld av olikheter och motsättningar och öppen för olika tolkningar.

Mänsklig klokhet kan därför bara utvecklas genom samtal och dialog. Hon lär sig tillsammans med andra och genom respekt för andra åsikter kan människor mogna och växa (Liedman, 2011, Gustavsson, 2018a).

De förnyade krav på målstyrning också för folkbildningen, som formulerades i regeringens folkbildningsproposition 1991, och som följde i spåren av det nyliberala tänkandet under 1980-talets andra hälft och dess krav på förändrade former för samhällsstyrning (new public management), kom snart visa sig stå i motsättning till hela iden om bildning som en mognadsprocess utan på förhand bestämda och fastställda resultat (Gustavsson, 2018b).

Detta har gett upphov till en intensiv debatt fram till våra dagar mellan folkbildningsforskare och politiska beslutsfattare när det gäller folkbildningens idé och nytta (Gustavsson et al., 2018). Vår tids samhällsodaning har under senare år emellertid ökat insikten hos beslutsfattarna om vikten att i större utsträckning tillvarata professionernas erfarenhetsbaserade kunskaper och att komplettera målstyrningen med metoder för en mer tillitsbaserad och medskapande samhällsstyrning (SOU, 2018:47).

Detta har inneburit att de djuplodande diskussioner som såväl Sven-Eric Liedmans som Bernt Gustavssons under lång tid fört, om bildningens dynamik och vad kunskap är, åter har blivit aktuella. Det gäller inte minst deras strävan efter en återgång till det Humboldtiska bildningsidealet, det vill säga föreställningen att kunskap i grunden förändrar och utvecklar människan och att bildning helt enkelt handlar om en utveckling av de ursprungliga anlagen som en människas läroprocess genomgår (Liedman, 2001, Gustavsson, 2017, Liedman 2001).

*

Det finns tre avgörande skäl till behoven av att återgå till det Humboldtiska bildningsidealet. Det första handlar om vikten att på kort sikt stärka förmågan att hantera vår tids komplexa samhällsfrågor. En medskapande och transdisciplinära kunskapsproduktion, där teoretisk och vetenskapligt förankrad kunskap kombineras med erfarenhetsbaserad kunskap och praktisk klokhet, utgör en viktig förutsättning.

Det andra skälet handlar om arbetsmarknadens utveckling på medellång sikt och utbildningens framtida praktiska nytta. Den hastighet med vilken samhället förändras ställer stora krav på människors förmåga av att känna sammanhang och kunna uppbåda tillräcklig kognitiv skicklighet för att möta de krav på flexibilitet och snabb omställning som en framtida arbetsmarknad i ständig utveckling kommer att ställa.

Det tredje skälet handlar om de krav på långsiktig omställning och förändrad livsstil som den hållbara utvecklingen kräver. Denna omställning handlar inte bara om effektiva politiska styrinstrument utan alltmer om förändring av människors attityder och tillit till sin egen förmåga. Inriktningen på såväl den högre utbildningen som på folkbildningen blir helt avgörande för den folkhälsa som krävs för att människor fullt ut skall kunna tillvarata sina livschanser och potential till det aktiva, kloka och framsynt medborgarskap som den hållbara utvecklingen ställer krav på.

Ett förhållningssätt med global utblick och globalt ansvarstagande

Den fjärde uppgiften för folkbildningen handlar om att göra globala skeenden begripliga och utmana och skola människor till att bli till ansvarsfulla och solidariska världsmedborgare. Att göra det som krävs för att ställa om egen livsstil och bidra till att lindra effekterna av de globala samhällsutmaningar som vi står inför runt om i världen (Kemp, 2005). Det gäller också att förbättra förmågan att hantera de lokala uttryck som globala skeenden tar sig här hemavid och de samhälleliga påfrestningar som följer i dess spår.

Den svenska folkbildningen torde stå väl rustad härvidlag. Genom ett tredje världen perspektiv på u-landslinjer och globalt inriktade kurser har folkbildningen, tillsammans med erfarenheter från en rad samarbetsprojekt mellan i- och u-länder, skaffat sig en gedigen tradition som informatörer och opinionsbildare. Det globala hållbarhetsperspektivet har uppmärksamrats alltmer liksom nödvändigheter till svensk omställning och anpassning av produktions- och konsumtionsmönster till globala ekologiska gränser.

Tillsammans med kollegor i grannländerna har folkbildare nyligen tagit initiativ till projektet ”Nordiska folkhögskolor som ambassadörer för Agenda 2030”. Till följd av sin speciellt inriktade verksamhet för nyanlända och asylsökanden, har så många som en tredjedel av deltagarna i folkhögskolornas sammanlagda bildningsverksamhet utländsk bakgrund. Många fungerar idag som viktiga inspiratörer när det gäller att utveckla liknande institutioner för folklig bildning i sina ursprungsländer (Ehn och Roselius, 2018).

*

Av de olika samhällsutmaningar med global räckvidd som mänskligheten står inför bör ur ett freds- och hållbart utvecklingsperspektiv speciellt tre förhållanden uppmärksammas. Som redogjorts för i forskarskriftens tidigare delar gäller det den ojämlika utvecklingen, det gäller de ökade krav som den hållbara utvecklingen ställer och det gäller bristen på demokrati och politisk re-

presentation och den framväxande högerpopulism och extrema nationalism, med tillhörande främlingsfientlighet som följer i dess spår (Abrahamsson, 2018).

FN:s globala mål för en hållbar utveckling (Agenda 2030) bedöms härvidlag kunna utgöra ett viktigt verktyg för att synliggöra lokala och globala samband och komma tillrätta med den ojämna utvecklingen och dess ökande inkomst- och hälsoklyftor. Samtliga 17 mål som FN definierat för vad som krävs för en hållbar utveckling bygger på de lokala utmaningar som mänskligheten står inför och som också återfinns och återspeglas i en svensk kontext. Till skillnad från tidigare FN deklamationer som antagits som rekommendationer av generalförsamlingen riktar Agendan därför inte enbart uppmärksamheten på de åtgärder som behöver vidtas av låginkomstländer och deras regeringar. Målen som är uppsatta är universella och odelbara. Kraven på omställning när det gäller ekonomisk tillväxt och resursförbrukning gäller framförallt för den rikare delen av världen och dess befolkning.

Därtill kommer som sagt en förändring av regelverken i den globala politiska ekonomin som medger en återgång till en förkolonial mer rättvis värld.

När det sedan gäller bristen på demokrati och politisk representation skall den framväxande nationalismen förstås som en reaktion mot den överdrivna tilltro till den självreglerade marknadsekonomin förmåga som präglat det politiska beslutsfattandet sedan i början av 1990-talet. Den ojämna utvecklingen och människors oro för samhällelig utestängning har som redogjorts för i ett tidigare avsnitt inte bara förstärkt såväl den socioekonomiska som socio-kulturella ojämlikhetens vertikala relationer (individnivå) utan, och kanske framför allt, dess horisontella relationer (gruppnivå).

*

Jag själv tillhör de samhällsforskare som menar att bristen på framtidstro, liksom på ett alternativt utvecklingstänkande och hållbara visioner, bidrar till den framväxande högerpopulismen. I avsaknad av framtidsvisioner söker sig många människor tillbaka till det som varit (Bauman, 2017). Men klockan kan inte vridas tillbaka för att återupprätta nationalstaternas suveränitet. De globala förädlingskedjornas länkar saknar nationell tillhörighet. Världen är i och med informationsteknologins utveckling alltför sammanflätad för att de nationella produktionssystemen skall kunna återupprättas. Däremot handlar det om att hantera och genom olika politiska åtgärder motverka de problem som den företagsstyrda hyperglobaliseringen medfört. Det gäller inte minst den ojämna inkomstfördelningen och den snedvridna resursanvändningen.

Problemet vi står inför är att nationalstaten blivit för liten för att hantera globala problem och samtidigt för stor, för att kunna hantera de krav som den hållbara utvecklingen medför på lokalnivå. En omprövning av den nationella

frågan, medborgarskapets och samhällskontraktets grunder blir därför åter aktuell.

Själv ser jag i min forskning tydliga exempel på hur produktionssystemens utveckling medfört att städer, urbana regioner och deras gränsöverskridande globala nätverkssamarbete, tillsammans med ett motsvarande gränsöverskridande som sker mellan det civila samhällets rörelser och organisationer på olika nivåer, kommit att spela en allt viktigare roll i arbetet för en globalt hållbar utveckling.

Genom att koppla ihop sådana lokalt förankrade nätverkssamarbeten med det arbete som pågår globalt inom FN-systemet med att etablera någon form av gemensam arena för globalt beslutsfattande, uppstår det möjligheter för att finna former för en "global" samhällsstyrning med förmåga att hantera globala och lokala samband.

Nationella rådslag om lokala samhällskontrakt

Den människo- och kunskapssyn som den hållbara utvecklingen ställer krav på handlar om en attitydförändring hos var och en som måste tillåtas växa fram genom gemensamt handlande och praktisk erfarenhet. ”Bildade bli vi än en gång – genom att delta i arbetet, inte genom att endast höra på och tänka efter” (Olsson, [1931] 2018 s 114).

Kunskapsbildning är en kollektiv process. Som Sven-Eric Liedman påpekar utgör inte bildningens värld någon harmonisk enhet. ”Tvärtom måste den vara full av olikheter och motsägelser och därmed öppen för oförenliga tolkningar, annars skulle den sakna livskraft” (Liedman, 2001, s 361). Som tidigare redogjorts för handlar lärande om att öka människors känsla av sammanhang och hennes kognitiva förmåga till ett aktivt och skapande medborgarskap.

I vår tids ökade tillgång till information (inte minst genom sociala medier) ökar också behovet av reflektion, för att systematisera informationen och utveckla den till användbar kunskap. Inte minst handlar det om att genom relevant kunskap få till stånd de maktförskjutningar och de förändringar i utvecklingstänkandet som krävs.

Detta medför behov av nya former för möten, kollektiv samverkan och dialog. Den roll som folkbildningen genom sina pedagogiska former och de erfarenheter kring vuxet lärande som tillgodogjorts genom folkhögskolornas, studieförbundens och studiecirkelns centrala roll är härvidlag värda att uppmärksammas (Persson et al., 2018). Sådär formulerades dess uppgift av studiecirkelns grundare Oscar Olsson när det begav sig i början av 1900-talet (1918). ”Studiecirkelarna avse ingenting mindre än en klimatförändring för folkets

andliga växt ... [...] ... arbetsformen för det aldrig avslutade utan alltjämt fortgående självbildningsarbetet” (Olsson, [1931] 2018, sid 111).

Studieförbunden skulle även fortsättningsvis genom sina studiecirklar kunna komma att utgöra en avgörande kraft för att utmana det dominerande tanke-sättet och bidra till de samhällsförändringar, för att hantera vår tids utmaningar på ett sätt som en hållbar samhällsutveckling kräver.

Det handlar om att bidra till nationella rådslag för att utforma hållbara fram-tidsvisioner med förmåga att hantera nödvändiga omställningar av människors livsstil på ett sätt som är rättvist och inte främst drabbar de sämst ställda. Agenda 2030 och arbetet med dess anpassning till rådande lokala förhållanden utgör en möjlig utgångspunkt för sådana visionsskapande rådslag. Förutsättning-arna till detta beror på Studieförbundens förmåga att möjliggöra det medskap-ande med deltagarna som den tilltagande individualiseringen tillsammans med komplexiteten i samhällsproblemen ställer krav på.

Befolkningen i tätorter och på glesbygden måste mötas för att brottas, med olika perspektiv på det goda livet och den sociala hållbarhetens innebörd och förutsättningar. Den multikulturella sammansättningen blir viktig. Såväl svenskfödda invånare som nyanlända och första generationens invandrare måste få möjligheten att tillsammans forma innehållet i lokala samhällskon-trakt som visar på hur människor skall kunna leva tillsammans, med allt vad det innebär i form av rättigheter och skyldigheter.

Biblioteken runt om i landet utgör en naturlig mötesplats för sådana samtal, inte bara i våra tätorter på landsbygden utan också i våra städer, inte minst i storstädernas förorter.

*

De nationella rådslagen ställer stora krav såväl på dialogens utformning som på samtalsledaren. Rådslag om integrationspolitik eller om den sociala hållbar-hetens innebörd och lokala förutsättningar för att arbeta med genomförandet av Agenda 2030 handlar inte om att arrangera stormöten där framgången mäts i antalet deltagare. Den typ av rådslag som blir aktuella för samtal om samhällskontraktets innehåll påminner mer om traditionella studiecirklar som mot bakgrund av sitt ett kunskapsproducerande syfte utvecklats till nå-gon form av forskningscirklar.

Utformningen av sådana framtidsvisioner och lokala samhällskontrakt stäl-ler nämligen krav på transdisciplinär kunskap, där den teoretiskt och veten-skapligt förankrade kunskapen, kompletteras med den erfarenhetsbaserade kunskapen. Till skillnad från den traditionella studiecirkeln, som oftast utgår ifrån ett i förväg utvalt urval av litteratur, fastställda frågeställningar och dis-kussionsfrågor, är forskningscirkeln uppgift att utifrån befintlig vetenskaplig

litteratur producera ny och mer verklighetsbaserad kunskap. Dess strävan efter ökad praktisk tillämplighet gör den också mer öppen för att frågeställningar och arbetsmetoder skall tillåtas växa fram under arbetets gång (Hallin, 2015, Kristoffersson, 2015)

En forskningscirkel bygger på den transdisciplinära forskningsmetodens strävan efter att kombinera teoretisk förankrad och erfarenhetsbaserad kunskap under medskapande.

Forskningscirkeln består således av såväl forskare från akademien som av tjänstepersoner från förvaltning, politiskt förtroendevalda och engagerade samhällsmedborgare från det civila samhället.

Metoder knyter an till aktionsforskningen och den betydelse av interaktion och medskapande på vilken denna bygger. Samtliga deltagare deltar i forskningscirkeln i sin kapacitet som bärare av och producenter av kunskap.

Studiecirkelledarens spelar här en central roll för kunskapsproduktionens resultat. Det är viktigt att den medskapande dialog som präglar forskningscirkelns arbete utformas så att de maktordningar som alltid präglar samtalsrummen kan hanteras och att alla kan delta på lika villkor och få sin röst hörd på likvärdiga sätt. Cirkelledarens förmåga att hantera de rädslor som kan uppstå i rummet när människors ombeds fokusera på meningsskiljaktigheter, deras orsaker och förekommande konfliktlinjer blir här av stor vikt. Detta inte minst i ett svenskt sammanhang där konflikträdslan är stor och strävan efter konsensus och strävan efter att skapa trevlig stämning ofta blir till dominerande inslag under studiecirkelns arbete (Andersson & Laginder, 2018).

Studiecirkel och dialog – vår tids diskursiva förändringskrafter

Vår spaning efter politiskt manöverutrymme för genomförandet av FN:s globala mål för en hållbar utveckling (Agenda 2030) gör det angeläget att, när vi avsluta forskarskriften, summera upp och samtidigt fördjupa diskussionen kring vad teoribildningen kan lära oss när det gäller de omständigheter under vilka utvecklingstänkandet kan förändras. Inte minst gäller det den roll som studiecirkeln och den medskapande dialogen kan spela i sådant förändringsarbete.

*

Den argentinske politiske filosofen Ernesto Laclau, utvecklade de tankegångar som Gramsci brottades med när han försökte förstå vilka faktorer som blev avgörande för framväxten och förändringen av hegemoniska diskurser (det vill säga det dominerande utvecklingstänkandet). Laclau's forskning, som i betydande utsträckning utfördes tillsammans med den belgiske professorn i

statsvetenskap Chantal Mouffe, resulterade i ett viktigt bidrag till vad som inom samhällsvetenskapen kom att utvecklas till en metod för diskursanalys och identifiering av de dominerade tankesättens ursprung och faktiska innehåll (Jørgensen & Phillips, 1999, Laclau, 2005, Mouffe, 2009).

För Laclau omfattar diskurser alltid en praktik och kan på så sätt också ge mening åt det som sker. Han talade därför om hegemoniska diskurser i form av en institutionell totalitet som genomsyrade samhället. Laclau grundade sitt ordval utifrån det faktum att hegemoniska diskursers maktinnehav i praktiken per automatik innebär att politiken med tiden tar en konkret form genom en mer fast organisering eller regelverk.

Han menade vidare att denna institutionalisering medför, att politiken blir mindre politisk och mer instrumentellt administrativt förvaltande och därmed delvis förlorar sin dynamik och mobiliserande förändringskraft. Tankarna kan närmast jämföras med Tage Erlanders välkända varningar för de stigande förväntningarnas missnöje. Ett missnöje som förstärktes också hos de medborgargrupper som inte inkluderades in den institutionaliserade samhällsutvecklingen. Såväl samer och romer som funktionsnedsatta och sexuellt avvikande tillhörde gruppidentiteter som exkluderades och diskriminerades i samband med uppbyggnaden av det svenska folkhemmet.

*

Laclau's arbete med att förstå villkoren för diskursiv förändring hjälper oss också att göra Björn Hettnes diskussion mer konkret när det gäller att klargöra under vilka omständigheter en diskurs övergår till en annan. Hettne menar att en diskurs övergår till en annan när den inte längre klarar av att hantera de aktuella problem som kännetecknar samhällsutvecklingen och som innebar att människor inte längre kan tillfredsställa sina mest grundläggande behov.

Hettne talar här om diskurser och diskursiv förändring i termer av att det dominerande tänkandet (strömfåran) alltid utmanas och till sitt innehåll påverkas av en ständigt närvarande kontrapunkt. Oavsett om kontrapunkten växer sig tillräckligt stark och kan ta över tolkningsföreträdet från strömfåran eller inte, eller om strömfåran lyckas koptera och införliva kontrapunkten, menar Hettne att strömfåran genom kontrapunktens närvaro hela tiden utsätts för ett konstant förändringstryck. Han anser det inte möjligt att fastställa en exakt tidpunkt när den hegemoniska diskursen förvandlas utan ser det som en gradvis förändringsprocess. Däremot menar Hettne att politisk mobilisering av sociala krafter kan bidra till och påskynda en sådan förändringsprocess. Han utvecklar dock inte närmare under vilka förhållanden som en sådan mobilisering kan komma till stånd. Det är här som vi istället kan bli hjälpta av Ernesto Laclau.

Laclau delar uppfattningen att diskurser förändras när de inte längre kan hantera aktuella samhällsutmaningar på ett sätt som människor kan känna sig tillfreds med. Laclau uttrycker detta förhållande som ett resultat av att när människors individuella krav blir avvisade och att deras behov inte blir tillgodosedda. De känner sig därför inte längre representerade i det offentliga politiska samtalet och i de kollektiva politiska anspråk som utgör diskursens praktik. Detta förhållande resulterar i ett utrymme för att utmana det dominerande politiska tänkandet – den institutionella totaliteten – med en annan politisk logik.

Chantal Mouffe menar här att en sådan politisk logik som uppstår och tar sig uttryck när människors politiska krav avvisas oftast präglas av populistiska strömningar (Mouffe, 2009). Det bör i sammanhanget återigen påpekas att begreppets användning här inte är värdeladdat utan förstår populism som tillhörande politikens väsen och som ett nödvändigt inslag i demokratin och som ett uttryck för bristande representation och avvisade politiska krav. Något som skapar ett förakt för rådande hegemoniska diskurser, makthavande politiska eliter och fåmannavälden. Laclau själv ger uttryck för motsvarande tankegångar: "There is no political intervention which is not populist to some extent" (Laclau, 2005:154)

*

För att tydliggöra under vilka förhållanden som en sådan alternativ logik (diskurs) kan få verkanskraft, skilde Laclau på individuella krav som formuleras utifrån individers behov och mer snäva egenintressen (individual requests) och politiska kollektiva anspråk som består av summan av enskilda samhällsmedborgares behov utifrån deras roll som sociala varelser (social demands). Laclau menar att den institutionaliserade (administrativt förvaltande) totaliteten försöker upprätthålla sin legitimitet genom att försöka hantera demokratiska krav på individuell basis. Jag själv har i tidigare kapitel talat om sådana kollektiva sociala anspråk i termer av samhällsnytta som någonting större än summan av individuell behovs tillfredsställelse, ett förhållande som Rousseau diskuterade i form av allmänvilja (Rousseau, ([1762], 2018).

Laclau menar att för att individuella krav ska kunna utvecklas till kollektiva anspråk, med förmåga att politiskt uttryckas, krävs att kraven kan rymmas inom ett paraply (en uppsättning begrepp som kan sammanlänkas – en så kallad ekvivalenskedja) som människor, som bär på liknande erfarenheter av att inte kunna göra sin röst hörd, kan identifiera sig med. Detta paraply skall ha förmågan att formulera och artikulera ett politiskt budskap som är tillräckligt konkret för att ge mening och samtidigt tillräckligt abstrakt för att kännas attraktivt för många.

Laclau talar här om sådana paraplyer (ekvivalenskedjor) i form av tomma signifikanter. Som konkreta exempel kan vi själva tänka på slagordet (den tomma signifikanten) för Donald Trumps valkampanj ”make America great again” eller Brexitkampanjens ”take back control”. Barack Obama använde sig framgångsrikt av en liknade signifikant ”yes we can” liksom Manuel Macron ”La republique en marche”.

*

Problemet som uppstått, och som format vår tids postpolitiska tillstånd, har att göra med den liberala demokratins kris. De politiska partiernas medlemsbas sjunker. I Sverige bidrar det finansiella partistödet till att också göra partierna finansiellt oberoende av sina medlemmar och deras medlemsavgift. Allt mindre av partipolitiken formuleras i samråd med medlemmarna. Alltmer av politiken formas i samarbete mellan partierna i riksdag och parlamentens utskottsarbete (Bjereld et al., 2018).

Partierna förlorar härigenom inte bara förmågan att producera politiska idéer som uppfattas som relevanta, utan också förmågan att suga upp och artikulera samhällsgruppers befintliga intressen och politiska anspråk. Istället väljer partierna att forma sin politik med hjälp av olika opinionsundersökningar. Problemet är att dessa opinionsundersökningar missar att fånga upp de horisontella dimensionerna av förekommande socioekonomiska och sociokulturella ojämlikheter som präglar de nya gruppstillhörigheter som växer fram (alltifrån rörelsen kring Greta Thunberg till de Gula Västarna i Frankrike för att ge några aktuella och konkreta exempel).

Opinionsundersökningarna återspeglar nämligen på intet sätt det som rör sig i folkdjupet, utan består endast av en mängd data som företag har samlat in av individer och som på sin höjd återspeglar ojämlikheternas vertikala dimensioner. Politikens individualisering har därför medfört att det politiska alltmer kommit att handla om individer som exempelvis vill ha lägre bolåneränta med längre bindningstid, höjt barnbidrag eller sänkt pensionärsskatt. Som tidigare redogjorts för är samhällsnyttan och allmänviljan någonting helt annat än summan av individuella behov. Frågan om bostadspolitikens utformning och välfärdens omfattning och finansiering överlämnas till interna förhandlingar i riksdagens utskott som präglas av partiernas strävan efter att uppnå konsensus och få politiska beslut att sträcka sig över en mandatperiod och en eventuell förändring av politisk majoritet.

Den liberala demokratins kris består således av, att de politiska partierna upphört med att vara väljarnas länk till människors valda representanter och därmed folkets kanaler in till politiska beslutsfattare. Det politiska innehållet (La Politique) individualiseras alltmer samtidigt som det politiska blir mindre

betydelsefullt än politikens utövande (le Politique). Det praktiska politiska arbetet tar överhanden liksom den politiska formen och dess administrativa institutioner.

Vårt postpolitiska tillstånd och dess organiska kris har helt enkelt gjort det svårt att omvandla individuella krav till kollektiva anspråk och formulera liknande politiska budskap (ekvivalenskedjor). Många saknar helt enkelt en framtidsvision som känns trovärdig och meningsfull att ta avstamp ifrån (det går inte att koka soppa för framtidens kök). Politik har därmed utvecklats till att främst bli en fråga om att förvalta de framsteg som uppnåtts. För att kunna möta den sociala hållbarhetens krav och genomföra FN:s globala mål för en hållbar utveckling krävs emellertid att politik återigen blir en fråga om att förändra rådande samhällsförhållanden och utvecklingstänkande.

*

Jag själv menar att erfarenheterna från den roll som studiecirkeln historiskt spelat för framväxten och konsolideringen av det svenska folkhemmet härvidlag kommer till god användning för att bryta med det nuvarande postpolitiska tillståndet och bidra till nödvändig samhällsförändring. Det finns många vittnesmål om hur människor träffades i en studiecirkel och genom samtalet fick en förmåga att formulera sina problem på ett sätt som de inte hade någon aning om och därtill hjälp med att få tillräckligt fantasi för att kunna formulera lösningar (Andersson & Laginder, 2018).

En medskapande dialog, rätt utformad, kan i studiecirkelns form återigen erbjuda en miljö för att möjliggöra för individuella krav att utvecklas till kollektiva anspråk och framväxten av nya paraplyer (ekvivalenskedjor). Medan FN:s globala mål för en hållbar utveckling (Agenda 2030) kan utgöra en plattform att ta avstamp ifrån, utgör den medskapande dialogen med sina konfrontativa anspråk ett viktigt verktyg för att formulera en ny diskurs.

Med stöd från min egen forskning menar jag att det först är genom att synliggöra meningsskiljaktigheter och de erfarenheter som döljer sig bakom de olika individuella kraven, liksom bakgrunden till de perspektiv på förhållningssätt och lösningar som kommer fram och synliggörs under arbetet i studiecirkeln, som det kan uppstå ett utrymme för diskursiv förändring inom gruppen (Abrahamsson, 2003).

Det är först efter det att underliggande meningsskiljaktigheter synliggjorts, som det blir möjligt att identifiera ett antal gemensamma intressen och formulera dem så att de kan länkas samman och ta form av ett gemensamt paraply på ett sätt som deltagarna i studiecirkeln kan känna igen sig i och använda som underlag för att uttrycka gemensamma kollektiva politiska anspråk.

Ett sådant skeende utgör ett konkret exempel på vad Chantal Mouffe menar med att under demokratiska former omvandla antagonistiska motsättningar till agonistiska. Att upphöra att se på människor med avvikande politiska uppfattningar som politiska subjekt som skall osynliggöras och marginaliseras och istället se dem som politiska motståndare som skall bekämpas (Mouffe, 2013).

Laclau ger oss naturligt nog ingen närmare vägledning för att bedöma exakt när ett tillfälle till diskursiv förändring uppstår. Hans forskning visar emellertid på vilka förhållanden som måste föreligga. För att bryta med det postpolitiska tillståndet och hantera de antagonistiska motsättningar som förekommer måste det skapas utrymme och mötesplatser för att omvandla individuella krav till kollektiva politiska anspråk som kan ligga till grund för framväxten av alternativa framtidsvisioner. Det är förekomsten av sådana politiska alternativ som behövs för att vitalisera det politiska (*La Politique*) och omvandla de antagonistiska motsättningarna till agonistiska och göra dem till föremål för politisk kamp.

*

Det finns mycket som tyder på att den aktuella krisen för den liberala representativa demokratin är så djup att förutsättningar till liknande samtal om alternativ och visioner om hur människor skall kunna leva tillsammans i en värld i snabb förändring, där det lokala flätas alltmer samman med det globala, måste skapas utanför och som ett komplement till det nuvarande partisystemet. I forskarskriftens tidigare delar har jag därför diskuterat kring behovet av att komplettera det nuvarande politiska representativa politiska systemet med någon form av perspektivdemokrati.

Det är genom att erbjuda ett rum för en sådan medskapande dialog med konfrontativa inslag som folkbildningen och dess studiecirkel kan bidra till att utforma politiska alternativ som kan bryta med det postpolitiska tillståndets oförmåga att artikulera olika samhällsgruppers intressen (Bjereld et al., 2018) och därmed värna om demokratin och den sociala hållbarheten.

Folkbildning för lokal, social hållbarhet är den tredje forskningsrapporten i ABFs skriftserie folkbildning och forskning.

Hans Abrahamsson medverkade på ABFs forskardygn 2017 och har blivit inbjuden att, i form av en egen forskarskrift i vår serie, beskriva den forskning som han menar ligger till grund för folkbildningens framtida möjligheter.

Resultatet har blivit en forskarskrift som beskriver den globala samhällsomdaningen, den politiska ekonomin, demokratin och dess utveckling såväl globalt och lokalt, som presenteras i sin helhet digitalt under abf.se/folkbildning. Det är Hans Abrahamsson som inbjuden forskare till ABF, som svarar för innehållet.

I den forskarskrift du håller i handen har Olof Sand från ABF gjort ett urval ur den digitala versionen. Han har sammanfattat det som påverkar den framtida utvecklingen för den sociala hållbarheten i lokalsamhället och hur folkbildningen kan bidra till ett ökat medskapande och att demokratisera demokratin. För att fördjupa dig i den forskningsbaserade bakgrunden hänvisas till den digitala delen i sin helhet.

